

**T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANA BİLİM
DALI**

**ÖZBEK TÜRKÇESİNDE BİTKİ ADLARIYLA KURULAN
ÖZBEK ATASÖZLERİ**

SEMA ÜNÜVAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DR. ÖĞR. ÜYESİ DÖNE ARSLAN

HAZİRAN - 2022

KASTAMONU

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Sema ÜNÜVAR

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****ÖZBEK TÜRKÇESİNDE BİTKİ ADLARIYLA KURULAN
ÖZBEK ATASÖZLERİ****SEMA ÜNÜVAR****KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANA BİLİM DALI****DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ DÖNE ARSLAN**

Çalışmada, Özbek atasözlerinin yer aldığı kaynaklar taranarak bitki adlarının geçtiği atasözleri tespit edilmiştir. Tespit edilen atasözleri bitki türlerine göre tahıllar, baklagiller, meyveler, sebzeler, çiçekler, otlar, ağaçlar, endüstri bitkileri, çalılar ve genel bitkiler olarak tasnif edilip çeviri yazı harfleri ile yazılarak Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Bu çalışmada yer alan Özbek atasözlerinde birbirinden farklı seksen iki bitki adı geçmektedir. Araştırmada, atasözlerinde ifade edilen kavramlar kısaca açıklanmış, bitki adlarının atasözlerine kattığı anlamlar belirtilmiş, varsa atasözlerinin varyantları sıralanmış ve her bitki adının kaç atasözünde geçtiği ifade edilmiştir. Aynı zamanda, Özbek atasözlerinde yer alan bitki adları köken bilimi bakımından da incelenmiştir. Tezin son kısmında, Özbek atasözlerinde geçen bitki adlarının sözlüğüne yer verilmiştir. Neticede, Özbek atasözlerindeki bitki adlarının çoğunlukla metafor olarak kullanıldığı, aile, soy, arkadaşlık, komşuluk, vatan, cimrilik, değer gibi kavramları ifade ettiği ve köken bilimi bakımından atasözlerinde en çok Türkçe kökenli sözcüklerin yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

ANAHTAR KELİMELEER: Özbek atasözleri, bitki adları, köken bilimi, metafor.

Haziran 2022, 179 Sayfa

ABSTRACT**MSC THESIS****UZBEK PROVERBS CREATED WITH PHYTONYMS IN UZBEK TURKISH****SEMA ÜNÜVAR****KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE****MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURE****SUPERVISOR: DR. ÖĞR. ÜYESİ DÖNE ARSLAN**

In the study, the sources containing Uzbek proverbs were scanned and the proverbs with plant names were determined. The determined proverbs were classified as cereals, legumes, fruits, vegetables, flowers, herbs, trees, industrial plants, scrub plants and general plants by plant types, and were transliterated into Turkey Turkish. Uzbek proverbs studied in this study contains eighty-two individual phytonyms. In the research, the concepts expressed in the proverbs were briefly explained, the contribution of phytonyms to the meaning of the proverbs were stated, the variants of the proverbs, if any, were listed and it was stated how many proverbs each phytonym was in. At the same time, phytonyms in Uzbek proverbs were also studied etymologically. In the last part of the thesis, a dictionary of phytonyms in Uzbek proverbs was given. As a result, it has been concluded that phytonyms in Uzbek proverbs are mostly used as metaphors, expressing concepts such as family, ancestry, friendship, neighbourhood, homeland, stinginess, and value, and the words of Turkish origin are the most common in the proverbs in terms of etymology.

KEYWORDS:Uzbek proverbs, phytonyms, etymology, metaphor.

June 2022, 179 Page

TEŞEKKÜR

Tez çalışmamda değerli görüşlerini benden esirgemeyip çalışmaya verdiği destek ve katkılarından dolayı danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Döne ARSLAN'a, karşılaştığım problemler konusunda bana yardımcı olan hocam Prof. Dr. Zilola KHUDAYBERGENOVA'ya, çalışmam boyunca ilgisini ve desteğini eksik etmeyen hocam Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ'e ve hayatımın her alanında yanımda olan sevgili eşim Dursun ÜNÜVAR'a teşekkür ederim.

SEMA ÜNÜVAR

Kastamonu, 2022

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ ONAYI	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
TAAHHÜTNAME	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER	vi
ŞEKİLLER VE GÖRSELLER DİZİNİ.....	ix
ÇEVİRİ YAZI ALFABESİ	x
KISALTMALAR DİZİNİ	xii
YÖNTEM.....	xiii
1. GİRİŞ.....	1
1.1 Atasözü Kavramı ve Tanımı.....	1
1.2 Özbek Atasözleri Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	3
1.2.1 Özbekistan’da Yapılan Çalışmalar	3
1.2.2 Türkiye’de Yapılan Çalışmalar.....	4
1.2.2.1 Kitaplar.....	4
1.2.2.2 Makaleler.....	5
1.2.2.3 Tezler.....	6
2. BİTKİ ADLARININ YER ALDIĞI ÖZBEK ATASÖZLERİ VE AÇIKLAMALARI	10
2.1 Tahıllar	10
2.1.1 arpa <i>ärpä</i> “arpa”.....	10
2.1.2 boshqoq <i>bâşâq</i> “başak”.....	19
2.1.3 bug’doy/bug’doy <i>bugdây/bugdây</i> “buğday”	20
2.1.4 g’alla <i>gallä</i> “buğday”	29
2.1.5 gurunch/guruch <i>gurunç/guruç</i> “pirinç”	29
2.1.6 javdar <i>cävdär</i> “çavdar”	31
2.1.7 jo’xori <i>coxârı</i> “mısır”.....	31
2.1.8 makka <i>mäkkä</i> “mısır”.....	33
2.1.9 sholi <i>şâli</i> “çeltik”	33
2.1.10 tariq <i>tariq</i> “darı”.....	34
2.2 Baklagiller	39
2.2.1 loviya <i>läviyâ</i> “fasulye”.....	39
2.2.2 mosh <i>mâş</i> “maş fasulyesi”	39
2.3 Meyveler.....	39
2.3.1 anjir <i>âncir</i> “incir”	39
2.3.2 anor <i>ânâr</i> “nar”	40
2.3.3 bodom <i>bâdâm</i> “badem”	41
2.3.4 gilos <i>gilâs</i> “kiraz”	42
2.3.5 it uzumi <i>it üzümü</i> “it üzümü”	42
2.3.6 jiyda <i>ciydä</i> “iğde”	43
2.3.7 kishmish <i>kişmiş</i> “kişmiş”	43
2.3.8 ko’kcha <i>kökçe</i> “kökçe”	44
2.3.9 qovun <i>qâvun</i> “kavun”	44

2.3.10	murch <i>murç</i> “karabiber”	48
2.3.11	nashvati <i>nāşvāti</i> “armut”	49
2.3.12	olma <i>ālmā</i> “elma”	49
2.3.13	o’rik <i>ōrik</i> “kayısı”	53
2.3.14	pista <i>pistā</i> “ay çekirdeği”	54
2.3.15	shaftoli <i>şāftāli</i> “şeftali”	55
2.3.16	tarvuz <i>tārvuz</i> “karpuz”	57
2.3.17	tut tut “dut”	58
2.3.18	uzum <i>üzüm</i> “üzüm”	59
2.3.19	yong’oq <i>yāngāq</i> “ceviz”	61
2.3.20	zardoli <i>zārdāli</i> “zerdali”	63
2.4	Sebzeler	64
2.4.1	karam <i>kārām</i> “lahana”	64
2.4.2	qovoq <i>qāvāq</i> “kabak”	64
2.4.3	qalampir <i>qalāmpir</i> “biber, kırmızı biber”	65
2.4.4	piyoz <i>piyāz</i> “soğan”	66
2.4.5	sabzi <i>sābzi</i> “havuç”	67
2.4.6	sarimsoq <i>sārimsāq</i> “sarımsak”	68
2.4.7	so’g’on <i>sogān</i> “soğan”	69
2.4.8	sholg’om <i>şālgām</i> “şalgam”	70
2.4.9	turp <i>turp</i> “turp”	70
2.5	Çiçekler	71
2.5.1	chechak <i>çeçāk</i> “çiçek”	71
2.5.2	gul <i>gūl</i> “gül, çiçek”	71
2.5.3	lola <i>lālā</i> “lale”	91
2.5.4	lolaqizg’aldoq <i>lālāqızgāldāq</i> “gelincik”	92
2.5.5	sunbul <i>sūnbūl</i> “sümbül”	93
2.5.6	zaqqum <i>zaqqum</i> “zakkum”	94
2.6	Otlar	94
2.6.1	ajriq <i>ajriq</i> “ayrık otu”	94
2.6.2	andiz <i>āndiz</i> “andız”	94
2.6.3	beda <i>bedā</i> “yonca”	95
2.6.4	isiriq <i>isiriq</i> “üzerlik otu”	95
2.6.5	iyir <i>iyir</i> “iyir”	96
2.6.6	kuchala <i>kūçālā</i> “yılan yastığı”	96
2.6.7	qoramig/qoramug’ <i>qārāmig/qārāmuğ</i> “karamuk”	97
2.6.8	qamish <i>qamiş</i> “kamış”	97
2.6.9	oqbosh <i>āqbāş</i> “akbaş”	100
2.6.10	rayhon <i>rāyhān</i> “reyhan”	100
2.6.11	yantoq/yontoq/yantog’ <i>yāntāq/ yāntāq/ yāntāğ</i> “deve diken” ...	100
2.7	Ağaçlar	104
2.7.1	archa <i>ārçā</i> “çam”	104
2.7.2	chinor <i>çinār</i> “çınar”	104
2.7.3	eman <i>emān</i> “meşe”	106
2.7.4	xina <i>xinā</i> “kına”	106
2.7.5	qayin <i>qayin</i> “kayın”	106
2.7.6	sada <i>sādā</i> “sede”	107
2.7.7	tok <i>tāk</i> “asma”	108
2.7.8	tol <i>tāl</i> “söğüt”	109

2.7.9	terak <i>teräk</i> “kavak”	112
2.8	Endüstri Bitkileri	114
2.8.1	choy <i>çây</i> “çay”	114
2.8.2	chigit <i>çigit</i> “çiğit”	115
2.8.3	g’o’za <i>gozä</i> “koza”	115
2.8.4	kunjut <i>kuncut</i> “susam”	116
2.8.5	paxta <i>paxtä</i> “pamuk”	117
2.9	Çalılar	120
2.9.1	buta <i>butä</i> “çalı”	120
2.9.2	jangal/changal <i>cängäl/çängäl</i> “dikenli çalı”	121
2.10	Genel Bitkiler	122
2.10.1	daraxt <i>däraxt</i> “ağaç”	122
2.10.2	ekin <i>ekin</i> “ekin”	132
2.10.3	alaf <i>äläf</i> “ot”	139
2.10.4	giyoh <i>giyäh</i> “ot”	140
2.10.5	ko’chat <i>koçät</i> “fidan”	141
2.10.6	novda <i>nâvdä</i> “filiz”	142
2.10.7	o’t ot “ot”	143
2.10.8	yog’och/og’och <i>yâgâç/âgâç</i> “ağaç”	145
3.	ÖZBEK ATASÖZLERİNDEKİ BİTKİ ADLARININ KÖKEN BİLİM BAKIMINDAN İNCELEMESİ	150
3.1	Özbek Atasözlerindeki Türkçe Kökenli Bitki Adları	150
3.2	Özbek Atasözlerindeki Yabancı Kökenli Bitki Adları	151
3.3	Özbek Atasözlerindeki Karışık Dilli Bitki Adları	152
3.4	Özbek Atasözlerindeki Bitki Adlarının Kökenleri Bakımından Dağılımı	152
4.	SONUÇ	154
5.	ÖZBEK ATASÖZLERİNDE TESPİT EDİLEN BİTKİ ADLARININ SÖZLÜĞÜ	158
	KAYNAKLAR	161

ŞEKİLLER VE GÖRSELLER DİZİNİ

Grafik 1 Özbek atasözlerindeki bitki adlarının kökenleri bakımından dağılımı	<u>Sayfa</u> 153
---	----------------------------

ÇEVİRİ YAZI ALFABESİ

Özbek Kiril Alfabeti		Özbek Latin Alfabeti		Çeviri Yazı Alfabeti	
Büyük Harf	Küçük Harf	Büyük Harf	Küçük Harf	Büyük Harf	Küçük Harf
А	а	A	a	Ä, A	ä, a
Б	б	B	b	B	b
Ч	ч	Ch	ch	Ç	ç
Д	д	D	d	D	d
Э	э	E	e	E	e
Ф	ф	F	f	F	f
Г	г	G	g	G	g
Ғ	ғ	G'	g'	Ġ	ġ
Х	х	H	h	H	h
Х	х	X	x	X	x
И	и	İ	i	İ, I	i, ı
Ж	ж	J	j	J, C	j, c
К	к	K	k	K	k
Қ	қ	Q	q	Q	q
Л	л	L	l	L	l
М	м	M	m	M	m
Н	н	N	n	N	n
О	о	O	o	Å	å
Ў	ў	O'	o'	O, Ö	o, ö
П	п	P	p	P	p
Р	р	R	r	R	r
С	с	S	s	S	s
Ш	ш	Sh	sh	Ş	ş
Т	т	T	t	T	t
У	у	U	u	U, Ü	u, ü
В	в	V	v	V	v
Й	й	Y	y	Y	y
З	з	Z	z	Z	z

Е	е	-	-	Ye	ye, e
Ё	ё	-	-	Yo	yo
Ю	ю	-	-	Yu	yu
Я	я	-	-	Ya	ya

KISALTMALAR DİZİNİ

Ar.	: Arapça
Bkz.	: Bakınız
Çin.	: Çince
Far.	: Farsça
Öz. T.	: Özbek Türkçesi
Tac.	: Tacikçe
GTS	: Güncel Türkçe Sözlük
Tr.	: Türkçe
Tr. T.	: Türkiye Türkçesi
Urd.	: Urduca
Yun.	: Yunanca

YÖNTEM

Çalışmada, literatür taraması yöntemiyle Özbek atasözleri üzerine yapılan çalışmalar tespit edilmiştir. Ardından, tarama ve fişleme yöntemi kullanılarak tespit edilen bitki adlarının yer aldığı Özbek atasözleri çeviri yazı harfleri ile yazılıp Türkiye Türkçesine aktarılmış, bitki türlerine göre sınıflandırılmış, tür başlıkları altında alfabetik sıralamaya göre dizilmiş ve atasözlerinin kısa açıklamaları yapılmıştır. Aynı anlama gelen farklı bitki adlarının geçtiği ve birden fazla bitki adının yer aldığı atasözlerinin açıklamalarında tekrara düşmekten kaçınmak için metin içi gönderme yöntemine başvurulmuştur. Metin içi gönderme yönteminde, birden fazla bitki adının geçtiği atasözlerinde, bitki türlerine göre yaptığımız sınıflandırmada önce yer alan başlığa; aynı anlama gelen farklı atasözlerinde ise yine bitki türlerine göre yaptığımız sınıflandırmada önce yer alan başlıkla birlikte o başlıkta aynı anlamı veren atasözüne gönderme yapılmıştır. Araştırmanın üçüncü bölümünde atasözlerinde geçen bitki adları, köken bilimi bakımından incelenmiştir. Tezin sonuç bölümünde, elde edilen bulgular anlam bilimi, köken bilimi, dil teması ve kullanım sıklılığı açısından değerlendirilmiştir.

1. GİRİŞ

Bitki adlarının yer aldığı Özbek atasözlerini konu edinen bu çalışmada bitkinin tanımına, Özbek Türkçesindeki karşılığına ve bitki adının dil bilimindeki yeri ile ilgili genel bilgilere kısaca değinmek yerinde olacaktır. Bitki anlamında Özbek Türkçesinde *ösimlik* sözcüğü kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde bitki, “Bulunduğu yere kök vb. organlarıyla tutunan, çoğunlukla fotosentez sonucu yaşam için gerekli bileşenleri oluşturan, birçoğu spor veya tohum aracılığıyla döl vererek çoğalan bir veya çok yıllık otsu, odunsu canlıların genel adı, nebat (GTS).” olarak açıklanmaktadır. Özbek Türkçesinde *ösimlik*, “Hava ve topraktaki organik ve inorganik maddeler ile beslenen, inorganik maddeleri organik maddelere dönüştüren, genellikle herhangi bir yere kök salarak büyüyen organizmalar (Tuhliyev (ed.), 2008b, s. 173).” biçiminde tanımlanmaktadır.

Karaağaç (2013, s. 42), ad bilimini “Eski devirlerde varlık ve adı ilişkisini; dilin söz ve deyim yapma yollarını, varlıkları adlandırma ilkelerini araştıran anlam bilgisi.” olarak tanımlar. Dil biliminde özel ad (*onomastics*), hayvan adı (*zoonym*), kök adı (*ethnonym*), kişi adı (*anthroponym*) vb. adları araştıran bilim dalı ad bilimidir. Ad biliminin pek çok alt türünden biri olan bitki adları (*fitonym*), “Her türlü ağaç, çalı, ot, çiçek ve mantar adını ifade etmektedir (Şahin, 2016, s.780).” şeklinde belirtilmektedir. Bitki adlarını kökeni, anlamı, yapısı ve ad verme kültürü bakımından araştıran alana *fitonymy* denir (Şahin, 2016, s.780).

1.1 Atasözü Kavramı ve Tanımı

Atasözleri, toplumun deneyimlerinin sonucunda ortaya çıkan, kültürel, zihinsel belleklerini yansıtan ve gelecek nesillerin bu tecrübelerden faydalanması için kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılan kalıplaşmış ifadelerdir. Atasözlerindeki, sözcüklerin sıralaması ve sözcükler değiştirilemez ancak zaman geçtikçe atasözlerinin coğrafi şekillere, bitki örtüsüne, hayvan türlerine, teknolojik gelişmelere ve dil temaslarına bağlı olarak farklı varyantları ortaya çıkabilir.

Türkçenin tarihi dönemlerinde atasözü anlamında *sav* sözcüğü kullanılmıştır. Eski Uygur Türkçesinde *sab/sav* “söz, haber, şöhrat (Caferoğlu, 1968, s. 199)”; Huastuanift ve Altun Yaruk’ta *sav* “sözcük, söz (Tenişev (vd.), 1969, s. 492)”; Dîvânu Lugâti’t-Türk’ta *sāw* (meşel) “atasözü, hikâye, anlatım, mektup, söz, haberler ve havadisler (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020, s. 410-411)”; Kutadgu Bilig’de ise *sav* “söz, haber, öğüt, nasihat (Arat, 1979, s. 384)” manasındadır. Karahanlı Türkçesi döneminde “atasözü, söz, hikâye, misal” anlamlarında Arapça *meşel* sözcüğü de kullanılmaya başlanmıştır (Aksoy, 1993: 3).

Bugün, Türk lehçelerinin birçoğunda, atasözü karşılığında, Arapça “kavl” sözcüğünden türetilen ve “söz, söyleme, söyleyiş” anlamına gelen makal sözcüğü ve bu sözcüğün fonetik değişikliğe uğramış şekilleri mevcuttur (Öz, 2008: 114). Bu çalışmada incelemeye konu olan Özbek Türkçesinde ise atasözüne karşılık olarak *maqâl*, *mäsäl* ve *mätäl* sözcükleri kullanılmaktadır. Özbek Türkçesinde dil bilimi bakımından *maqâl* sözcüğü bir haberi canlı örnekler ile ulaştırma, onu delillendirme ve ispatlama; *matal* ise konuşmada haber verme amacıyla kullanılır (Muhsinovna, 2019, s. 16).

Halk edebiyatı ile ilgili yapılan çalışmalarda atasözünün birbirine benzer tanımları yapılmıştır. Boratav (1969, s. 128-129), atasözlerinin kökenlerinde eski çağlara dayanan söz kalıplarının bulunduğu, atasözünün söylenmesi için belli bir olayın çıkmış olması gerektiği ve bu bakımdan atasözünün fıkra benzediğini belirtir. Aksoy (1993, s. 3), atasözlerini, “geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca geçirdikleri denemelerden ve bunlara dayanan düşüncelerden doğan, ulusun ortak düşünce, kanış ve tutumunu belirten, ulusa yol gösteren, doğruluğu herkesçe kabul edilen söz varlıkları” olarak tanımlar. Çobanoğlu (2004, s. 1), atasözlerinin milletlere atalarından kalan, yol, yöntem gösteren, öğüt veren, toplumda bireylerin uyması beklenen genel kural ya da bir düstur olan, milletlerin karakterlerini, hayat karşısında tavır ve zihniyetlerini ifade eden sözler olarak açıklamaktadır. Norrick (1985, s. 78-79), atasözleri hakkında daha önce yapılan tanımlamaları tartıştıktan sonra atasözlerini etnografik olarak genel anlamı ve tercihen mecazî anlamı olan, geleneksel, sohbete dayalı, didaktik bir tür; kültürüstü olarak ise tipik olarak konuşulan, didaktik işlevi olan ve herhangi bir özel kaynakla ilişkili olmayan bir konuşma biçimi olarak tanımlar.

Şamaksudov ve Şarahmedov (1987, s. 12) birlikte hazırladıkları *Özbek Makallerining İzahli Lugati: Nege Şunday Deymiz* adlı eserde atasözlerinin halkın sanatsal düşünüşünün kendine has mahsulü olduğunu, atasözlerinde insanın doğası ve sosyal varlığı olan gerçeklik-estetik ilişkilerinin çok kısa ve mükemmel tarzda ifade edildiğini belirtmektedir.

Sayfalarca metinler ile anlatılabilecek olayların, duyguların, tespitlerin atasözlerinde bir iki satırlık cümleler ile ifade edilebilmesi atasözlerinde bitki adları, hayvan adları, organ adları, yer adları vb.'nin metafor olarak kullanılmasıyla sağlanmaktadır. Çalışmamızda, atasözlerinde metafor olarak oldukça fazla kullanılan bitki adlarının yer aldığı Özbek atasözleri incelenmiştir.

1.2 Özbek Atasözleri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Özbek atasözleri üzerine yapılan çalışmaları iki bölümde inceleyebiliriz:

1.2.1. Özbekistan'da Yapılan Çalışmalar

1.2.2. Türkiye'de Yapılan Çalışmalar

1.2.1 Özbekistan'da Yapılan Çalışmalar

Özbekistan'da Özbek atasözleri üzerine yapılan başlıca çalışmalar şunlardır:

Berdireyov, H. ve Resulov, R. (1984). *Özbek Tilining Paremiologik Lugati*. Ukitivçi: Taşkent: Özbek atasözlerinin tasnifinin alfabetik sıralamaya göre hazırlandığı bir sözlüktür. İçerisinde atasözlerinin izahı bulunmamaktadır.

Şamaksudov, Ş. ve Şarahmedov, Ş. (1987). *Özbek Makallerining İzahli Lugati: Nege Şunday Deymiz*. Gafur Gulam Namidegi Edebiyet ve Senget Neşriyeti: Taşkent: Çalışmada, Özbek atasözleri alfabetik olarak sıralanarak açıklamalı biçimde verilmiştir.

Şamaksudov, Ş. ve Şarahmedov, Ş. (1990). Hikmetname Özbek Makallerining İzahli Lugati. Özbek Sovet Ensiklopediyasi Baş Redaktsiyasi: Taşkent: Özbek atasözleri, bu eserde alfabetik sıralı ve açıklamalı şekilde sunulmuştur.

Yoldaşev, İ., Öztürk, T. ve Öztürk, Y. (1998). Özbek ve Türk Makalleri İbareleri Özbek-Türk Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü. Öz-Silm Özbek-Türk Liseleri: Taşkent: Eser içerisinde Özbekçe-Türkçe atasözleri, deyimler ve Özbek-Türk atasözleri karşılaştırması bulunmaktadır.

Mirzayev, T., Musakulov, A. ve Sarımsakov, B. (2005). Özbek Halk Makalları. “Şark” Neşriyat-Matbaa Aksiyadarlık Karapaniyasi Baş Tahririyeti: Hazırlanan çalışmada Özbek atasözleri konularına göre sınıflandırılmış bir şekilde kaleme alınmıştır.

İskenderova, Ş. (2013). Özbek Halk Makallerining Semantik Hususiyetleri. [Magistirlilik Dissertatsiyası]. Fergana Devlet Üniversitesi: Atasözlerinin anlam bilimsel tasnifi, halk atasözlerinde anlam ve şekil ilişkileri ile atasözlerinin anlam ve üslup özelliklerini konu alarak hazırlanmış bir tez çalışmasıdır.

Muhsinovna, J. B. (2019). Özbek Halk Makalleri Şekllenişining Lingvistik Esasleri ve Pragmatik Hususiyetleri. Semerkant: Yapılan doktora tezinde Özbek halk atasözleri dil bilimsel açıdan ele alınmıştır.

1.2.2 Türkiye’de Yapılan Çalışmalar

Özbek atasözleri üzerine Türkiye’de yapılan çalışmalar kitaplar, tezler ve makaleler başlıkları altında kronolojik olarak sıralanmıştır.

1.2.2.1 Kitaplar

Yoldaşev, İ. ve Gümüş, M. (1995). Türkçe Açıklamalı Özbek Atasözleri. Engin Yayınevi: Ankara: Bu çalışmada Özbek atasözleri transkripsiyon harfleri ile yazılarak Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Çobanoğlu, Ö. (2004). Türk Dünyası Ortak Atasözleri. Atatürk Kültür Merkezi Yayını: Ankara: Çalışmada atasözü tanımlanmış, atasözlerinin sınıflandırılması yapılmış, atasözleri dil ve üslup özellikleri bakımından değerlendirilmiş, atasözlerindeki temalardan bahsedilmiş ve ortak atasözlerin tarihî arka planı ortaya konularak Türk lehçelerindeki durumları tespit edilmiştir.

Öz Özcan, A. (2009). Kadınlarla İlgili Özbek Atasözleri. Grafiker Yayıncılık: Ankara: Çalışmanın girişte atasözünün tanım, kapsam ve kullanımında, bilim dalları tarafından kullanımı ve Özbek atasözlerinin araştırma tarihinden bahsedilmektedir. Üç bölümden oluşan eserde, Kadın ile İlgili Özbek Atasözleri, Anne-Kaynana-Gelin-Görümce ve Elti ile İlgili Özbek Atasözleri, Kız ile İlgili Özbek Atasözleri transkripsiyon işaretleri ile yazılarak Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Ayrıca, bu bölümlerde bazı atasözleri açıklanmıştır.

1.2.2.2 Makaleler

Öz, A. (2000). Hayvanlarla İlgili Özbek Atasözleri. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi. Sayı 9, 114-160.

Aktan, B. (2011). Cümle Yapısı Bakımından Özbek Atasözleri. Turkish Studies. 6/2. (Bahar 2011), 163-176.

Aktan, B. (2011). Manzum Özbek Atasözlerinde Ahenk. Turkish Studies. 6/3. (Yaz 2011), 137-153.

Öz Özcan, A. (2011). Başaklı Bitkilerle İlgili Özbek Atasözleri. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi. Cilt 8, Sayı 2, (Haziran 2011), 98-109.

Gültekin, M. (2013). Özbek Atasözlerinin Cümle Yapısı Üzerine Bir İnceleme. The Journal of Academic Social Science Studies. Cilt 6. Sayı 4, (Nisan 2013), 483-500.

Sadikova, M. U. (2013). Ali Şir Nevai Eserlerinde Bitki Adları. Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi. Sayı 08, (Yaz 2013), 97-102.

Çetin, M. (2014). Türkiye Türkçesi'nde ve Özbek Türkçesi'nde Nasihat Biçimindeki Buyurgan Atasözleri Üzerine. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi. 7(13), 37-57.

Öz Özcan, A. (2015). Çiçeklerle İlgili Özbek Atasözleri. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi. Cilt 12, sayı 1, (Mart 2015), 7-17.

Öz Özcan, A. (2016). Özbek ve Türk Atasözlerinde Bir Sözünün Kullanımı. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi. Cilt 13. Sayı 3, 123-137.

Arslan, M. S. (2020). Vatan ile İlgili Özbek Atasözleri. Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi. Sayı 8. 225-235.

Bulduk, T.B. (2020). Dîvânu Lugâti't Türk'ten Özbek Türkçesine Geçen Atasözleri. Kesit Akademi Dergisi. Sayı 22, (Mart 2020), 90-100.

Karadeniz, Y. (2021). Özbek Atasözlerinde Kullanım Kalıpları. International Journal of Languages' Education and Teaching. Cilt 9. Sayı 2, (Haziran 2021), 380-401.

1.2.2.3 Tezler

Güerer, N. (1997). Özbek Halk Masalları (Metnin Çeviri Yazısı, Dil İncelemesi, Sözlük). [Yüksek Lisans Tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi: Çalışmanın birinci bölümünde 1978 yılında yayımlanan Özbek Halk Makalları adlı eserin transkripsiyonu yapılmıştır. İkinci bölümde atasözleri üzerinde dil incelemesi yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise sözlük hazırlanmıştır.

Onan, B. (1997). Özbek Atasözleri A Maddesi (Metin-Çeviri-Açıklama). [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi: Çalışmanın ilk bölümünde Özbek atasözlerinin a maddesi alfabetik sıralamayla verilmiştir. İkinci bölümde ise atasözleri transkripsiyon harfleri ile yazılarak Türkiye Türkçesine çevrilmiş ve atasözleri kısaca açıklanmıştır.

Çelik, B. (1998). Özbek Halk Masalları (Metin-Gramer-İndeks). [Yüksek Lisans Tezi]. Çukurova Üniversitesi: Çalışmada 1989 yılında yayımlanan Özbek Halk Makalları adlı eserin ilk on bölümü incelenmiştir. Atasözlerinin transkripsiyonu

yapılarak Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Atasözleri ses bilgisi ve söz dizimi bakımından değerlendirilmiştir. Ayrıca gramtikal dizin de yer almaktadır.

Ceylan, M. (2001). Özbek Halk Makalları (transkripsiyon, aktarma, gramer, index). [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi: 1965 yılında yayımlanan Özbek Halk Makalları eserindeki atasözlerinin transkripsiyonu yapılarak Türkiye Türkçesine çevrilmiştir. Ayrıca atasözleri dil bilgisi bakımından incelenerek atasözlerinin dizini oluşturulmuştur.

Yatağan, M. (2010). Özbek Halk Masalları (Özbek Halk Atasözleri). [Yüksek Lisans Tezi]. Dumlupınar Üniversitesi: Araştırmada, *Özbek Halk İcadı* serisinde basılan *Özbek Halk Makalları* adlı eser incelenmiştir. Çalışmada Özbek Türkçesi ile Türkiye Türkçesi atasözleri anlam bakımından karşılaştırılarak atasözleri ahenk unsurları ve sıralı cümleler açısından incelenmiştir. Ayrıca atasözlerinin transkripsiyonu yapılarak Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Eyüpoğlu, A. (2017). Kazan-Tatar Türkçesi ile Özbek Türkçesinde Hayvan Adları ile Kurulan Atasözlerinin Karşılaştırmalı İncelemesi. [Yüksek Lisans Tezi]. Ordu Üniversitesi: Çalışmanın girişinde Kazan Tatar Türkleri ve Türkçesi ile Özbek Türkleri ve Türkçesi hakkında genel bilgilere yer verilmiştir. Atasözleri Evcil Hayvanlar, Yabanî Hayvanlar, Kuş Türleri, Böcekler, Balıklar biçiminde sınıflandırılmış ve ses bilgisi, biçim bilgisi, anlam bilimi bakımından atasözleri karşılaştırmalı incelenmiştir. Çalışmanın sonunda Kazan-Tatar Türkçesi Hayvan Adları Sözlüğü ve Özbek Türkçesi Hayvan Adları Sözlüğü yer almaktadır.

Maqsudı, A. K. (2018). Afganistan Özbeklerinin Akrabalıkla İlgili Atasözlerinin Türkiye’de Kullanılan Atasözler ile Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi. [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi: Çalışmanın ilk bölümünde Afganistan tarihi ve Afganistan Özbek Türkleri hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde atasözlerinin tanımı, atasözlerinin biçim ve içerik özellikleri üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde Özbek atasözleri Arap harfleriyle yazılmış, transkripsiyon yapılmış ve Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Ayrıca, Türkiye Türkçesinde kullanılan atasözleri ile karşılaştırma yapılmıştır.

Sobırov, G. (2020). Divânu Lugâtî't-Türk'te Yer Alan Atasözlerinin Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki Durumu. [Yüksek Lisans Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi: Çalışmanın birinci bölümünde Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinde atasözleriyle ilgili yapılan çalışmalara yer verilmiştir. İkinci bölümde ise Divânu Lugâtî't-Türk'te yer alan atasözlerinin Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinde gelişimi değerlendirilmiştir.

Uğurtürk, Ş. (2021). Özbek Atasözlerinin Konuları Açısından Sınıflandırılması. [Yüksek Lisans Tezi]. Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi: Çalışmanın girişinde Türk dünyasında ve Özbek Türklerinde atasözü hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise Özbek Atasözleri konularına göre sınıflandırılarak atasözlerinin transkripsiyonu yapılmış ve atasözleri Türkiye Türkçesine çevrilmiştir.

Çalışmamızda ise Berdireyov, H. ve Resülov, R. (1984). *Özbek Tilining Paremiologik Lugati*. Ukitivçi: Taşkent; Şamaksudov, Ş. ve Şarahmedov, Ş. (1987). *Özbek Makallerining İzahli Lugati*: Nege Şunday Deymiz. Gafur Gulam Namidegi Edebiyet ve Senget Neşriyeti: Taşkent; Yoldaşev, İ. ve Gümüş, M. (1995). *Türkçe Açıklamalı Özbek Atasözleri*. Engin Yayınevi: Ankara; Yoldaşev, İ., Öztürk, T. ve Öztürk, Y. (1998). *Özbek ve Türk Makalları İbareleri Özbek-Türk Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Öz-Silm Özbek-Türk Liseleri: Taşkent; Şamaksudov, Ş. ve Şarahmedov, Ş. (1990). *Hikmetname Özbek Makallerining İzahli Lugati*. Özbek Sovet Ensiklopediyası Baş Redaksiyasi: Taşkent; Mirzayev, T., Musakulov, A. ve Sarımsakov, B. (2005). *Özbek Halk Makalları*. “Şark” Neşriyat-Matbaa Aksiyadarlık Karapaniyası Baş Tahririyeti; Onan, B. (1997). *Özbek Atasözleri A Maddesi* (Metin-Çeviri-Açıklama). [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi; Öz Özcan, A. (2015). Çiçeklerle İlgili Özbek Atasözleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. Cilt 12, sayı 1, (Mart 2015), 7-17; Öz Özcan, A. (2011). Başaklı Bitkilerle İlgili Özbek Atasözleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. Cilt 8, Sayı 2, (Haziran 2011), 98-109 adlı çalışmalar taranarak bitki adlarının yer aldığı Özbek atasözleri tespit edilmiştir. Tespit edilen atasözlerinin kaynak eserde geçen biçimi yazılmış, transkripsiyonu yapılmış ve atasözleri Türkiye Türkçesine aktararak kısaca açıklanmıştır. Ayrıca, atasözlerinde yer alan bitki adları köken bilimi bakımından incelenmiştir. Araştırmada elde edilen bulgular dil teması, köken bilimi, anlam bilimi,

kullanım sıklığı ve kavramsal alan bakımından değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonunda Özbek atasözlerinde geçen bitki adlarının sözlüğü de yer almaktadır.

2. BİTKİ ADLARININ YER ALDIĞI ÖZBEK ATASÖZLERİ VE AÇIKLAMALARI

Bitkiler yapı, büyüklük, organizasyon, yaşam süreleri, ekolojik istekler ve şekil bakımından farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır. Yaşam sürelerine göre bitkiler tek yıllıklar, iki yıllıklar ve çok yıllıklar; büyüme şekillerine göre bitkiler ot, yarı çalı, çalı, ağaç; bilimsel sınıflandırmalarına göre bitkiler tohumlu bitkiler ve tohumlu bitkiler olarak tasnif edilmektedir (Önen, 2010). Çalışmamızda büyüme şekillerine göre bitkiler tasnifi temelinde yeni bir sınıflandırma yapılmıştır. Bu sınıflandırmada, büyüme şekillerine göre bitkiler tasnifine ek olarak bitkilerin görünüşü, kullanım alanı, familyaları ve bitkilerin ifade ettiği anlam dikkate alınmıştır. Büyüme şekillerine göre bitkiler otlar, çalılar ve ağaçlar; görünüşüne göre bitkiler çiçekler; kullanım alanına göre bitkiler meyveler, sebzeler ve endüstri bitkileri; familyalarına göre bitkiler tahıllar ve baklagiller; anlamlarına göre bitkiler genel bitkiler olarak tasnif edilmiştir. Araştırmada genel bir adı ifade eden bitkiler için yapılan genel bitkiler sınıflandırması bitki tasniflerinde dil bilimi çalışmalarının da dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

Tahıllar başlığı altında arpa, başak, buğday, pirinç, çavdar, mısır, çeltik ve darı; baklagiller başlığı altında fasulye ve maş fasulyesi; meyveler başlığı altında incir, nar, badem, kiraz, it üzümü, iğde, kişmiş, kökçe, kavun, karabiber, armut, elma, kayısı, ay çekirdeği, şeftali, karpuz, dut, üzüm, ceviz ve zerdali; sebzeler başlığı altında lahana, kabak, biber, soğan, havuç, sarımsak, şalgam ve turp; çiçekler başlığı altında çiçek, gül, lale, gelincik, sümbül ve zakkum; otlar başlığı altında ayrık otu, andız, yonca, üzerlik otu, iyir, yılan yastığı, karamuk, kamış, akbaş, reyhan ve deve dikenini; ağaçlar başlığı altında çam, çınar, meşe, kına, kayın, sede, asma, söğüt ve kavak; endüstri bitkileri başlığı altında çay, çığit, koza, susam ve pamuk; çalılar başlığı altında çalı ve dikenli çalı; genel bitkiler başlığı altında ağaç, ekin, ot, fidan ve filiz yer almaktadır.

2.1 Tahıllar

2.1.1 arpa *ürpä* “arpa”

Arpa, buğdaygiller ailesine mensup tohumları malt ve hayvan yemi olarak kullanılan tek yıllık bir tahıl bitkisidir. Zorlu iklim koşullarına uyum sağlayabilmesi bakımından dünyada en çok üretilen tahıllar arasında yer almaktadır. Latince *hordeum* olarak adlandırılmaktadır.

Clauson (1972, s. 198), arpa sözcüğünün Türkçeye Hind-Avrupa dillerinden (Tohorca) geçmiş olabileceğini belirtmiştir. Eren (1999, s. 19), arpa sözcüğünü Türkçe-Moğolca ortak bir söz olarak değerlendirmiştir. Dybo, Starostin ve Mudrak (2003, s. 312), Proto Türkçede, Proto Tunguzcada, Proto Moğolca ve Proto Japoncada ve bu dillerin lehçelerindeki ortak kullanıma dikkat çekerek arpa sözcüğünün Altayca olduğunu açıklar. Gülensoy (2007, s. 79), arpa sözcüğünün Türkçe kökenli olduğunu ortaya koyar.

Ārpā sözcüğün yer aldığı kırk altı atasözü tespit edilmiştir. Bu atasözleri ve kısa açıklamaları şu şekildedir:

Арпа пишар, ишингиз тушар (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 20). *Ārpā pişār işingiz tüşār*. “Arpa olgunlaşır, işiniz düşer.”: İnsanların ümit bağladığı kişilerden beklediği desteği alamadıkları durumlarda, yardım etmeyen insanların onlara muhtaç olacağı günün geleceğini üzümlere ya da kızarak vurguladıkları anlarda kullanılan bir atasözüdür.

Yukarıdaki atasözü ile aynı anlama gelen farklı varyantta bir Özbek atasözü bulunmaktadır. Bu varyantın oluşmasına morfolojik değişimler sebep olmuştur: Arpa pishar, ishing tushar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 221). *Ārpā pişār, işing tüşār*. “Arpa olgunlaşır, işin düşer.”

Арпа қайерда пишса, чумчуқ оша yerda (Onan, 1997, s. 93). *Ārpā qayerdā pişsä, çumçuq aşā yerdä* “Arpa nerede olgunlaşsa, serçe orada”: Bir kişiden çıkar sağlamak için onun peşinden ayrılmama durumunu belirtmek için kullanılan bir atasözüdür. Bu durum, arpa ve serçe arasındaki doğal ilişki üzerinden anlatılmaktadır.

Аравани от емас, арпа тортади (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 28). *Ārāvāni āt emäs, ārpā tārtādi*. “Arabayı at değil, arpa çeker.”: Arpa, özellikle hayvanların yemi

olarak kullanılan bir bitkidir. Atı arpayla beslemenin faydasını, atın sahibinin göreceği anlatılmaktadır. Dolaylı yoldan menfaat sağlama konulu atasözlerinden biridir.

Yukarıdaki atasözü ile aynı anlama gelen farklı atasözleri de vardır: Aravani ot emas, arpa tortar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 176). *Äräväni ât emäs, ärpä tårtär*. “Arabayı at değil, arpa çeker.”; Arpasız ot dovon osholmas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 198). *Ärpäsiz ât dâvân âşâlmäs*. “Arpasız at geçit aşamaz.”; Арпасиз от кир ошолмас, орқасиз алп душманни енголмас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 30). *Ärpäsiz ât qır âşâlmäs, ârqasiz älp düşmänni yengälmäs*. “Arpasız at tepe aşamaz; arkasız alp düşmanı yenemez.”

Боқ отингни арпа билан, боқар қазі-қарта билан (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 63). Bâg âtingni ärpä bilän, bâqar qazî-qartä bilän “Bak atına arpa ile, bakar qazî-qarta¹ ile”: Bu atasözünde ise yetiştirilen canlıya verilen değer in faydasının yine yetiştirene olacağı ifade edilmektedir. Atasözünün gerçek anlamında ise arpa ile beslenen atın etinin de güzel olacağı ve sahibinin, atı arpa ile beslemesinin karşılığını en güzel yemeği yiyerek ya da misafirine ikram ederek alacağı vurgulanmaktadır.

Оти йўқ арпа ғамин емас (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 325). Äti yâq ärpä ğamin yemäs. “Atı olmayan, arpa derdi çekmez.”: İnsanların birlikte yaşadığı kişilere ya da sahip oldukları hayvanlara ve mülke göre ihtiyaçları olur. Bu ihtiyaçları karşılamak için çalışmak zorundadırlar. Kişiden kişiye değişen ihtiyaçlar, insanların birbirlerinin dertlerini anlamamasına sebep olabilir. Bu atasözünde, ata sahip olan bir kişinin arpaya muhtaç olması ve bunu dert edinmesi ile ata sahip olmayan insanın bu sıkıntıya düşmemesi ve dolayısıyla at sahibinin derdini anlayamaması anlatılmaktadır.

Кўкдан арпа ёғса ҳам, эшакнинг еми нимча (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1987, s. 151). Kökdän ärpä yâğsä häm, eşäkning yemi nimça. “Gökten arpa yağsa da eşeğin yemi nimçe².”: Bilgiyi aktaran ve bilgiyi alan arasında bazen uçurumlar vardır. Alıcı durumundaki kişinin niteliği, zekâsı bilginin ne kadarının

¹ Atın kalın bağırsağından hazırlanan bir yemek (Tuhliyev (ed.), 2008b, s. 209-253).

² 400 grama yakın olan ağırlık ölçüsü (Tuhliyev (ed.), 2007, s. 40).

aktarılabileceğini belirlemede son derece önemlidir. Bazı durumlarda ne kadar çok bilgi aktarılırsa aktarılsın karşıdaki kişi bunun çok azını anlar. Bu atasözünde ise eşeğin yemi olarak kullanılan arpanın gökten yağsa bile eşeğin bundan çok az faydalanacağı vurgulanmıştır.

Ёз чилласида ҳўкиз ўлибди, қиш чилласида арпа гуллабди (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 91). *Yâz çillâsidâ hōkiz ōlibdi, qış çillâsidâ ârpâ güllâbdi.* “Yaz çilesinde öküz ölür; kış çilesinde arpa filizlenir.”: Bu atasözünde, olayların, olaya maruz kalan şeyin yapısına, yaşam koşullarına ve fiziksel özelliklerine göre değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmektedir. İyi ve olumlu olarak görünen bir durum kötü, kötü ve olumsuz olarak görülen bir durum iyi olabilir.

O'lma eshagim, arpa yersan (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 112). *Ölmâ eşāgim, ârpâ yersân.* “Ölme eşeğim, arpa yersin.”: Arpa at ile birlikte eşeğin de yemi olarak kullanılmaktadır. Arpanın buğday karşısındaki değersizliği ile eşeğin at karşısındaki değersizliği benzerdir. Eşekler insanların tarımda ve taşımacılıkta ihtiyaçlarını karşılasalar da genellikle onlara iyi bakılmaz ve hatta arpayla bile beslenmezler. Buna rağmen eşekler sahiplerine hizmet etmeye ve iyi bakılacaklarını ümit etmeye devam ederler. Bu atasözünde eşeklerin bu sabrı ve arpa ile beslenme ümidi, hiç gerçekleşmeyecek bir olayı ümit eden ve olaylar karşısında sabreden insanların durumunu ifade etmek için kullanılmıştır.

Qarshining arpasini yegan eshak, Samarqanddan hangrab kelar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 121). *Qarşining ârpâsini yegân eşāk, Sāmārqanddân hāngrāb kelār.* “Karşı’nın arpasını yiyen eşek, Semerkant’tan anırarak gelir.”: Karşı, Özbekistan’da bir şehir adıdır. Karşı şehrinde yetişen arpanın lezzetinden bahsedilmektedir. Bir şeyi övmek için kullanılmaktadır.

Арпасини хом ўрганми Arpasini xom o’rganmi (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 30)? *Ārpâsini xām ōrgānmi?* “Arpasını olgunlaşmadan mı biçmiş?”: İnsanların başına gelen kötü olayların kendi yaptıkları yanlış veya kötü davranışlardan dolayı olduğunu anlatan bir atasözüdür.

Arpani xom o'rma, kelinni sepsiz ko'rma (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 170). *Ärpäni xâm örmä, kelinni sepsiz körmä. "Arpayı ham biçme; gelini çeyizsiz görme."*: Bitkilerin yetiştirilmesi ve hasadıyla ilgili tavsiye veren Özbek atasözlerinden biridir (Öz Özcan, 2011, s. 102). Olgunlaşmadan biçilen arpanın kıymetsizliği ile çeyizsiz gelinin toplum içindeki durumu anlatılmıştır.

Jinnini jinni desang, arpa bo'yi o'sar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 143). *Jinnini jinni desäng, ärpä boyi ösär. "Deliye deli dersən, arpa boyu uzar."*: İdrak yeteneği olmayan kişilere söylenecek bir atasözüdür. Algılama yetenekleri olmayanlar, söylenenleri iyi bir söz gibi algılayabilmektedir. Burada arpanın fiziksel özelliğinden yararlanılmıştır.

"Deli" yerine "aptal" sözcüğünün kullanıldığı bir varyantı daha tespit edilmiştir: Tentakni tentak desang, arpa bo'yi o'sar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 172). *Tentäkni tentäk desäng, ärpä boyi ösär. "Aptala aptal dersən, arpa boyu uzar."*

Arpa qiltiqsiz bo'lmas, navkar miltiqsiz (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 142). *Ärpä qiltiqsiz bolmäs, nävkär miltiqsiz. "Arpa kılçıksız olmaz, asker tüfeksiz."*: Bu atasözünde, bir konudaki zorunluluklar ve gereklilikler dile getirilmektedir. Atasözünde arpa ve kılçığı, asker ve tüfeği ayrı ayrı düşünülemeyeceğinden bu ikililerle zaruretler bildirilmiştir.

Aynı anlama gelen farklı Özbek atasözleri bulunmaktadır: Arpaning kesagi bor (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 142). *Ärpäning kesägi bär. "Arpanın keseği var."*; Shakar pashshasiz bo'lmas, arpa kesaksiz (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 35). *Şäkär päşşäsiz bolmäs, ärpä kesäksiz. "Şeker sineksiz olmaz, arpa keseksiz."*

Жавзанинг ярмида сув тагида арпа пишар (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 101). *Cävzäning yärmidä suv tägidä ärpä pişär. "Jevze³'nin yarısı geldiğinde arpa*

³ Güneş yılı hesabında üçüncü ayın Arapça adı (22 Mayıs 21 Haziran aralığına denk gelir.) (Tuhliyev (ed.), 2006b, s. 61).

güzelce sulanırsa olgunlaşır”: Atasözünde, arpanın jevzede sulanması gerektiği tarih belirtilerek bu tarihlerde sulanan arpanın olgunlaşacağı ifade edilmektedir.

Bu atasözünün bir varyantı daha tespit edilmiştir. Bu varyantta fonetik farklılık dikkat çekmektedir: Javzoning yarmida suv tagida arpa pishar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 247). *Cävzâning yärmidä suv tägidä ärpä pişär*. “Jevze’nin yarısında su ısınır, diğer yarısında arpa olgunlaşır.”

Arpa yegan ot o’ynar, makka yegan tot o’ynar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 217). Ärpä yegän ât oynär, mäkkä yegän tât oynär. “Arpa yiyen at oynar; mısır yiyen tat oynar.”: Arpa, hayvanlar tarafından yenildiğinde yiyen hayvan doyduğu için hareketlenmeye başlamaktadır. Arpa bu yönüyle vurgulanırken mısırın da lezzetli olması ele alınmaktadır.

Арпа емаган отларим ажриққа зор бўлди, подшо минмаган отларим гадо тагида хор бўлди (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 20). Ärpä yemägän ätlärim ajriqqa zâr boldi, pādşā minmägän ätlärim gädä tägidä xâr boldi. “Arpa yemeyen atlarım, ayırık otuna muhtaç oldu; padişahın binmediği atlarım, dilenci altında kıymetsiz oldu.”: Bu atasözünde arpayı değersiz görüp arpaya tamah etmemenin sonucunda, arpadan daha kötüsüne muhtaç olma durumu üzerinden insanların elindekinin kıymetini bilmesi gerektiği öğütlenmiştir.

Yukarıdaki atasözü ile aynı anlama gelen farklı varyantta bir Özbek atasözü bulunmaktadır. Bu varyantta morfolojik farklılıklar ve eksilteli cümle kullanılmıştır: Арпа емас отларим ажриққа зор бўлди (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 30). *Ärpä yemäs ätlärim ajriqqa zâr boldi*. “Arpa yemeyen atlarım, ayırığa muhtaç oldu.”

Арпа-буғдой ош экан, олтин-кумуш тош экан (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 20). Ärpä-buğdây âş ekän, âltin-kümüş tâş ekän. “Arpa, buğday aş imiş; altın, gümüş taş imiş.”: Bu atasözünde altın ve gümüş gibi elementlerin, kullanılamayacakları zor günlerde, değerinin kaybolacağı ve bu elementlerin insanların açlığına çare olmayacağı ifade edilerek buğday ve arpa üzerinden gıdalara gereken değerin verilmesi belirtilmektedir.

Bilindiği üzere ilk çağlarda alışverişte takas yöntemi kullanılmaktaydı. Paranın icadı ile birlikte takas yönteminin kullanımı azalmaya başladı ve günümüzde bu yöntem neredeyse hiç kullanılmamaktadır. Takas yönteminin kalkması ile birlikte paranın, para edecek yer altı ve yer üstü kaynaklarının toplumların ve devletlerin gözündeki değeri oldukça artmıştır. Tarih boyunca dünyadaki savaşların temelinde ekonomik çıkarlar yer almıştır. İnsanlar, toplumlar ve devletler paranın bir araç olduğunu unutup onu amaç haline getirmiştir. Paranın araç olarak kullanılması gerektiği ve zor günlerde paranın kâğıt parçası ya da taştan ibaret olduğu Özbek atasözlerinde arpa ve buğday ile karşılaştırarak vurgulanmaktadır.

Yukarıdaki atasözü ile aynı anlama gelen farklı varyantlarda Özbek atasözleri bulunmaktadır. Bu varyantlarda morfolojik değişimlerin, farklı cümle türü ve yardımcı fiillerin kullanıldığı görülmektedir: Арпа-буғдой ош бўлур, олтин-кумуш тош бўлур (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 30). *Ärpä-buğdây âş bolur, âltin-kümüş tâş bolur*. “Arpa, buğday aş olur; altın, gümüş taş olur.”; Arpa-bug’doy osh bo’lar, oltin-kumush tosh bo’lar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 116). *Ärpä-buğdây âş bolär, âltin-kümüş tâş bolär*. “Arpa, buğday aş olur; altın gümüş taş olur.”; Олтин-кумуш тош, арпа-буғдой ош (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 160). *Ältin-kümüş tâş, ärpä-buğdây âş*. “Altın, gümüş taş; arpa, buğday aş.”; Арпа-буғдой ош (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 28). *Ärpä-buğdây âş*. “Arpa, buğday aş.”

Арпа оғса кандугингни тузат, буғдой оғса сомонхонангни (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 20). Ärpä âğsä kändügingni tüzät, buğdây âğsä sāmānxānängni. “Arpa eğrilse ambarını hazırla; buğday eğrilse samanlığını.”: İnsanlar, işlerini başarılı bir şekilde yapmak ve zamanında bitirmek için planlı hareket etmelidir. Bu atasözünde, buğday ve arpanın hasat zamanının yaklaştığını gösteren başakların eğrilmesi olayı ile birlikte çiftçilerin arpa ve buğdayı saklayacakları yeri hazırlamaları üzerinden hazır bulunuşluğun önemi vurgulanmaktadır.

Yukarıdaki atasözü ile aynı anlama gelen farklı varyantta bir atasözü daha tespit edilmiştir. Bu atasözünde arpa müstakil olarak kullanılmıştır: Arpa yotsa, ombor sol (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 235). *Ärpä yätsä, âmbâr sâl*. “Arpa yatınca ambar kur.”

Арпа-буғдой бир (йил) кунингга ярайди, содиқ дўст-ўлғунингча (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 29). *Ārpā-buğdāy bir (yil) kūninggā yārāydi, sādīq dost-ōlgūningçā.* “Arpa, buğday bir gün yarar, sadık dost ölünceye kadar.”: Bu atasözünde, arpa ve buğdayın birlikteliği, insanlar arasındaki arkadaşlık, dostluk gibi kavramların önemini ortaya koymak için kullanılmıştır. Arpa ve buğdayın geçici ürünler olduğu, geçici ürünlere ömürlük değerler verilmemesi gerektiği vurgulanarak sadık dostların önemi ortaya konulmaktadır.

Yukarıdaki atasözünün farklı bir varyantı mevcuttur. Bu varyantta morfolojik farklılıklar bulunmaktadır: **Арпа-буғдой бир кунингга ярайди, содиқ дўстинг ўлғунингча ярайди (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 29). *Ārpā-buğdāy bir kūninggā yārāydi, sādīq dosting ōlgūningçā yārāydi.* “Arpa, buğday bir gün yarar, sadık dost ölünceye kadar yarar.”**

Арпанинг дони бўлгунча, буғдойнинг сомони бўл (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 30). *Ārpāning dāni bolgunçā, buğdāyning sāmāni bol.* “Arpa tanesi olacağına, buğdayın samanı ol.”: Arpa ve buğday yetiştiren toplumlarda buğday arpadan daha değerlidir. Buğdayın arpadan daha değerli olması fiyatı, görünüşü, ekmek, çorba vd. yemeklerin yapımında kullanılabilmesi gibi nedenler ile ilişkilidir. Özbekistan’da da özellikle ham maddesini buğdayın oluşturduğu hamur işi ağırlıklı yiyecek türleri bulunmasından ve tarım toplumlarının genelinde olduğu gibi buğdayın arpadan daha çok para etmesinden dolayı buğday arpadan daha değerlidir. Bu atasözünde, fiyatı, kullanım alanları ve yumuşak yapısı ile değerli olan buğday iyi ve iyiliği; ucuzluğu, kısıtlı kullanım alanı ve katı ve kılçıklı yapısı ile buğdaya göre değersiz olan arpa kötü ile kötülüğü temsil etmektedir. Toplumlarda, iyi insanlar ve iyi insanların yanında olanlar sevgi ve saygı görür, kötü insanlar kendilerine yer bulamaz. Bu sebeple atasözünde iyi insan olmak ve iyi insanların yanında olmak öğütlenmektedir.

Арпа экиб, буғдой кутма (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 30)! *Ārpā ekib, buğdāy kūt mā!* “Arpa ekip buğday bekleme!”: İnsanlar, başarıya ve hayal ettikleri yaşama ulaşmak için çalışmak, emek harcamak zorundadırlar. Bazı insanlar, yeteri kadar çalışmadan emek harcamadan başarıya, hayallerine ulaşmayı isterler; fakat genellikle

amaçlarına erişemezler. Bu atasözünde, az çalışmanın karşılığında çok beklentiye girilmemesi gerektiği arpa ve buğday üzerinden aktarılmıştır. Türkiye Türkçesinde “Ne ekersen onu biçersin.” Biçiminde aynı anlama gelen bir atasözü bulunmaktadır. Bunun yanında atasözünde arpanın buğday karşısındaki değersizliği de söz konusudur.

Yukarıdaki atasözü ile aynı anlama gelen Özbek atasözlerinin farklı varyantları bulunmaktadır. Bu atasözlerinin oluşumunda değişmeyen tek şey buğday ve arpadır. Arpa ve buğday kıyaslamasında buğday kıymetli olanı, arpa kıymetsiz olanı ifade etmek için kullanılmıştır. Yukarıdaki anlamı veren atasözleri şu şekildedir: Арпа эккан арпа олар, буғдой эккан буғдой олар (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 20). *Ärpä ekkän ärpä âlär, buğdây ekkän buğdây âlär.* “Arpa eken arpa alır; buğday eken buğday alır.”; Арпа эккан арпа олар, буғдой эккан буғдой (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 30). *Ärpä ekkän ärpä âlär, buğdây ekkän buğdây.* “Arpa eken arpa alır; buğday eken buğday.”; Арпа эксанг арпа, буғдой эксанг буғдой оласан (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 30). *Ärpä eksäng ärpä, buğdây eksäng buğdây âläsän.* “Arpa ekersen arpa, buğday ekersen buğday alırsın.”; Буғдойдан буғдой, арпадан арпа унар (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 66). *Buğdâydän buğdây, ärpädän ärpä unär.* “Buğdaydan buğday, arpadan arpa biter.”; Bug’doydan bug’doy, arpadan arpa (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 27). *Buğdâydän buğdây, ärpädän ärpä.* “Buğdaydan buğday, arpadan arpa.”; Арпа сочсанг, арпа ўрасан (Berdiyarov, Resulov, 1984: 30). *Ärpä saçsäng, ärpä öräsän.* “Arpa saçarsan, arpa yetiştirirsin”

Haromzoda bug’doy ko’rsatib, arpa sotar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 22). *Härâmzâdä buğdây körsätib, ärpä sâtär.* “Haramzade⁴, buğday gösterip arpa satar.”: Türklerde evlilikler, kadın ve erkek arasındaki hakları yasalar ile koruma altına almasının yanında, kadın ve erkek birlikteliğinin toplum tarafından kabul görmesini sağlamaktadır. Evli insanlar ve onların çocukları toplum tarafından dışlanmaz ve onlara karşı bir güven duygusu vardır. Evli olmadan bir arada yaşayan kadın ile erkeğe ve onların çocuklarına karşı ise toplumun ön yargıları mevcuttur. Nikâhsız birlikteliklerden doğan çocukların Türkçede farklı bir ad ile adlandırılmaları

⁴ Anası ile babası arasında evlilik bağı olmadan dünyaya gelen çocuk.

da bu ön yargıların ve güvensizliğin en önemli göstergesidir. Bu atasözünde de “anası ile babası arasında evlilik bağı olmadan dünyaya gelen çocuk” anlamına gelen haramzadeye güvenilmemesi gerektiği ve ona karşı tedbirli olunması öğütlenmiştir.

Bu atasözüyle yakın anlamda kullanılan bir başka atasözü daha bulunmaktadır: Besharmga arpa uni bahona (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 163). *Beşärmgä ärpä uni bähânä*. “Hayasıza arpa unu bahane.”

Yaxshi xotin arpa unni kabob qilar, yomon xotin bug'doy unni xarob qilar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 129). Yaxşi xâtin ärpä unni kâbâb qılär, yâmân xâtin buğdây unni xarâb qılür. “İyi kadın arpa ununu kebab yapar; kötü kadın buğday ununu harap eder.”: İnsanların çalışkanı ve iyisi elindeki malzemeyi en verimli şekilde kullanır. Arpa unu, buğday unundan daha lezzetsiz ve değersizdir. İyi kadının olumsuz durumları olumluya çevirebilmesi arpa ununu kebab yapması ile, kötü kadının ise olumlu durumları olumsuza çevirebilmesi buğday ununu harap etmesi ile ifade edilmiştir. Hünerli kadın ve yeteneksiz kadın arasındaki fark öne çıkarılmaktadır. Türkiye Türkçesinde “Avrat var, arpa unundan aş yapar; avrat var, buğday unundan keş yapar.” biçiminde yer almaktadır.

Arpaga-o'rim, bug'doyga ko'rim (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 235). Ärpägä-örim, buğdâygü körim. “Arpaya biçiş, buğdaya gösteriş.”: Buğdayın arpadan daha değerli olduğunu vurgulayan bir atasözüdür.

Узоқнинг буғдойидан яқининг арпаси яхши (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 214). Uzaqning buğdâyidän yaqinning ärpäsi yaxşi. “Uzağın buğdayından yakının arpası daha iyi.”: Bu atasözünde, insanların elindekilerin kıymetini bilmesi üzerinde durulmuştur. İnsan, yapısı gereği elde ettiklerinin değil, elde edemediklerinin arzusu içinde yaşar. Bu arzu, bazen elindekini hor görmeye, aşağılamaya ve değersizleştirmeye sebep olur. Bu atasözünde de arpa ve buğday arasındaki değer farkı üzerinden sahip olunanın daha değerli olduğu belirtilmektedir.

2.1.2 boshog bâşâq “başak”

Başak, genellikle ekinlerin baş kısmında bulunan düz ve sıkı bir şekilde sıralanmış bitki yapılarından biridir (GTS, 2022). Clauson (1972, s. 198), Eren (1999, s. 43) ve Gülensoy (2007, s. 118-119) *başak* sözcüğünün Türkçe olduğunu belirtmiştir. *Bâşâq* sözcüğünün yer aldığı iki atasözü tespit edilmiştir. Bu atasözleri ve atasözlerinin kısa açıklaması şöyledir:

Бир бошок бир сават нон (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 41). *Bir bâşâq bir sâvât nân*. “Bir başak, bir sepet ekmek.”: Atasözünde, fazla harcama yapmaktan kaçınmak ve tutumlu olmak ifade edilmektedir.

Мол сотсанг бошоғин берма, қўй сотсанг қўшоғин берма (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 258). *Mâl sâtsäng bâşâğın bermä, qoy sâtsäng qâşâğın bermä*. “Büyükbaş hayvanını satarsan başağını verme, koyununu satarsan koyununu bağladığın urganını verme.”: Özbek Türklerinde, bir hayvanı satarken hayvan ile birlikte kullanılan malzemeleri de vermelerinin uğursuzluk getirdiği, eğer satılan hayvan ile ilgili her şeyi verirlerse bir daha ona sahip olamayacakları inancı vardır. Atasözü, bu inanın yansımasıdır.

2.1.3 bug'doy/bug'day *bugdây/bugdäy* “buğday”

Buğday, dünyada en çok ekilen ve tüketilen tek yıllık bir tahıldır. Buğdayın farklı iklimlere uyum sağlaması ve gıda sektörünün önemli bir maddesi olmasından dolayı insanlar ve ülkeler için önemi büyüktür. Özbekistan'da buğday üretimi oldukça yaygındır. Orta Asya ülkeleri arasında Özbekistan buğday üretim miktarı bakımından ikinci sırada yer almaktadır. Bölgede buğdayın %25'i Özbekistan'da üretilmektedir (Başimov, 2021, s.71). Buğday üretiminin yaygın olması, Özbek mutfağında buğday kaynaklı gıdaların fazlalığı ve buğdayın maddi değeri, Özbek atasözlerinde buğdayın hatırı sayılır miktarda kullanılmasını sağlamıştır.

Özbek atasözlerinde arpa ile birlikte en çok yer alan bitki adı buğdaydır. Arpa ve buğday benzer toprak türünde ve iklim koşullarında yetişir. Bu sebeple, tarım ile geçimini sağlayan toplumlarda arpa yetiştirilen bölgelerde buğdayın da yetiştirildiği görülmektedir. Bu durum, Özbek Türk atasözlerinde arpa ve buğdayın birlikte yer aldığı atasözlerinin sayıca çok olmasının en önemli sebeplerinden birisidir.

Buğdâý sözcüğü Türkçe kökenlidir (Clauson, 1972, s. 312-313; Eren, 1999, s. 62; Gülensoy, 2007, s. 77). *Buğdâý/buğdâý* sözcüğünün geçtiği elli dört atasözü tespit edilmiştir. Bu atasözleri ve atasözlerinin kısa açıklaması şu şekildedir:

Буғдой бўлса, ўлчов топилади (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 70). *Buğdâý bolsä, ölçäv tâpilädi. “Buğday olsa ölçü bulunur.”*: Zor olan bir şey hallolduktan sonra gerisinin kolay olduğunu anlatan bir atasözüdür. Buğday olduktan sonra ölçünün zaten bulunabileceği anlatılmaktadır.

Буғдой эксанг кузда эк, яхши ҳайдаб бўзга эк (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 71). *Buğdâý eksäng küzdä ek, yaxşi häydäb bozgä ek. “Buğday ekeceksen güzün ek; güzel sürüp nadasa bırakılan yere ek.”*: Atasözünün hem gerçek hem mecaz anlamı vardır. Gerçek anlamına bakıldığında, buğdayın ekim zamanını ve nasıl bir tarlaya ekilmesi gerektiğini anlatmaktadır. Mecaz anlamında ise insanlara her şeyin zamanında ve uygun olan yerde yapılması gerektiği öğütlenmektedir.

Буғдой ўрилгач, ўроқни занг босади (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 71). *Buğdâý örilgäç, orâqni zäng bâsädi. “Buğday biçildikten sonra orak paslanır.”*: Atasözü, gerçek anlamda orağın bir hasat zamanından diğer hasat zamanına kadar geçen sürede bir kenara bırakıldığını ve bu sebeple paslandığını bildirmektedir. Mecazî anlamda ise insanların çalıştıkça güçlendiklerini ve sağlıklı olduklarını; çalışmayan kişilerin kendisine ve çevresine zararı olacağı ifade edilmektedir.

Бойнинг буғдой нонидан ўзингнинг зоғоранг яхши (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 55). *Bâyning buğdâý nânidän özینگning zâğâräng yaxşi. “Zenginın buğday ekmeğinden kendi mısır ekmeğın daha iyi.”*: Atasözünde, herkesin kendi malının kendisine daha çok faydası olduğu ve bu sebeple insanların sahip olduklarının değerini bilmeleri gerektiği öğütlenmektedir.

Boyning bug’doy nonidan, kambag’alning bug’doy so’zi yaxshi (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 251). *Bâyning buğdâý nânidän, kâmbağalning buğdâý sözi yaxşi. “Zenginın buğday ekmeğinden, fakirin buğday sözü daha iyi.”*: İnsanlar, genellikle zenginlerin cimri olduğunu ve hatta bu cimriliklerinin neticesinde

daha da zenginleştiklerini düşünürler. Atasözünde de zenginin cimriliği vurgulanarak zenginin malı üzerinden hayale kapılmamak gerektiği ifade edilmektedir.

Буғдойнинг борур ери тегирмон (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 66). *Buğdâyniing bârur yeri tegirmân.* “Buğdayın gideceği yer değirmen.”: İnsanlar yaşarken çok iyi hayat şartlarına sahip olsalar da herkesin gideceği yer mezardır. Bu sebeple bulunduğu yeri abartıp burnu havada gezmenin, diğer insanları hor görmenin bir anlamının olmadığı vurgulanmaktadır. Türkiye Türkçesinde de “Tilkinin dönüp dolaşıp geleceği yer, kürkçü dükkânıdır.” Atasözü benzer şekilde kullanılmaktadır.

Yukarıdaki atasözünün farklı bir varyantı daha vardır. Bu varyantta, sıfat-fiil ekindeki fonetik değişiklik ve farklı sözcük kullanımı dikkati çekmektedir: Bug’doyning borar joyi tegirmon (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 176). *Buğdâyniing bârâr jâyi tegirmân.* “Buğdayın gideceği yer değirmen.”

Буғдой нонинг бўдмаса ҳам, буғдой сўзинг бўлсин (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 66). *Buğdâynâning bôlmäsâ hâam, buğdâyn sôziing bolsin.* “Buğday ekmeğın olmasa da buğday sözün olsun.”: Buğday unundan yapılan ekmek sağlıklı, değerli ve tatlıdır. Atasözünde, insanlara zenginlikleri olmasa da tatlı dilli olabilecekleri, tatlı dilli olmanın parayla, zenginlikle bağlantısının olmadığı anlatılmaktadır.

Atasözünün başka varyantları da tespit edilmiştir: Bug’doy noning bo’lmasin, bug’doy so’zing bo’lsin (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 39). *Buğdâynâning bolmâsin, buğdâyn sôziing bolsin.* “Buğday ekmeğın olmasın, buğday sözün olsun.”; Bug’doy noning bo’lmasa ham, ochiq yuzing bo’lsin (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 167). *Buğdâynâning bolmäsâ hâam, âçiq yûziing bolsin.* “Buğday ekmeğın olmasa da açık yüzün olsun.”

Буғдой қонғир бўдганда, қонғар қозигингни сотиб е (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 67). *Buğdâyn qongır bolgândâ, qangar qâziğingni sâtib ye.* “Buğday sararıncaya kadar, kara kazığını satın ye!”: Atasözünde, bolluğa, zenginliğe veya istenilen bir hedefe ulaşmak için sabretmek ve hatta gerekirse sahip olunan bazı şeyleri gözden çıkarmak gerektiği ifade edilmektedir.

Дард мита еган буғдойга ўхшайди (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 77). *Därd mitä yegän buğdâygä oxşaydi.* “Dert, böceğin yediği buğdaya benzer.”: Atasözünde, böceğin buğdayı yavaş yavaş kemirerek bitirmesi, derdin insanı içten içe yok etmesine benzetilmektedir.

Гап унда эмас, буғдойда (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 73). *Gäp undä emäs, buğdâyda.* “Mesele un değil, buğday.”: Bir ürünün iyi olması, o ürünün oluşmasında kullanılan malzemenin kalitesine bağlıdır. Bu kimi zaman bir tarım ürünü, kimi zaman da insan için geçerlidir. Özellikle, toplum içinde sevilen, saygı duyulan, bilgili, terbiyeli insanların bu özelliklerini anne ve babasından aldıkları görüşü hâkimdir.

Кўр товукқа ҳар нарса буғдой кўринар (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 137). *Kör tâvuqqa hâr nârsâ buğdây körinâr.* “Kör tavuğa her şey buğday görünür.”: İnsanlar görmedikleri, algılayamadıkları olayları iyi gibi anlayabilirler ve bu durumdan memnun olurlar.

Atasözünün bir varyantı daha tespit edilmiştir: *Kör tovuqqa hamma narsa buğdoy bōlib kōrinādi* (Yoldaşev ve Gümüş, 1995, s. 129). “Kör tavuğa her şey buğday olarak görünür.”

О'згани буғ'дой бilsанг, о'zingни somон бил (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 96). *Özgâni buğdây bilsäng, özingni sâ mân bil.* “Başkasını buğday bilersen, kendini saman bil.”: İnsanlar kendisini herkesten daha başarılı, bilgili, akıllı ya da güzel görebilir. Atasözünde her insanın farklı özellikleri olduğu ve insanın kendisini başkalarından üstün görmemesi gerektiği öğütlenmektedir.

Тенг тенги билан, буғдой қопи билан (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 196). *Teng tengi bilân, buğdây qâpi bilân.* “Denk dengiyle, buğday çuvalıyla.”: Bu atasözünde insanlara karakter, yaşantı, kültür gibi öğeler bakımından kendilerine yakın hissettikleri kişiler ile arkadaş, dost ya da aile olmaları tavsiye edilmiştir. Buğday ve onun koyulduğu çuval arasındaki bağıntı üzerinden insanların denkleriyle ilişki kurması öğütlenmektedir.

Йўқ буғдойга йўқ тегирмон (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 193). *Yoq buğdâygâ yoq tegirmân*. “Olmayan buğdaya olmayan değirmen.”: Atasözünde, insanlara hayalperest olmamaları, sahip olmadıkları üzerinden plan yapmamaları nasihat edilmektedir.

Сиз буғдо-ю, биз сомон, сиз яхши-ю, биз ёмон (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 369). *Siz buğdâ-yu, biz sâ mân, siz yaxşı-yu, biz yâ mân*. “Siz buğdaysınız da biz saman mıyız, siz iyisiniz de biz kötü müyüz?”: Atasözünde buğday değeri, saman ise değersizliği ifade etmek için kullanılmaktadır.

Chiqmagan bug’doyga, o’tmagan o’roq (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 190). *Çıqmâgân buğdâygâ, ötmâgân orâq*. “Büyümeyen buğdaya, kesmeyen orak.”: İnsanlara, bir şeye sahip olmadan ona sahipmiş gibi plan ya da harcama yapmamaları öğütlenmiştir.

U yog’im bug’doy, bu yog’im bug’doy, qayerga sepaman, xudoy (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 214)! *U yâğım buğdâ, bu yâğım buğdâ, qayergâ sepâmân, xudây!* “O tarafım buğday, bu tarafım buğday, nereye serpeceğim Allah’ım!”: Bolluğu, bereketi ve zenginliği ifade etmek için söylenen atasözlerinden biridir.

Non qiyshiq emas, bug’doyi qiyshiq (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 176). *Nân qıyşıq emäs, buğdâyi qıyşıq*. “Ekmek eğri değil, buğdayı eğri.”: Atasözünde sonuçlardan ziyade sebeplere dikkat edilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Бир боғ беда бир танга, байтал боқмоқ осонми? Ботмон буғдой юз танга, хотин олмоқ осонми (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 45)? *Bir bağ bedä bir tängä, bāytāl bāqmāq āsānmi? Bātmān buğdây yüz tängä, xātin ālmāq āsānmi?* “Bir bağ yonca bir tenge⁵, kısarak bakmak kolay mı? Batman⁶ buğday yüz tenge, eş almak kolay mı?”: Özbekistan’da, özellikle arabanın yaygınlaşmasından önce, at ve eşe (kadın) sahip olmak zenginlik göstergesidir. Ahırdaki ata bakmak için yem, evdeki eşi

⁵ Altın, gümüş veya onların karışımından yapılan para (Tuhliyev (ed.), 2007, s. 661).

⁶ 898,5 grama denk ağırlık ölçüsü (Tuhliyev (ed.), 2006a, s. 329).

mutlu etmek için eve gıda ürünleri almak gerekir. Evlenmenin ve ata sahip olmanın zorluğunu anlatmak için söylenen bir atasözüdür.

Atasözünün bir varyantı daha bulunmaktadır: Botmon bug'doy – yuz tanga, xotin olmoq osonmi (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 251). *Bâtmân buğdâý – yüz tängä, xâtin âlmâq âsânmi*. “Bir batman buğday yüz tenge, hatun almak kolay mı?”

Буғдой ҳосили бошида, сабзи ҳосили тагида (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 71). *Buğdâý hâsili bâşidä, säbzi hâsili tägidä*. “Buğdayın tohumu başında, havuç tohumu dibinde.”: Atasözü, bir işe tamamen hâkim olmadan o işe girişen zaman, para ve emek harcaııp sonunda aldanın kişilere, uzmanı olmadığı mesleği yapmamayı öğütlemektedir.

Буғдой орқасидан қорамуғ ҳам сув ичар (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 67). *Buğdâý ârқasidân qâramuğ hām suv içär*. “Buğday arkasından karamuk⁷ da su içer.”: Bu atasözünde, iyi insanların yaşamlarını devam ettirebilmesi için yapılan işlerden istesek de istemesek de kötülerin de faydalanabileceği belirtilmiştir. Buğdayın olduğu ortamda karamuk otu istenmez; ancak buğdaya verilen sudan, gübreden karamuk da faydalanır. Bu durum buğdayın yetişip ürün haline gelebilmesi için kabullenilir. Atasözünde buğday ile iyi insanlar, karamuk ile ise kötü kişiler ifade edilmektedir.

Qoramig donasi bo'lguncha, bug'doyning somoni bo'l (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 38). *Qorämig dänäsi bolğunçä, buğdâýning sāmāni bol*. “Karamuk tanesi olacağına, buğdayın samanı ol.”: Bu atasözünde, kötü yerlerde, ortamlarda zenginlik içinde yaşamak yerine, iyi insanların arasında en zor durumda yaşamak öğütlenmektedir.

Atasözünün bir varyantı daha tespit edilmiştir: Қорамигнинг донаси бўлгунча, буғдойнинг сомони бўл, ёмоннинг яхшиси бўлгунча, яхшининг ёмони бўл (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 271). *Qârāmuğning dänäsi bolğunçä, buğdâýning*

⁷ Ekinebesi.

sāmāni bol, yāmānning yaxşisi bolgünçä, yaxşinin yāmāni bol. “Karamuğun tanesi olacağına, buğdayın samanı ol; kötünün iyisi olacağına, iyinin kötüsü ol.”;

Жавдар жойига туһса буғ’дой бўлур, буғ’дой жойига туһмаса жавдар бўлур (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 101). *Cävdär jâyigä tüşsä buğdây bolur, buğdây jâyigä tüşmäsä cävdär bolur.* “Çavdar yerine düşerse buğday olur, buğday yerine düşmezse çavdar olur.”: Bu atasözünde, eylemlerin sonuçlarının öznenin yapısına, yaşam koşullarına ve fiziksel özelliklerine göre değiştiği vurgulanmıştır.

Atasözünün bir varyantı daha tespit edilmiştir: Javdar joyiga tushsa bug’doy bo’lur, bug’doy joyiga tushmasa javdar bo’lar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 236). *Cävdär jâyigä tüşsä buğdây bolur, buğdây jâyigä tüşmäsä cävdär bolär.* “Çavdar yerine düşerse buğday olur; buğday yerine düşmezse çavdar olur.”

Buğ’doy olaman desang, qovun polga ek, paxta olaman desang, jo’xori polga (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 235). *Buğdây âlämän desäng, qâvun pâlgü ek, paxtâ âlämän desäng, coxârı pâlgü.* “Buğday alacağım dersən kavunu pal⁸a ek; pamuk alacağım dersən, mısırı pala ek.”: Atasözü tarım ve çiftçiliğin nasıl yapılması gerektiğini ifade etmektedir.

Буғдой ҳосили башида, сабзи ҳосили тағида (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 71). *Buğdây hâsili bâşida, sâbzi hâsili tâğidä.* “Buğdayın tohumu başında, havucun tohumu dibinde.”: Atasözünde her şeyin kendine has özellikleri olduğu ve bu özelliklere göre değerli ve faydalı olan noktaların değişebileceği vurgulanmaktadır.

Buğday boşoği tursa omboriñ tuzat, buğday boşoği yotsa molxonañ tuzat (Yoldaşev ve Gümüş, 1995, s. 50). “Buğdayın başağı dik durursa ambarını hazırla, buğdayın başağı yatarsa ahırını hazırla.”: (Açıklama için bakınız: 2.1.1 arpa *ärpä* “arpa”: Ärpä äğsä kändügingni tüzät, buğdây äğsä sāmānxānängni.)

⁸ Ekin alanlarının etrafında arık sırtlarında dörtgen şeklinde yükselen ve sulama için düzenlenen bir bölüm (Tuhliyev (ed.), 2006b, s. 290).

Uzoqning bug'doyidan, yaqinning somoni afzal (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 190). *Uzâqning buğdâydân, yaqinning sâmanı âfzâl. "Uzağın buğdayından yaqının samanı iyi."* (Açıqlama için bakınız: 2.1.1 arpa *ärpä* "arpa": Uzâqning buğdâydân yaqinning ärpäsi yaxşı.)

Atasözünün bir varyantı daha bulunmaktadır: Узоқниг буғдойидан яқиннинг сомони яхши (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 214). *Uzâqnin buğdâydân yaqinning sâmanı yaxşı. "Uzağın buğdayından yaqının samanı daha iyi."*

Арпа-буғдой ош экан, олтин-кумуш тош экан (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 20) *Ärpä-buğdây âş ekân, âltin-kümüş tâş ekân. "Arpa, buğday aş imiş; altın, gümüş taş imiş."* (Açıqlama için bakınız: 2.1.1 arpa *ärpä* "arpa")

Atasözünün başka varyantları da tespit edilmiştir: Арпа-буғдой ош бўлур, олтин-кумуш тош бўлур (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 30). *Ärpä-buğdây âş bolur, âltin-kümüş tâş bolur. "Arpa, buğday aş olur; altın, gümüş taş olur."*; Олтин-кумуш тош, арпа-буғдой ош (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 160). *Ältin-kümüş tâş, ärpä-buğdây âş. "Altın, gümüş taş; arpa, buğday aş."*; Арпа-буғдой ош (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 28). *Ärpä-buğdây âş. "Arpa, buğday aş."*; Арпа-буғдой ош бо'лар, оltin-kumush tosh bo'лар (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 116). *Ärpä-buğdây âş bolär, âltin-kümüş tâş bolär. "Arpa, buğday aş olur; altın gümüş taş olur."*

Арпа оғса кандугингни тузат, буғдой оғса сомонхонангни (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 20). *Ärpä âğsä kändügingni tüzät, buğdây âğsä sâmanxânängni. "Arpa eğrilirse ambarını hazırla, buğday eğrilirse samanını."* (Açıqlama için bakınız: 2.1.1 arpa *ärpä* "arpa")

Арпа экиб, буғдой кутма (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 30)! *Ärpä ekib, buğdây kütmä! "Arpa ekip buğday bekleme!"* (Açıqlama için bakınız: 2.1.1 arpa *ärpä* "arpa")

Atasözünün diğer varyantları şunlardır: Арпа эккан арпа олар, буғдой эккан буғдой (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 30). *Ärpä ekkän ärpä âlär, buğdây ekkän buğdây. "Arpa eken arpa alır, buğday eken buğday."*; Арпа эксанг арпа, буғдой эксанг

буғдой оласан (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 30). *Ärpä eksäng ärpä, buğdây eksäng buğdây âläsän*. “Arpa ekersen arpa, buğday ekersen buğday alırsın.”; Арпа эккан арпа олар, буғдой эккан буғдой олар (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 20). *Ärpä ekkän ärpä âlär, buğdây ekkän buğdây âlär*. “Arpa eken arpa alır; buğday eken buğday alır.”; Буғдойдан буғдой, арпадан арпа унар (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 66). *Buğdâydan buğdây, ärpädän ärpä unär*. “Buğdaydan buğday, arpadan arpa biter.”; Bug’doydan bug’doy, arpadan arpa (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 27). *Buğdâydan buğdây ärpädän ärpä*. “Buğdaydan buğday, arpadan arpa.”

Haromzoda bug’doy ko’rsatib, arpa sotar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 22). *Härâmzâdâ buğdây körsütib, ärpä sâtär*. “Haramzade buğday gösterip arpa satar.”: (Açıklama için bakınız: 2.1.1 arpa *ärpa* “arpa”)

Yaxshi xotin arpa unni kabob qilar, yomon xotin bug’doy unni xarob qilar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 129). *Yaxşi xâtin ärpä unni kâbâb qılär, yâmân xâtin buğdây unni xarâb qılär*. “İyi kadın arpa ununu kebab yapar, kötü kadın buğday ununu harap eder.”: (Açıklama için bakınız: 2.1.1 arpa *ärpa* “arpa”)

Арпа-буғдой бир (йил) кунингга ярайди, содик дўст-ўлгунингча (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 29). *Ärpä-buğdây bir (yil) küninggä yäräydi, sâdıq dost-ölgüningçä*. “Arpa, buğday bir gün yarar, sadık dost ölünceye kadar.”: (Açıklama için bakınız: 2.1.1 arpa *ärpa* “arpa”)

Atasözünün bir varyantı daha bulunmaktadır: Арпа-буғдой бир кунингга ярайди, содик дўстинг ўлгунингча ярайди (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 29). *Ärpä-buğdây bir (yil) küninggä yäräydi, sâdıq dost-ölgüningçä yäräydi*. “Arpa, buğday bir gün yarar, sadık dost ölünceye kadar yarar.”

Арпанинг дони бўлгунча, буғдойнинг сомони бўл (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 30). *Ärpäning dâni bolgunçä, buğdâyning sâmâni bol*. “Arpanın tanesi olacağına, buğdayın samanı ol.”: (Açıklama için bakınız: 2.1.1 arpa *ärpa* “arpa”)

Узоқнинг буғдойидан яқининг арпаси яхши (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 214). *Uzâqning buğdâйдân yaқinning ârpâsi yaxshi.* “Uzağın buğdayından yakının arpası daha iyi.”: (Açıklama için bakınız: 2.1.1 arpa *ârpa* “arpa”)

Arpaga-o’rim, bug’doyga ko’rim (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 235). *Ârpâgâ-örim, buğdâygâ körim.* “Arpayı biçiş, buğdaya gösteriş.”: (Açıklama için bakınız: 2.1.1 arpa *ârpa* “arpa”)

2.1.4 g’alla *ğallâ* “buğday”

Özbek Türkçesine Arapçadan geçmiştir (Magrfova, 1981, s.650) ve Özbek Türkçesinde “buğday” anlamında kullanılmaktadır. Atasözlerinde buğday anlamında iki farklı sözün yer alması dikkat çekmektedir. *Ğallâ* sözcüğü, iki atasözünde kullanılmaktadır. Bu atasözleri ve atasözlerinin kısa açıklaması şu şekildedir:

***Bōş ombordan-botmon ğalla* (Yoldaşev ve Gümüş, 1995, s. 49). “Boş ambardan bir batman buğday.”:** Henüz sonuca ulaşmadan sonuca ulaşıp görülmüş gibi tavır sergileyen insanlardan bahsedilmektedir.

Ғалланг бўлса, қўшиқ ҳам оғиздан тушмайди (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 280). *Ğalläng bolsä, qoşıq hām âğızdân tüşmäydi.* “Buğdayın olursa şarkı da ağızdan düşmez.”: Buğday bereketin simgesidir. Çiftçiye hasattan sonra kavuştuğu buğdayı mutlu etmektedir. Şarkı söylemek de bir mutluluk göstergesidir. Buğdayı olan çiftçi rahat bir kış geçirecektir. Bu atasözünde buğday, mutluluğu ifade etmektedir.

2.1.5 *gurunch/guruch gurunç/guruç* “pirinç”

Buğdagiller ailesinden kökleri bol su içinde yetişen bir bitkidir (GTS, 2022). Özbek Türkçesine Farsçadan geçmiştir: Far. *kürünç* (Kanar, 2016, s. 366) > Öz. T. *gurunç/guruç* “pirinç”. Ulusal ve uluslararası mutfak kültüründe, Özbekler deyince ilk akla gelen yemeğin “Özbek Pilavı” olması, pirincin Özbekler için önemini ortaya koymaktadır. *Gurunç/guruç* sözcüğünün altı atasözünde geçtiği tespit edilmiştir. Bu atasözleri ve atasözlerinin kısa açıklamaları şu şekildedir:

Битта каламушнинг тезаги бир хум гурунчи ҳаром қилади (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 53). *Bittā kālāmūshning tezāgi bir xum gurunchi hārām qilādi. “Bir farenin gübresi bir çömlek pirinci haram kılar.”*: Fare gübresi pistir ve hastalık yaymaktadır. Değdiği temiz bir maddeyi de kirletmektedir. Fare gübresi ve pirinç üzerinden kötü insanların da iyi insanların değerini düşürmesi konu edilmektedir.

Оши бузилган хотин: “Гуруч эгри экан” дейди (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 172). *Åşi buzılğān xātin: “Guruç egri ekān” deydi. “Yemeği bozulan kadın, ‘Pirinç eğriymiş.’ der.”*: Özbek Türklerinde pirinç hem ticari değerinden dolayı hem de yemek kültürlerinde önemli bir yere sahip olduğu için oldukça kıymetlidir. Pirincin yapılan yemekteki kıvamını tutturmak marifet gerektirmektedir. Bundan hareketle atasözünde bir işi düzgün yapamayanların bahaneler ürettiği vurgulanmaktadır.

Йўққа гуруч ош бўлур, меҳмон кўнгли шод бўлур (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 119). *Yoqqa guruç aş bolur, mehmân kõngli şād bolur. “Yokken pirinç aş olur, misafirin gönlü hoş olur.”*: Özbek Türklerinde de misafire yapılan ikram, misafirin memnun olması önemlidir. Pirinç de onlar için değerli bir besin ürünüdür. Neredeyse herkesin evinde bulunan pirinç, yokluk zamanında bile yemek olarak sofralarda yer alabilmektedir.

Тўкилган гуручни териб оларсан, айтган сўзингни қайтара олмассан (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 210). *Tökilğān guruçni terib ālārsān, āytğān sōzingni qaytārā ālmāssān. “Dökülen pirinci toplayabilirsin, söylediğin sözü geri alamazsın.”*: Atasözü, yapılan bir davranışın ileriye düşünerek yapılmamasını ve bunun doğuracağı sonucu konu edinmektedir. Pirincin taneleri çok olmasına rağmen dökülünce toplanabilir; fakat ağızdan çıkan bir sözün telafisi yoktur. Türkiye Türkçesinde “Bin düşün, bir söyle.” atasözüyle benzerdir.

Гуруч ҳам қурмаксиз бўлмайди (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 74). *Guruç hām kürmāksiz bolmäydi. “Pirinç bile kürmek⁹siz olmaz.”*: Güzelliğe, mutluluğa

⁹ Çeltiğin içinde yetişen yabani o't ve onun siyahımsı, darıya benzeyen tohumu (Tuhliyev (ed.), 2006b, s. 435).

ulaşmak için bazı sıkıntılara katlanmak gerektiği; her güzel şeyin kusurunun da olabileceği ifade edilmektedir.

Гуруч суб қўтарган ерда ўсади (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 74). *Guruç sub kötärğän yerdä ösädi. “Pirinç, su olan yerde yetişir.”*: Her bitkinin yetişebilmesi için ona uygun olan toprak tipi bulunmaktadır. Bir bitki, yetişmesi için uygun olmayan bir toprağa ekilip emek harcanırsa o bitkiden verim alınamaz. Bu durum insanlar için de geçerlidir.

2.1.6 javdar cävdär “çavdar”

Buğdaygiller familyasından unlu tane veren bir bitkidir (GTS, 2022). Özbek Türkçesine Farsçadan geçmiştir: Far. *çāvdār/çavdār* (Kanar, 2016, s. 81) > Öz. T. *cävdär* “çavdar”. Çavdar, soğuğa en dayanıklı tahılların başında gelmektedir. Özbekistan’da buğday ve arpanın yanında çavdar üretimi de oldukça yaygındır. *Cävdär* sözcüğünün yer aldığı iki atasözü tespit edilmiştir.

Çavdar ile birlikte buğdayın da yer aldığı Özbek atasözleri buğday bölümünde açıklanmıştır. Bundan dolayı, bu bölümde çavdar ile buğdayın birlikte yer aldığı atasözleri açıklama yapılmadan verilmiştir (Açıklama için bakınız: 2.1.3 bug’doy/bug’doy *bugdây/bugdây* “buğday”).

Жавдар жойига тушса bug’doy бўлур, bug’doy жойига тушмаса жавдар бўлур (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 101). *Cävdär jâygä tüssä bugdây bolur, bugdây jâygä tüşmäsä cävdär bolur*. “Çavdar yerine düşerse buğday olur; buğday yerine düşmezse çavdar olur.”

Javdar joyiga tushsa bug’doy bo’lar, bug’doy joyiga tushmasa javdar bo’lar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 236). *Cävdär jâygä tüssä bugdây bolur, bugdây jâygä tüşmäsä cävdär bolär*. “Çavdar yerine düşerse buğday olur; buğday yerine düşmezse çavdar olur.”

2.1.7 jo’xori coxârı “mısır”

Tek yıllık tahıl bitkisidir. Özbek Türkçesine Farsçadan geçmiştir: Far. *coari* (Kanar, 2016, s. 308) > Öz. T. *coxârı* “mısır”. Özbekistan’da Harezm, Buhara bölgeleri ile sulanan tuzlu arazilerde yetiştirilmektedir. *Coxârı* adının beş atasözünde yer aldığı tespit edilmiştir. Bu atasözleri ve atasözlerinin kısa açıklamaları şu şekildedir:

Жўхори эксанг, тубига кўза ботсин (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 103). *Coxârı eksäng, tübigä közä batsin.* “Mısır ekersen, dibi göze batsın.”: Mısır ekildikten sonra boyu 10-15 cm olduğunda mısıra çapalama işlemi yapmak gerekmektedir. Bu dönemde mısırlara tekleme, yabancı otlardan temizleme ve çapalama işlemleri yapılmaktadır. Atasözünde mısırın dibine yapılan çapalama işleminden söz edildiği düşünülmektedir.

Atasözünün bir varyantı daha tespit edilmiştir: Jo’xori eksang, tagiga ko’za botsin (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 236). *Coxârı eksäng, tägigä közä batsin.* “Mısır ekersen dibinde testi olsun.”

Жўхори чангда битар, тариқ балчигда (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 103). *Coxârı çängdä bitär, tariq bälçiqdä.* “Mısır toz haline gelmiş toprakta biter, darı çamurda.”: Her şeyin kendine uygun yerde var olması gerektiğini vurgulayan bir atasözüdür. Aynı zamanda mısır ve darının yetişme alanına değinilmektedir.

Paxtadan echki o’tsin, jo’xoridan tuya (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 236). *Päxtadän ečki ötsin, coxâridän tüyü.* “Pamuktan keçi geçsin, mısırdan deve.”: Pamuk kısa boylu bir bitkidir. Mısır ise uzun bir bitkidir. Atasözünde kısa olan keçi pamuk ile uzun olan deve de mısır ile kullanılmaktadır. Bu bitkilerin uzunluk ve kısalık bakımından fiziksel özellikleri kullanılarak insanlara kendilerine uygun olanı yapmaları mesajı verilmektedir.

Bug’doy olaman desang, qovun polga ek, paxta olaman desang, jo’xori polga (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 235) *Bugdây âlämän desäng, qâvun pâlgü ek, paxta âlämän desäng, coxârı pâlgä.* “Buğday alacağım dersen kavunu pala ek; pamuk alacağım dersen mısırı pala ek.”: (Açıklama için bakınız: 2.1.3 bug’doy/bug’doy *bugdây/bugdây* “buğday”)

2.1.8 makka makkä “mısır”

Tek yıllık tahıl bitkisidir. Özbekistan’da Harezm, Buhara bölgeleri ile sulanan tuzlu arazilerde yetiştirilmektedir. *Makkä* adı, Arabistan’daki Mekke şehrinde gelmektedir. Yudahin, sözcüğün mısır anlamında Kırgız Türkçesinin Güney Diyalektinde de kullanıldığı belirterek Arapça kökenli olduğu söyler (Yudahin, 1985, s. 23).

Makkä sözcüğünün, dört atasözünde yer aldığı tespit edilmiştir. Bu atasözleri ve atasözlerinin kısa açıklamaları şöyledir:

Sada eksang soyasi bor, makka eksang poyasi (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 236). *Sädä eksäng säyäsi bâr, makkä eksäng pâyäsi*. “Sede¹⁰ ekersen gölgesi var, mısır ekersen sapı.”: Yapılacak olan işlerin her zaman bir faydasının olacağını anlatan bir atasözüdür. Sedenin gölgesinden, mısırın da sapından hayvan yemi olarak faydalanılmaktadır. Atasözünün bir varyantı daha tespit edilmiştir: Сада эксанг сояси бор, макка эксанг пояси бор (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 181). *Sädä eksäng säyäsi bâr, makkä eksäng pâyäsi bâr*. “Sede ekersen gölgesi var, mısır ekersen sapı var.”

Dehqon makkasidan kechsa ham, chumchuqlar o’zaro kelisholmas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 159). *Dehqân makkäsidadân keçsä häm, çumçuqlär özärâ kelişâlmäs*. “Çiftçi mısırından vazgeçse de serçeler arasında anlaşamaz.”: Miras kavgalarını kastettiği düşünülmektedir. Miras sahibi çiftçiye, onun mülkü ise mısıra benzetilmektedir. Mirasçılar ise serçelere benzetilmektedir.

Arpa yegan ot o’ynar, makka yegan tot o’ynar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 217). *Ärpä yegän ôt oynär, makkä yegän tât oynär*. “Arpa yiyen at oynar; mısır yiyen tat oynar.”: (Açıklama için bakınız: 2.1.1 arpa *ärpä* “arpa”)

2.1.9 sholi şâli “çeltik”

¹⁰ Meşe ağacı ailesine mensup çok dalları olan ve gölge veren ağaç (Tuhliyev (ed.), 2007, s. 417).

Çeltik, buğdaygiller familyasından otsu bir bitkidir (GTS, 2022). Özbek Türkçesine Farsçadan geçmiştir: Far. *şali* (Kanar, 2016, s. 83) > Öz. T. *şâli* “mısır”. *Şâli* sözcüğünün yer aldığı dört atasözü mevcuttur.

Шолига ўтоқ, хотинга безак (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 228). *Şâligä otâq, xâtingä bezäk.* “Çeltiği yabancı otlardan temizlemek, kadına süs gerek.”: Çeltik üretiminde ürün kaybı olmaması ve kaliteli ürünlerin elde edilmesi için çeltiği yabancı otlardan temizlemek gerekmektedir. Atasözünde çeltiğin güzelleşmesinin yabancı otlardan temizlenmesi ile, kadının güzelleşmesinin ise süs ile olabileceğine vurgu yapılmaktadır.

Гўшт суяксиз бўлмас, шоли қурмаксиз (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 84). *Goşt süyâksiz bolmäs, şöli kürmäksiz.* “Et kemiksiz olmaz, çeltik kürmeksiz.”: (Açıklama için bakınız: 2.1.5 *gurunch/guruch gurunç/guruç* “pirinç”: Guruç hâm kürmäksiz bolmäydi.).

Шолининг орқасидан қурмак ҳам сув ичади (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 434). *Şâlining ârqasidän kürmäk häm suv içädi.* “Çeltiğin arkasından kürmek de su içer.”: Atasözünde çeltik ile iyi insanlar, kürmek ile kötü kişiler ifade edilmiştir (Açıklama için bakınız: 2.1.3 *bug’doy/bug’day buğdây/buğdäy* “buğday”: Buğdây ârqasidän qâramuğ häm suv içär.).

Bu atasözünün bir varyantı daha tespit edilmiştir: Sholining bahonasida kurmak ham suv ichar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 177). *Şâlining bâhânäsidadä kürmäk häm suv içär.* “Çeltiğin bahanesiyle kürmek de su içer.”

2.1.10 *tariq tariq* “darı”

Darı, buğdaygiller familyasından kuraklığa dayanıklı bir ya da çok yıllık bitkidir (GTS, 2022). *Tariq* sözcüğü Türkçe kökenlidir (Rahmatullayev, 2000, s. 322). *Tariq* sözcüğünün yirmi beş atasözünde yer aldığı tespit edilmiştir. Bu atasözleri ve atasözlerinin kısa açıklamaları şu şekildedir:

Аталга тиш синарму, бир тарикқа кўз чиқарму (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 31)? *Ātālāgū tiş sinārmu, bir tariqqa kōz çiqarmu?* “Atala¹¹ diş kırar mı, bir darı göz çıkarır mı?”: Küçük hataların göz ardı edilebileceğini ve büyük hatalara sebep olmayacağını anlatan bir atasözüdür. Darı tanesinin küçük boyutu vurgulanarak küçük hatalar kastedilmektedir.

Бир йил тарик эксанг, бир йил шудгор қил (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 46)! *Bir yil tariq eksāng, bir yil şudgār qıl!* “Bir yıl darı ekersen, bir yıl çift sür!”: Toprağın daha verimli hale nasıl geleceğini konu alan, çiftçilikle ilgili bir atasözüdür.

Бир тарикдан бўтқа бўлмас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 51). *Bir tariqdān botqa bolmās.* “Bir tane darıdan batka¹² olmaz.”: Yokluk kavramını anlatan bir sözdür.

Дахсар тарик, сисар хайқирик (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 90). *Dāhsār tariq, sisār hayqırıq.* “Bir dehser¹³ darı, siser¹⁴ haykırış.”: Bu atasözü, ekilen azıcık darıyı serçelerden korumak için haykırıp bağırان ya da azıcık darısını satmak için bütün pazarda müşteri çağırان kişinin durumuna söylenen bir sözdür (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 90). Atasözünde darı bitki adının kullanılmasında *tariq-hayqırıq* ve *tariq-qıyqırıq* sözcüklerindeki ses uyumunu etkili olmuştur.

Yukarıdaki atasözünün bir varyantı daha tespit edilmiştir: Дахсар тарик, сесар қийқирик (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 78). *Dāhsār tariq, sesār qıyqırıq.* “Bir dehser darı, seser kargaşa.”

Оч товукнинг тушига тарик кирап (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 172). *Āç tāvūqning tūşigā tariq kirār.* “Aç tavuğun düşüne darı girer.”: Bu atasözü,

¹¹ Un ile yapılan çorba.

¹² Pirinç, buğday gibi tanelerden kaynatılıp pişirilen koyu bir yemek (Tuhliyev (ed.), 2006a, s. 421).

¹³ Batman ölçü biriminin kırkta biri (Tuhliyev (ed.), 2006a, s. 583).

¹⁴ Dahsar ölçü biriminde üç kat fazla miktar (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 90).

açgözlülük yapılan durumlarda söylenmektedir. “Aç tavuk kendini buğday ambarında görür.” biçiminde Türkiye Türkçesinde bir atasözü mevcuttur.

Сўқир товуққа ҳаммаси тариқ (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 192). *Soqır tåvuqqa hāmmāsi tariq*. “Kör tavuğa her şey darı.”: İdrak yetisi olmayan insanların farkındalığı olmamaktadır. Bu tür durumlar için kullanılan bir sözdür.

Тулкининг тушига товуқ киради, товуқнинг тушига тариқ киради (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 398). *Tülkining tüşigä tåvuq kirädi, tåvuqning tüşigä tariq kirädi*. “Tilkinin düşüne tavuk girer; tavuğun düşüne darı girer.”: İnsanın çok istediği bir şeyi rüyasında da görmesi durumunu anlatan bir sözdür. Bir varyant daha tespit edilmiştir: Tulkining tushiga tovuq kirar, tovuqning tushiga tariq kirar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 149). *Tülkining tüşigä tåvuq kirär, tåvuqning tüşigä tariq kirär*. “Tilkinin düşüne tavuk girer; tavuğun düşüne darı girer.”

Тариқ бошоғининг камдон бўлгани яхши (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 194). *Tariq başağının kāmđān bolgāni yaxşı*. “Darı başağının az taneli olanı daha iyi.”: Hasat döneminde darının heba olmaması için elle toplanması gerekmektedir. Darının az taneli olması toplarken kolaylık sağlar ve darılar ziyan olmaz. Aynı zamanda az taneli darılardaki tohumlar daha iri, çok taneli olan darılarda ise tohumlar daha küçük olmaktadır. Büyük taneli darılar diğerlerinden daha değerlidir. Söz konusu atasözünün buna dayanarak söylendiği düşünülmektedir.

Тариқни еган чумчуқ, балога қолган бедана (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 194). *Tariqni yegān çumçuq, bālāgā, qālgān bedānā*. “Darıyı yiyen serçe, felakete uğrayan bildircin.”: Serçe, bıldırcana göre daha atiktir ve darıyı yerken darı sahibine yakalanmaz. Bildircin ise serçe kadar kabiliyetli olmadığından yakalanarak cezasını çeker. Bu atasözünde yetenekli olmak vurgulanmaktadır.

Тарийнинг дони қанча кўп бўлса, бопи ҳам шунча кўп бўлади, бопини топсанг бермаганини беради (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 194). *Tariqning dāni qançā kōp bolsä, bāpi hām şunçā kōp bolädi, bāpini tåpsāng bermāgānini berädi*. “Darının tanesi ne kadar çok olursa talep de bu kadar çok olur; talep eden

bulursan vermediğini verir.”: Tanesi çok olan darıya talebin çok olacağı ve talebin artmasıyla ürünün değerinin de artacağı ifade edilmektedir. Atasözünde, değerli olanın talibinin çok olacağı ve bu sebeple de ederinin üstünde değer göreceği anlatılmaktadır.

Тарик сочилса, товук тўяр (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 194). *Tariq sâçilsä, tåvuq toyär. “Darı ekilirse tavuk doyar.”:* İnsanlara bir işin gereği yapıldıktan sonra karşılığının mutlaka alınacağını anlatan bir sözdür.

Yaxshi yaxshi desa, kunda tariqday yaxshilik qo’shilar emish (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 43). *Yaxşi yaxşi desä, kündä tariqdäy yaxşilik qoşilär emiş. “İyi iyi deyince her gün darı kadar iyilik eklenirmiş.”:* Darı tanelerinin çokluğundan yararlanılarak söylenen iyi, güzel sözlerin beraberinde iyi şeyleri getireceği vurgulanmaktadır. Tersî anlamı ifade bir varyantı daha tespit edilmiştir: Yomon yomon desa, kunda tarigday yomonlik qo’shilar emish (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 43). *Yâmân yâmân desä, kündä tariqdäy yâmânlik qoşilär emiş. “Kötü kötü deyince her gün darı kadar kötülük eklenirmiş.”*

Саратон сара екиш, қолаверса тари(қ) экиш (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 363). *Särütân sārü ekiş, qâläversä tari(q) ekiş. “Seretan¹⁵ en iyi ekim, kaliverirse darı ekim.”:* 22 Haziran-21 Temmuz aralığına denk gelen Seretan, ekim yapılabilen son aydır. Bu ayda hava sıcaklığı artmaya başladığından çiftçinin ektiklerinin zarar görebileceğini anlatmak için söylenen bir sözdür.

Тариғи пишганнинг товуғи бўлгинг келади (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 386). *Tariğı pişgänning tåvuğı bolging kelädi. “Darısı olgunlaşanım, tavuğu olasın gelir.”:* Başkasının emek verip elde ettiğinden bedavadan faydalanmak isteyen insanlar için söylenmektedir.

Тошкентнинг тариғини еган чумчуқ маккадан келади (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1987, s. 257). *Tāşkentning tariğini yegün çumçuq mäkädän kelädi. “Taşkent’in darısını yiyen serçe Mekke’den gelir.”:* Taşkent’in darısını yiyenlerin

¹⁵ Güneş yılı hesabında dördüncü ayın Arapça adı (22 Haziran-21 Temmuz aralığına denk gelir) (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 363).

başka bir yerde yetişen bir ürünü beğenmeyeceğini vurgulayan bir atasözüdür. Taşkent'te yetişen darının lezzeti vurgulanmaktadır.

Talashgan yerda tariq bitmas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 160). *Täläşgän yerdä tariq bitmäs.* “Tartışılan yerde darı büyümez.”: Bir yerde bereketin olabilmesi için birlikte iyi geçinilmesi gerektiği öğütlenmektedir. Darının tanelerinin çokluğu bereketi simgelemektedir.

Tari(q)ga sherik-bariga sherik (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 160). *Tari(q)gä şerik-bärigä şerik.* “Dariya ortak, her şeye ortak.”: Samimiyet kavramı ele alınmıştır. Aynı zamanda karşılıklı güven ortamının oluştuğunu gösteren bir atasözüdür.

Дехқон тариғидан кечса ҳам, ҷумчуқлар чиқишолмайди (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 92). *Dehqân tariğidän keçsä hām, ҷumçuqlär çıqışolmāydi.* “Çiftçi darısından vazgeçse de serçeler vazgeçmez.”: (Açıklama için bakınız: 2.1.8 makka *mākkā* “mısır”: Dehqân mākāsidadän keçsä hām, ҷumçuqlär özärā kelişālmās.)

Жўхори чангда битар, тариқ балчигда (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 103). *Coxârî çängdä bitâr, tariq bälçiqdä.* “Mısır toz haline gelmiş toprakta biter, darı çamurda.”: (Açıklama için bakınız: 2.1.7 jo’xori *coxârî* “mısır”)

Қиш чилласида тариқ пишди, ёз чилласида ҳўкиз ўлди (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 270). *Qış çilläsidadä tariq pişdi, yâz çilläsidadä hōkiz öldi.* “Kış çilesinde darı olgunlaştı; yaz çilesinde öküz öldü.”: (Açıklama için bakınız: 2.1.1 arpa *arpa* “arpa” Yâz çilläsidadä hōkiz ölibdi, qış çilläsidadä ärpä gülläbdi.)

Беданадан қўрққан тариқ экмас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 39). *Bedänädä qorqqan tariq ekmas.* “Bildirecinden korkan darı ekmez.”: Atasözünde her işin kendine göre bir zorluğu ya da tehlikesi olduğu, amacı, hedefi olan insanların bu zorluklardan veya tehlikelerden korkmayacağı belirtilmektedir. Türkiye Türkçesinde “Demirden korkan trene binmez.” atasözü aynı anlamda kullanılmaktadır.

Yukarıdaki atasözünün başka bir varyantı daha mevcuttur: *Çumçuqdan qōrqqan tariq ekmas* (Yoldaşev ve Gümüş, 1995, s. 157). “Serçeden korkan darı ekmez.”

2.2 Baklagiller

2.2.1 loviya *lâviyâ* “fasulye”

Fasulye, baklagiller familyasında yer alan bir yıllık bir bitkidir (GTS, 2022). Özbek Türkçesine Farsçadan geçmiştir: Far. *laviye* (Kanar, 2016, s. 139) > Öz. T. *lâviyâ* “fasulye”. *Lâviyâ* sözcüğünün geçtiği bir atasözü tespit edilmiştir. Bu atasözü ve atasözünün kısa açıklaması şu şekildedir:

Мош сифмаса ловияни итарма (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 262). *Mâş sîgmäsä lâviyâni itärmä*. “Maş fasulyesi sığmazsa fasulyeyi ittirme.”: Maş fasulyesi Taşkent’in bilinen ve sevilen yemeklerinden biridir. Maş fasulyesi çiğken küçük taneler halindedir ancak piştikçe şişer. Atasözünde maş fasulyesi çok olsa bile diğer fasulyenin göz ardı edilmemesi gerektiği ifade edilmektedir.

2.2.2 mosh *mâş* “maş fasulyesi”

Baklagiller familyasından fasulyeye benzer tek yıllık bir bitkidir. Özbek Türkçesine Farsçadan geçmiştir: Far. *gandî maş* (Kanar, 2016, s. 139) > Öz. T. *mâş* “Maş Fasulyesi”. *Mâş* sözcüğünün, sadece bir atasözünde *lâviyâ* ile birlikte geçtiği tespit edilmiştir. Bu atasözü *lâviyâ* sözcüğünün geçtiği yerde açıklandığı için burada yeniden açıklama yapılmamıştır:

Мош сифмаса ловияни итарма (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 262). *Mâş sîgmäsä lâviyâni itärmä*. “Maş fasulyesi sığmazsa fasulyeyi ittirme.”: (Açıklama için bakınız: 2.2.1 loviya *lâviyâ* “fasulye”)

2.3 Meyveler

2.3.1 anjir *âncir* “incir”

İncir, dutgiller familyasından yaprakları geniş dilimli bir ağaçtır (GTS, 2022). Özbek Türkçesine Farsçadan geçmiştir: Far. *incir* (Kanar, 2016, s. 208) > Öz. T. *āncir* “incir”. *Āncir* sözcüğünün yer aldığı iki atasözü tespit edilmiştir.

Бир ёмон анжир кесар, икки ёмон занжир кесар (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 41). *Bir yāmān āncir kesār, ikki yāmān zāncir kesār*. “Bir kötü incir keser, iki kötü zincir keser.”: Atasözünde *āncir* sözcüğü cümle içindeki kafiyei sağlamak için kullanılmıştır. Kötülerin bir araya geldiklerinde çok daha zararlı olabilecekleri ifade edilmektedir.

Atasözünün bir varyantı daha tespit edilmiştir: Бир ёмон анжир кесар, икки ёмон занжир (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 46). *Bir yāmān āncir kesār, ikki yāmān zāncir*. “Bir kötü incir keser, iki kötü zincir.”

2.3.2 anor ānār “nar”

Nargiller familyasından yaprakları karşılıklı, çiçekleri büyük, koyu kırmızı renkte küçük bir ağaçtır (GTS, 2022). Özbek Türkçesine Farsçadan geçmiştir: Far. *nar*, *enar* (Kanar, 2016, s. 328) > Öz. T. *ānār* “nar”. *Ānār* sözcüğü, iki atasözünde yer almaktadır.

Bir anor, miñ bemorga davo (Yoldaşev ve Gümüş, 1995, s. 47). “Bir nar, bin derde deva.”: Atasözünde, narın faydası anlatılarak yenmesi öğütlenmektedir.

Карнайчидан қутуламан десанг, олдиға бориб анор е (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 201). *Kārñāyčidān qutulāmān desāng, āldigā bārib ānār ye*. “Kerneyçi¹⁶den kurtulacağım dersene önüne gidip nar ye.”: Kerneyçiler, çalgılarından çıkardıkları sesler ile dinleyeni rahatsız edebilir. Kerneyçiden kurtulmak isteyen kişilere karşılarında nar yemeleri tavsiye edilmektedir. Narı gören kerneyçilerin ağızlarının suları akacak ve onlar müzik aletini çalamayacaklardır (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 201).

¹⁶ Borazandan biraz daha uzun düşünlerde çalınan müzik aletini çalan kişi, gırnataçı.

2.3.3 bodom *bâdâm* “badem”

Badem, meyvesi yenilebilen küçük bir ağaç türüdür. Özbek Türkçesine Farsçadan geçmiştir: Far. *badam*, *badem* (Kanar, 2016, s. 42) > Öz. T. *bâdâm* “badem”. *Bâdâm* sözcüğünün yer aldığı altı atasözü vardır.

Бодом пўсти билан, одам дўсти билан (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 54). *Bâdâm posti bilân, âdâm dosti bilân.* “Badem kabuğu ile, insan dostu ile.”: Bademin yenilebilen kısmını soğuktan, doludan ve dışarıdaki her türlü tehlikeden koruyan, onu sarıp sarmalayan kabuğudur. Atasözünde, bademin var olmak için kabuğuna ihtiyaç duyduğu gibi, insanın da dosta ihtiyaç duyduğu ifade edilmektedir.

Atasözünün bir varyantı daha tespit edilmiştir: **Одам одам билан, писта бодом билан (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 154). *Âdâm âdâm bilân, pistâ bâdâm bilân.* “İnsan insan ile, ay çekirdeği badem ile.”**

Болға бодомни чақар, ваҳима одамни йиқар (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 59). *Bâlğa bâdâmni çaqar, vâhimâ âdâmni yiqar.* “Kıracak, bademi kırar; endişe insanı yıkar.”: Atasözünde, bir şeyin olacağı varsa önüne geçilemeyeceği, bu sebeple olayları takıntı haline getirip kaygılanmamak gerektiği öğütlenmektedir.

Bog’ ko’rki bodom, dunyo ko’rki odam (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 90). *Bâğ körki bâdâm, dunyâ körki âdâm.* “Bağ güzelliği badem; dünya güzelliği insan.”: Atasözünde, bademin bağa ve bahçeye kattığı değer ile insanın dünyaya kattığı değer kıyaslanmıştır.

Одам билан одам тенгму, арис билан бодом тенгму (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 280)? *Âdâm bilân âdâm tengmü, âris bilân bâdâm tengmü?* “İnsan ile insan denk mi, eris¹⁷ ile badem denk mi?”: Atasözünde insanların karakter ve davranış bakımından birbirlerinden farklı olabileceği, iyi ile kötünün eşit tutulmaması gerektiği buğday tanesi ve badem arasındaki fark ile anlatılmaktadır.

¹⁷ Buğday tanesi (Yatağan, 2010, s. 263).

Olmadan bodom bo'lmas, tegi past odam bo'lmas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 33). *Ālmādān bādām bolmās, tegi pāst ādām bolmās*. “Elmadan badem olmaz; aslı alçak, insan olmaz.”: Atasözünde, insanlara güvenmek için onların ailesini, soyunu ya da kendisini iyi bilmek gerektiği ifade edilmektedir.

2.3.4 gilos *gilās* “kiraz”

Kiraz, gülgillerden ılıman iklimlerde yetişen, meyvesi yenebilen küçük bir ağaç türüdür. Özbek Türkçesine Farsçadan geçmiştir: Far. *kilas* (Kanar, 2016, s. 259) > Öz. T. *gilās* “kiraz”. *Gilās* sözcüğü bir atasözünde geçmektedir.

Боғда бтекан гилосим, отадан қолган меросим (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 64). *Bāğdā bitgūn gilāsīm, ātādū qālgān merāsīm*. “Bağda biten kirazım, babadan kalan mirasımdır.”: Atasözünde, gelecek nesillere bırakmak için ağaç dikmek gerektiği öğütlenmektedir.

2.3.5 it uzumi *it üzūmi* “it üzümü”

Patlıcangiller familaysından 20-50 santimetre uzunluğunda, bazı ilaçların yapımında kullanılan bir yıllık otsu bir bitkidir (GTS, 2022). Tamlayanı Türkçe kökenli *it* ve tamlananı Türkçe kökenli *üzüm* sözcüğüyle kurulan ad tamlamasıdır. *İt üzūmi* sözcüklerinin yer aldığı iki atasözü bulunmaktadır.

Echki boqqan chorvador bo'lmas, it uzumi tok bo'lmas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 238). *Eçki bāqqān çārvādār bolmās, it üzūmi tāk bolmās*. “Keçi besleyen hayvan yetiştiricisi olmaz; it üzümü asma olmaz.”: (Açıklama için bakınız: 2.3.3 bodom *bādām* “badem” *Ālmādān bādām bolmās, tegi pāst ādām bolmās*.)

Atasözünün bir varyantı daha tespit edilmiştir: Eshak munchoq toj bo'lmas, it uzumi tok bo'lmas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 238). *Eşāk munçāq tāj bolmās, it üzūmi tāk bolmās*. “Eşek boncuğu taç olmaz; it üzümü asma olmaz.”

2.3.6 jiyda ciydä “iğde”

İğdegiller familyasından kokulu, sarı çiçekli küçük bir ağaç türüdür (GTS, 2022). *Ciydä* sözcüğü Türkçe kökenlidir (Eren, 1999, s. 187; Gülensoy, 2007: s. 426). *Ciydä* sözcüğü, bir atasözünde geçmektedir.

Жийданинг тагидан ўтдингми (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 102)? Ciydäning tügidän ötdingmi? “İğdenin altından geçtin mi?”: İğdenin, bahar gelip çiçek açtığında insanları yoldan çıkarıcı niteliğe sahip bir ağaç türü olduğuna inanılmaktadır. Yoldan çıkan insanlara söylenen bir sözdür.

2.3.7 kishmish kişmiş “kişmiş”

Özbek Türkçesine Farsçadan geçmiştir. Kişmiş, küçük taneli çekirdeksiz bir üzüm türüdür (GTS, 2022). Özbek Türkçesine Farsçadan geçmiştir: Far. *kişmiş* (GTS, 2022)>Öz. T. *kişmiş* “kişmiş”. *Kişmiş* sözcüğünün yer aldığı üç atasözü bulunmaktadır.

Yozda mehnat qilsang, qishda yeysan kishmish (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 209). Yâzdä mehnät qilsäng, qışdä yeysän kişmiş. “Yazın emek harcaysan kışın kişmiş yersin.”: İnsanların zor zamanları kolay atlatabilmesi için çalışmaları ve emek harcamaları gerektiği ifade edilmektedir.

Киши боласига кишимиш берсанг ҳам турмас, ўз болангининг ўзагига урсанг ҳам кетмас (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 216). Kişi bälüsigä kişmiş bersäng häm turmäs, öz bälängning özügigä ursäng häm ketmäs. “Başkasının çocuğuna kişmiş versen bile durmaz; kendi çocuğuna vursan da gitmez.”: Atasözünde, insanın kendi çocuğu olması gerektiği vurgulanmaktadır. İnsan kendi çocuğunu terbiyeli ve uslu yetiştirirse o çocuk vefalı olur ve ailesini terk etmez. Başkasının yetiştirdiği çocuğa ne kadar iyi davranılsa da o çocuğun fayda vermeyeceği ifade edilmektedir. Çekirdeksiz bir üzüm türü olan *kişmiş* kolay yenildiği için rahatlığı sembolize etmektedir.

Atasözünün bir varyantı daha bulunmaktadır: Kishining bolasiga kishmish bersang ham turmas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 134). Kişining bālāsīgā kişmiş bersäng hām turmās. “İnsan evladına kişmiş versen bile durmaz.”

2.3.8 ko’kcha kökçe “kökçe¹⁸”

Kavunun mevsim ortasında olan oldukça tatlı bir türüdür (Tuhliyev (ed.), 2006a, s. 453). Sözcük, mavi anlamına gelen *kök* ad tabanına eşitlik hali ekinin {+çe} eklenmesiyle oluşmuştur ve Türkçe kökenlidir (Rahmatullayev, 2000, s. 225). *Kökçe* sözcüğünün bir atasözünde geçtiği tespit edilmiştir.

Uch oylik ko’kcha – boylik (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 237).
Üç aylık kökçe – bāylik. “Üç aylık kökçe, zenginlik.”: Atasözünde, kökçenin değeri vurgulanmaktadır.

2.3.9 qovun qāvun “kavun”

Kabakgiller familyasından sürüngen gövdeli bir bitkidir (GTS, 2022). Türkçe kökenli bir sözcüktür (Gülensoy, 2007, s. 479-480). *Qāvun* sözcüğünün yirmi üç atasözünde yer aldığı tespit edilmiştir.

Бемаза қовуннинг уриғи (тухуми) қўп (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 41).
Bemäzä qāvunning uruğı (tuxumi) köp. “Lezzetsiz kavunun tohumu çok.”: Atasözünde, lezzetli ve değerli olan meyvelerin tohumlarının her yerde olmadığı; fakat lezzetsiz olan meyvelerin çok çekirdekli olduğu ifade edilmektedir.

Бир палактан бир неча хил йовун етишади (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 51).
Bir päläkdän bir neçä xıl qāvun yetişädi. “Bir pelek¹⁹ten çeşit çeşit kavun yetişir.”: Atasözünde, bir kökten tat ve görünüş bakımından farklı kavunların

¹⁸ Kavunun mevsim ortasında olan oldukça tatlı bir türü (Tuhliyev (ed.), 2006a, s. 453).

¹⁹ Kavun, salatalık gibi bitkilerin yerde yayılarak büyüyen sap, dal ve yaprakları (Tuhliyev (ed.), 2007, s. 206).

yetişebileceği ifade edilerek aynı aileden gelen insanların farklı karaktere, yeteneğe ve görünüşe sahip olabileceği anlatılmaktadır.

Atasözünün bir varyantı daha vardır: *Bir palakda neça xil qovun yetişadi* (Yoldaşev ve Gümüş, 1995, s. 46). “Bir pelek’ten çeşit çeşit kavun yetişir.”

Дамачининг қовунини емабсиз-дунёга келмабсиз (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 86). Dämäçinin qāvunini yemäbsiz-dunyâgü kelmäbsiz. “Damaçi²⁰’nin kavununu yemediyseniz dünyaya gelmemişsiniz.”: Damaçi’de yetişen kavunun tat bakımından diğer kavunlardan çok üştün olduğu ifade edilmektedir.

Қовун деб экканим таррак бўлиб чиқди (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 492). Qāvun deb ekkānim tārrāk bolib çıqdi. “Kavun diyerek ektiğim kelek çıktı.”: Atasözünde kavunun acur karşısındaki değeri vurgulanmaktadır. Kavun ve acurun tohumları benzer olduğu için karıştıırılabilir. Bu sebeple kavun ektiğini sanan insanlar, kavun beklerken acuru görüp hayal kırıklığı yaşayabilirler. Büyük ümitlerle aldığı bir üründen, ektiği bir tohumdan ya da kurduğu arkadaşlıktan ve dostluktan umduğunu bulamayan insanların durumlarını anlatmak için söyledikleri bir atasözüdür.

Қовун қовундан кўриб ранг олади, ҳамсоя ҳамсоядан (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 270). Qāvun qāvundan kōrib rāng ālādi, hāmsāyā hāmsāyādān. “Kavun kavundan görüp renk alır, komşu komşudan.”: Atasözünde, bir arada duran ve birlikte zaman geçiren insanların karakter ve huy bakımından birbirlerine benzedikleri ifade edilmektedir. Türkiye Türkçesinde aynı durumu anlatan “Üzüm üzüme baka baka kararır.” sözü bulunmaktadır.

Atasözünün bir varyantı daha tespit edilmiştir: Qovun qovundan rang olar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 83). *Qāvun qāvundān rāng ālār.* “Kavun kavundan renk alır.”:

²⁰ Taşkent yakınlarındaki bir köy (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 86).

Qovunni dushmaningga kestir, go'shtni do'stingga (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 51). *Qāvunni dūshmāninggā kestir, goštni dostinggā.* “Kavunu düşmanına kestir, eti dostuna.”: Bilindiği üzere kavunu kesmek için küçük, çok keskin olmayan bir bıçak yeterlidir. Eti kesmek için ise büyük ve keskin bir bıçağa ihtiyaç vardır. Bu sebeple kavunu düşmana ve eti dosta kestirmek gerektiği söylenebilir. Atasözünde, insanın düşmanını dostunu iyi tanıması ve ona göre hareket etmesi öğütlenmektedir.

Qovunning sarasini it yer, olmaning sarasini qurt (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 45). *Qāvunni sārāsini it yer, ālmāning sārāsini qurt.* “Kavunun iyisini it yer, elmanın iyisini kurt.”: Kavunu ve elmayı yetiştirmek için emek veren insan olsa da bu meyvelerin en lezzetlisini yiyenler it ile kurttur. Atasözünde, eşitlik ve adalet kavramları ifade edilmektedir.

Қовун есанг саҳар е, саҳар емасанг заҳар е (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 270)! *Qāvun yesāng sāhār ye, sāhār yemāsāng zāhār ye!* “Kavun yersen seherde ye, seher yemezsen zehir ye!”: Kavunun yenme zamanını vurgulayan bir sözdür.

Қовуннинг олди олди, кети кети (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 270). *Qāvunni āldi āldi, keti keti.* “Kavunun önü önü, arkası arkası.”: Kavun üzerinden dürüstlük, gerçeklik kavramına değinildiği düşünülmektedir.

Қовун толон бўлса, эгаси икки қўли билан тортап (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 270). *Qāvun tālān bolsā, egāsi ikki qoli bilān tārta.* “Kavun talan olursa, sahibi iki eli ile çeker.”: İnsanın kendisi için değerli bir şeyi kaybedeceği zaman ona dört elle sarıldığını anlatan bir atasözü olduğu düşünülmektedir.

Олма пишса тагига тушади, қовун етилса дум беради (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 159). *Ālmā pišsā tāgigā tūšādi, qāvun yetilsā dum berādi.* “Elma büyüdüğüde dibine düşer; kavun büyüdüğüde kuyruk verir.”: Atasözünde, çocukların büyüdükları zamanki davranışlarının, karakterlerinin ve huylarının onu yetiştiren ailesine benzeyeceği anlatılmaktadır. Türkiye Türkçesinde “Armut dibine düşer.” sözü buradaki Özbek atasözü ile aynı anlamdadır.

Uzum tilaganga uzib uzib ber, qovun tilaganga qon yalatib (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 22). Üzüm tilägängä üzib üzib ber, qāvun tilägängä qān yälätib. “Üzüm isteyene koparıp koparıp ver, kavun isteyene kan kusturarak.”: Kavun üretiminin üzümünden zahmetli olduğu vurgulanmış ve bu sebeple üzümün rahatça, kavunun ise gönülsüz paylaşıldığı ifade edilmektedir. Bu bağlamda, insanların büyük uğraşlar neticesinde elde ettiği şeyleri başkasına verirken daha dikkatli olmaları gerektiği öğütlenmektedir.

Pishgan qovun palakda yotmaz (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 236). Pişgān qāvun pālādū yātmāz. “Olgunlaşan kavun pelekte yatmaz.”: Kavun, çiçekken ve henüz olgunlaşmamışken sapına bağlıdır ancak büyüdüğü zaman sapından kopar ve toprağa yatar. Atasözünde, kavunun bu süreci ile bebeğin büyüyene kadar ailesine bağlı olduğu, yetişkin olduğu zaman ise ailesinden ayrı bir hayatı olacağı ifade edilmektedir.

Qovunning yomoni po’la, xotinning yomoni bo’la (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 136). Qāvunniŋ yāmāni polā, xātinning yāmāni bolā. “Kavunun kötüsü, içi boş olan; kadının kötüsü, büyüüp serpilen.”: Kavunun içine bakmadan iyi mi kötü olduğu anlaşılamaz. İnsanlarda da aynı durum söz konusudur. Atasözünde güzel görünen kadının iyi ya da kötü olup olmadığı anlaşılamayacağı belirtilmektedir.

Qovun ichidan iriydi (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 162). Qāvun içidān iriydi. “Kavun içinden bozulur.”: Zamanı geldiği halde yenmeyen kavunlar, zamanı geçtikçe içten dışa doğru bozulmaya başlar. Atasözünde, kavunun içten bozulması ile, ailenin ya da bir ülkenin içten yıkılmaya başlaması ifade edilmektedir.

Qovuni yo’q kuz bo’lganini bilmas, sovuni yo’q yoz bo’lganini bilmas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 174). Qāvuni yoq kūz bolgānini bilmās, sāvuni yoq yōz bolgānini bilmās. “Kavunu olmayan güz olduğunu bilmez; sabunu olmayan yaz olduğunu bilmez.”: İnsanlar neye sahipse onun hakkında bilgi sahibidirler. Atasözü bu konuyu ifade etmektedir.

Qovun eksang polizga, joy qilib qo'y dahlizga (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 194). *Qāvun eksāng pālizgā, jāy qilib qoy dāhlizgā*. “Kavun ekersen bostana, yer yapıp koy dehlize.”: Atasözünde, bir işin başlangıcından bitişine kadar olan süreçte yapılması gerekenlere göre hazırlık ve planlama yapılması gerektiği anlatılmaktadır.

Tarvuz-davo, qovun-sabo (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 237). *Tārvuz-dāvā qavun-sabā*. “Karpuz, deva; kavun, sabah yeli.”: Atasözünde, karpuzun kavundan daha değerli olduğu belirtilmektedir.

Bug'doy olaman desang, qovun polga ek, paxta olaman desang, jo'xori polga (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 235) *Buğdāy ālāmān desāng, qāvun pālgā ek, paxta ālāmān desāng, coxāri pālgā*. “Buğday alacağım dersen kavunu pala ek; pamuk alacağım dersen mısırı pala ek.”: (Açıklama için bakınız: 2.1.3 bug'doy/bug'day *buğdāy/buğdāy* “buğday”)

Qovoq ekib, qovun kutma (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 174). *Qāvāq ekib, qāvun kūtme*. “Kabak ekip kavun bekleme.”: (Açıklama için bakınız: 2.1.1 arpa *ārpa* “arpa”: Ärpä ekib, buğdāy kütme!)

Atasözünün bir varyantı daha tespit edilmiştir: Qovun ekkan qovoq olmas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 238). *Qovun ekkān qāvāq ālmās*. “Kavun eken kabak almaz.”

2.3.10 murch *murç* “karabiber”

Karabibergillerin örnek bitkisi olan, zeytinsi, meyvelerin taneleri yuvarlak, yaprakları kalp biçiminde, tırmanıcı bir bitkidir (GTS, 2022). *Murç* sözcüğü Farsça kökenlidir (Yudahin, 1985, s. 41). *Murç* sözcüğünün yer aldığı bir atasözü tespit edilmiştir.

Пиёз сотганняг мурч сотгандан хабари бор (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 347). *Piyāz sātganing murç sātğāndān xabāri bār*. “Soğan satanın

karabiber satandan haberi vardır.”: Atasözünde, aralarında herhangi bir bağ olan insanların birbirlerinin durumu hakkında bilgi sahibi oldukları vurgulanmaktadır.

2.3.11 nashvati nāšvāti “armut”

Gülğiller familyasından çiçekleri beyaz yazın sonunda hasat edilen bir tür ağaçtır (GTS, 2022). Nāšvāti sözcüğü, Özbek Türkçesine Urduca'dan geçmiştir: Urd. *nešpeti* (Sabir, 1968, s. 7) > Öz. T. *nāšvāti* “armut”. *Nāšvāti* sözcüğü bir atasözünde geçmektedir.

Онасининг боласи қантак ўрик донаси, отасининг боласи нашватининг сапаси (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 162). *Ānāsining bālāsī qantāk ōrik dānāsī, ātāsining bālāsī nāšvātining sārāsī.* “Annesinin çocuğu, kayısı tanesi; babasının çocuğu armudun iyisi.”: Soy ve akrabalık hakkındaki atasözlerinden biridir.

2.3.12 olma ālmā “elma”

Gülğiller familyasından çiçekleri beyaz ya da pembe bir ağaçtır (GTS, 2022). Türkçe kökenli bir sözcüktür (Gülensoy, 2007, s. 329). *Ālmā* sözcüğünün yer aldığı yirmi beş atasözü mevcuttur. Bu atasözleri ve atasözlerinin kısa açıklamaları şu şekildedir:

Олма еб оғригандан ўрик еб ўлган яхши (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 296). *Ālmā yeb āgrigāndān ōrik yeb ōlgān yaxši.* “Elma yiyip hastalanmaktansa kayısı yiyip ölmek daha iyi.”: Atasözünde, netice daha kötü olsa da elma yerine kayısının tercih edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu sözde, kayısının elma karşısındaki değeri anlatılmaktadır.

Atasözünün başka varyantları da bulunmaktadır: O’rik yeb og’rigandan, olma yeb o’lgan yaxshi (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 204). *Ōrik yeb āgrigāndā, ālmā yeb ōlgān yaxši.* “Kayısı yiyip hastalanmaktansa, elma yiyip ölmek daha iyi.”; Olma yeb og’riguncha o’rik yeb o’lgan yaxshi (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 230). *Ālmā yeb āgrigünçā ōrik yeb ōlgān yaxši.* “Elma yiyip hastalanmaktansa kayısı yiyip ölmek daha iyi.”

Bitta çirigan olma bir ombor olmani çiritadi (Yoldaşev ve Gümüş, 1995, s. 44). “Bir tane çürümüş elma, bir ambar elmayı çürütür.”: Atasözünde, kötü insanlar ile arkadaşlık edilmemesi, kötü insanların çevresindekileri de değersizleştirip kendilerine benzettiği ifade edilmektedir.

Дўстдан бир олма ҳам совға (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 83). *Dostdän bir älmä häm sāvğa*. “Dosttan gelen bir elma bile hediye.”: Atasözünde, arkadaşlardan gelen şeylerin maddî değerinin değil, manevî değerinin olduğu vurgulanmaktadır.

Кимнинг қўли узун бўлса, олмани ўша узади (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 213). *Kimning qoli uzun bolsä, älmäni oşä üzädi*. “Kimin eli uzunsa elmayı o koparır.”: Atasözünde çevresi geniş olan ve günümüz tabiriyle arkası olan kişilerin hedef ve isteklerine daha rahat ulaşabilecekleri ifade edilmektedir.

Oltmishingda olma eksang, yetmishingda yemishin yersan (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 17). *Ältmishingdä älmä eksäng, yetmishingdä yemişin yersän*. “Altmışında elma ekersen yetmişinde yersin.”: Atasözünde, bir işe doğru zamanda başlanırsa ondan keyif ve fayda alınabileceği öğütlenmektedir.

Олма пиш, оғзимга туш (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 296). *Älmä piş, ağzimgä tüş*. “Elma piş, ağzıma düş.”: Hiç emek vermeden her şeyi elde etmek isteyenlerin durumunu anlatmak için kullanılır.

Олмани олдим, балога қолдим (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 159). *Älmäni äldim, bälägä qäldim*. “Elmayı aldım, cezaya maruz kaldım.”: Bir olay veya durumda suçsuz olunmasına rağmen yaptırıma maruz kalan kişiler tarafından söylenen bir sözdür.

Олма совоғидан (бандидан) узилап (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 159). *Älmä sāvāğidän (bändidän) üzilär*. “Elma, sapından kopar.”: Elmanın olgunlaşıp olgunlaşmadığı, elmayı tutup bir tur döndürüldüğünde sapından kopup kopmamasıyla anlaşılır. Atasözünde, elmanın ne zaman toplanması gerektiği ile ilgili bilgi verilmektedir.

Ота-онаси аччиқ олма еса, ўғил-қизининг тиши қамашар (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 165). *Ātā-ānāsi āççiq ālmā yeşū, oğil-qızinning tişi qamāşār.* “Baba ve anne ekşi elma yerse, çocuğun dişi kamaşır.”: Aile bireylerinin sergilediği olumsuz davranışların ailedeki diğer kişileri de etkilediğini ifade eden bir atasözüdür.

Atasözünün bir varyantı daha tespit edilmiştir: **Отаси аччиқ олма еса, ўғилининг тиши қамашар (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 165). *Ātāsi āççiq ālmā yesā, oğilining tişi qamāşār.* “Baba ekşi elma yerse, oğlunun dişi kamaşır.”**

Оқ олма, қизил олма, ҳар ким ўз йўлингдан қолма (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 174)! *Āq ālmā, qizil ālmā, hār kim ōz yolingdān qālmā!* “Ak elma, kızıl elma, kendi yolundan kalma!”: Atasözünde, elma sözcüğü, cümle içindeki kafiyeyi sağlamak için kullanılmaktadır.

Соғ олма шохидан тушмас (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 376). *Sāğ ālmā şāxidān tüşmās.* “Sağlam elma dalından düşmez.”: Çürüyen elmalar, dalında durmaz ve yere düşer. Atasözünde, kötü insanların iyi ortamlarda tutunamayacakları ifade edilmektedir.

Olma sabog’idan ortiq bo’lmas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 179). *Ālmā sūbāğidān ārtiq bolmās.* “Elma, vazifesinden fazla olmaz.”: Atasözünde, her şeyin bir görevi, değeri ya da ederi olduğu belirtilmektedir.

Olmaning qiziliga ishonma, dushmanning do’stligiga (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 226). *Ālmāning qiziligā işānmā, dūşmānning dostligigā.* “Elmanın kırmızılığına inanma, düşmanın dostluğuna.”: Elma, büyümeden olgunlaşmaya, olgunlaşmadan çürümeye giden süreçte farklı renklere bürünür. Atasözünde elmanın bu renk değişikliği ile düşmanın dostluğu kıyaslanmıştır.

Olmadan-olma, dovchadan-dovcha (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 190). *Ālmādān-ālmā, dāvçādān-dāvçā.* “Elmadan elma, çağladan çağla.”: Herkesin ve her şeyin kendi soyuna çekeceğini ifade eden bir atasözüdür.

Atasözünün bir varyantı daha mevcuttur: Olmaning tagida olma yotar, dovchaning tagida dovcha yotar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 190). *Älmäning tägidä älmä yâtär, dâvçäning tägidä dâvçä yâtär*. “Elmanın dibinde elma yatar, çağlanın dibinde çağla yatar.”

Qovunning sarasini it yer, olmaning sarasini qurt (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 45). *Qâvunning sâräsini it yer, älmäning sâräsini qurt*. “**Kavunun iyisini it yer, elmanın iyisini kurt.**”: (Açıklama için bakınız: 2.3.9 qovun *qâvun* “kavun”)

Олма пишса тагига тушади, қовун этилса дум беради (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 159). *Älmä pişsä tägigä tüşädi, qâvun yetilsä dum berädi*. “**Elma büyüdüğünde dibine düşer; kavun büyüdüğünde kuyruk verir.**”: (Açıklama için bakınız: 2.3.9 qovun *qâvun* “kavun”)

Atasözünün başka varyantları da bulunmaktadır: Олма тагидан йироққа тушмас (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 296). *Älmä tägidän yirâqqä tüşmäs*. “Elma dibinden uzağa düşmez.”; Олма тагидан йироқ тушмас Olma tagidan yiroq tushmas (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 159). *Älmä tägidän yirâq tüşmäs*. “Elma dibinden uzağa düşmez.”

Olmadan bodom bo'lmas, tegi past odam bo'lmas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 33). *Älmädän bâdâm bolmäs, tegi päst âdâm bolmäs*. “**Elmadan badem olmaz; aslı alçak, insan olmaz.**”: (Açıklama için bakınız: 2.3.3 bodom *bâdâm* “badem”)

Olma olmadan rang olar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 59). *Älmä älmädän räng âlär*. “**Elma elmadan renk alır.**”: (Açıklama için bakınız: 2.3.9 qovun *qâvun* “kavun”: Qâvun qâvundan körib räng âlädi, hämsâyä hämsâyädän.)

Atasözünün bir varyantı daha tespit edilmiştir: Олма олмани кўриб ранг олади (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 159). *Älmä älmäni körib räng âlädi*. “Elma elmayı görüp renk alır.”

2.3.13 o'rik örik “kayısı”

Gülgiller familyasından çiçekleri pembemsi bir ağaç türüdür (GTS, 2022). *Örik*, eski Türkçeden başlayarak kullanılır ve Türkçe kökenlidir (Clauson, 1972, s. 222; Eren, 1999, s. 137; Gülensoy, 2007, s. 333). *Örik* sözcüğünün yer aldığı on dört atasözü tespit edilmiştir.

Xom o'rik qorirmi dam qilar, g'o'r masala-boshni kalava (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 173). *Xâm örik qârirmi dâm qılâr, gor mäsälü-bâşni kälävü.* “Ham kayısının, olgunlaşınca zamanı gelir; tecrübe edilmeyen mesele karmaşık olur.”: Atasözünde, tecrübelerin, olayların deneyimlenmesiyle kazanıldığı ve tecrübeli olunmayan işlerde bazı sıkıntıların ya da aksaklıkların yaşanabileceği anlatılmaktadır.

Боғингда ўригинг бор, салом алигинг бор (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 64). *Bâgingdâ öriging bâr, sâlâm âliging bâr.* “Bağında kayısın var, selamlaşacak kişin var.”: Atasözünde, *öriğ* sözcüğü, cümle içindeki kafiyeyi sağlamak için kullanılmıştır.

Онасининг боласи қантак ўрик донаси, отасининг боласи нашватининг сараси (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 162). *Ânäsining bâläsi qantäk örik dänäsi, âtäsining bâläsi nâshvätining sâräsi.* “Annesinin çocuğu, kayısı tanesi; babasının çocuğu, armudun iyisi.”: (Açıklama için bakınız: 2.3.11 nashvati *nâşvâti* “armut”)

Atasözünün başka varyantları da bulunmaktadır: Qizginamning bolasi, qandaq o'rik donasi. O'g'ilginamning bolasi, hay-hay uning onasi (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 131). *Qızginämning bâläsi, qandaq örik dänäsi. Ögilginämning bâläsi, häy-häy uning ânäsi.* “Kızcağızımın çocuğu, kayısı tanesi; oğulcağızımın çocuğu, hey onun anası!”; Болагинамнинг боласи қандак ўрикнинг донаси (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 57). *Bäläginämning bâläsi qandäk örikning dänäsi.* “Çocukcağızımın çocuğu, kayısının tanesi.”; Болагинамнинг боласи қантак ўрикнинг донаси (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 57). *Bäläginämning bâläsi qandtäk örikning dänäsi.* “Çocukcağızımın çocuğu kayısının tohumu.”; Бу ҳам болам боласи қантак ўрик донаси (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 67). *Bu häm bâläm bâläsi, qandtäk örik dänäsi.* “Bu da çocuğumun çocuğu, kayısı tanesi.”

Ўрик ўрикни кўриб ола бўлар (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 258). Örik örikni körüb âlä bolär. “Kayısı kayısıyı görünce ala olur.”: (Açıklama için bakınız: 2.3.9 qovun qâvun “kavun”: Qâvun qâvundan körüb räng âlädi, hämsâyä hämsâyädän.)

Atasözünün başka varyantları da tespit edilmiştir: Ўрик ўрикни кўриб ранг олади, узум узумни кўриб чумак уради (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 258). *Örik Örikni körüb räng âlädi, üzüm üzümni körüb çumäk ürädi.* “Kayısı kayısıyı görünce renk alır, üzüm üzümü görünce kızarıp olgunlaşmaya başlar.”; O’rik o’rikni ko’rib ola bo’ladi, odam odamni ko’rib balo bo’ladi (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 169). *Örik örikni körüb âlä bolädi, âdäm âdämni körüb bälâ bolädi.* “Kayısı kayısıyı görüp rengârenk olur, insan insanı görüp çocuk olur.”; O’rik o’rikni ko’rib oqarar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 174). *Örik örikni körüb âqarär.* “Kayısı kayısıyı görüp ağarır.”

Олма еб оғригандан ўрик еб ўлган яхши (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 296). Ąlmä yeb âğrigändän örik yeb ölgän yaxşı. “Elma yiyip hastalanmaktansa kayısı yiyip ölmek daha iyi.”: (Açıklama için bakınız: 2.3.12 olma âlmä “elma”)

Atasözünün başka varyantları da tespit edilmiştir: O’rik yeb og’rigandan, olma yeb o’lgan yaxshi (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 204). *Örik yeb âğrigändä, âlmä yeb ölgän yaxşı.* “Kayısı yiyip hastalanmaktansa elma yiyip ölmek daha iyi.”; Olma yeb og’riguncha o’rik yeb o’lgan yaxshi (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 230). *Ąlmä yeb âğrigünçä örik yeb ölgän yaxşı.* “Elma yiyip hastalanmaktansa kayısı yiyip ölmek daha iyi.”

2.3.14 pista pistä “ay çekirdeği”

Sarı renkli, çiçeği çok iri olan, Türkiye’de günebakan, günâşık gibi adlarla da bilinen bitkinin çekirdeğidir. Özbek Türkçesinde “ay çekirdeği” anlamının yanında “fıstık” manasına da gelen *pistä* sözcüğü Farsça kökenlidir: Far. *piste* (Kanar, 2016, 308) > Öz. T. *pistä* “ay çekirdeği, fıstık”. *Pistä* sözcüğünün geçtiği iki atasözü bulunmaktadır.

Ustani shogird sindirar, pistani po’choq (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 71). Ustäni şägird sindirär, pistäni poçâq. “Ustayı çırağı iflas ettirir, ay

çekirdeğini kabuğu.”: Ay çekirdeğinin iyi ya da kötü olduğuna kabuğuna bakılarak karar verilir ve kabuğun görüntüsü ay çekirdeğinin değeri bakımından önemlidir. Kabuğun ay çekirdeği için önemi ile bir işletmenin kar etmesinde çırağın önemi kıyaslanmaktadır.

Одам одам билан, писта бодом билан (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 154). *Ādām ādām bilān, pistā bādām bilān*. “İnsan insan ile, ay çekirdeği badem ile.” (Açıklama içi bakınız bodom *bādām* “badem”)

2.3.15 shaftoli *şāftāli* “şeftali”

Şeftali, gülgiller familyasından çiçekleri pembemsi bir ağaçtır (GTS, 2022). Özbek Türkçesine Farsçadan geçmiştir: Far. *şeftalü* (Kanar, 2016, s. 429) > Öz. T. *şāftāli* “şeftali”. *Şāftāli* sözcüğü, on bir atasözünde geçmektedir.

“Ана-мана” дегунча, кампир шафтолини данагидан айириб егунча (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 28). *“ānā-mānā” degünçä, kāmpir şāftālini dānāgidān āyirib yegünçä*. **““Ана mana²¹” deyinceye kadar, ihtiyar, şeftaliyi çekirdeğinden ayırıp yiyinceye kadar.”:** Yaşlı insanların basit işleri bile uzun bir zaman diliminde yaptığını anlatan bir atasözüdür. Yavaşlık kavramını vurgulamak için kullanılmaktadır.

Рост гап шафтолининг данагидан ачиқ (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 179). *Rāst gāp şāftālining dānāgidān āchīq*. **“Doğru söz, şeftalinin çekirdeğinden acı.”:** İnsana kusurlarının, yanlışlarının ya da hatalarının söylenmesi acı verir. Atasözünde doğru sözün verdiği acı, şeftali çekirdeğinin acısına benzetilmektedir.

Нодийданинг тушига бир жуфт шафтоли данак кирибди (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 272). *Nādiydāning tūşigā bir cuft şāftāli dānāk kiribdi*. **“Nadide’nin düşüne bir çift şeftali çekirdeği girmiş.”:** Cimri insanlar için

²¹ Tezlik bildiren bir ifadedir.

söylenmektedir. Cimri insanlar için kıymeti olmayan şeylerin bile değerli olduğu mesajı verilmektedir.

Ўзим ҳисобласам от билан туя тегар, ўзгага ҳисоблатсам шафтоли қоқи ҳам тегмас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 252). *Özim hisâbläsäm ât bilân tüyâ tegär, özgägü hisâblätsäm şäftâli qâqı hām tegmäs.* “Kendim hesaplasam at ile deve eder, başkasına hesaplatsam şeftali kurusu bile etmez.”: İnsana kendi malının ederinden fazla değerli geldiği, başkası için ise o malın değersiz olduğu ifade edilmektedir.

Ўн марта шап шап дегандан бир марта шафтоли деган яхши (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 257). *On märtü şäp-şäp degändä bir märtü şäftâli degän yaxşı.* “On kez şep şep diyenden bir kez şeftali diyen daha iyi.”: Atasözünde, birden fazla işe başlayıp onları yarım bırakmaktansa bir işe başlayıp bitirmenin daha iyi olacağı öğütlenmektedir.

Atasözünün farklı varyantları da bulunmaktadır: Шап шап дегунча, шафтоли де қўй (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 227). *Şäp şäp degünçä, şäftâli de qoy!* “Şep şep deyinceye kadar şeftali de bırak!”; Шап шап дегунча, шафтоли пишар (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 227). *Şäp şäp degünçä, şäftâli pişär.* “Şep şep deyinceye kadar şeftali olur.”; Shap shap deguncha, shaftoli degin (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 173). *Şäp şäp degünçä, şäftâli degin.* “Şep şep deyinceye kadar şeftali de.”

Шаф шаф деган билан шафтоли оғизга тушмас (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 434). *Şäf-şäf degän bilä şäftâli âğızgä tüşmäs.* “Şef şef demekle şeftali ağza düşmez.”: Atasözünde, emek ve çaba harcamadan hiçbir şeyin gerçekleşmeyeceği ifade edilmektedir.

Shaftolidan bog’ qilma, echkidan mol qilma (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 237). *Şäftâlidän bağ qılmä, eçkidän māl qılmä.* “Şeftaliden bahçe yapma; keçiden mal yapma.”: Şeftali zorlu iklim koşullarına dayanıklı değildir. Atasözünde, çiftçilere sadece şeftali gibi dayanıksız bitkileri dikmekten kaçınmaları tavsiyeleri edilmektedir. Keçi ise doğaya verdiği zarardan dolayı atasözüne konu edilmiştir.

Qo'ling yetgan shoxning shaftolisi shirin (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 178). *Qoling yetgün şaxning şaftålisi şirin. “Kolunun yetiştigi dalın şeftalisi tatlı.”*: Atasözünde, insanlara sahip olduklarının değerini bilmeleri ve ulaşamayacağı şeyler için hayal kurmamaları gerektiği ifade edilmektedir.

2.3.16 *tarvuz tärvuz “karpuz”*

Kabakgiller familyasından sürüngen gövdeli, parçalı sert yapraklı, sarı çiçekli bir bitkidir (GTS, 2022). *Tärvuz* sözcüğü, Özbek Türkçesine Urduçudan geçmiştir: Urd. *tarbuz* (Sabir, 1968, s. 238) > Öz. T. *tärvuz* “karpuz”. *Tärvuz* sözcüğünün yer aldığı beş Özbek atasözü tespit edilmiştir. Bu atasözleri ve atasözlerinin kısa açıklaması şu şekildedir:

Бир қолтиққа икки тарвуз сиғмас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 53). *Bir qoltuqqa ikki tärvuz sıǵmäs.* “Bir koltuğa iki karpuz sıǵmaz.”: Atasözünde, bazı şeylerin bir yerde aynı anda bulunmasının mümkün olmadığı ifade edilmektedir.

Atasözünün bir varyantı daha mevcuttur: Икки тарвуз бир қолтиққа сиғмайди İkki tarvuz bir qo'ltiqqa sig'maydi (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 106). *İkki tärvuz bir qoltuqqa sıǵmäydi.* “İki karpuz bir koltuğa sıǵmaz.”

Кунжут ўз уруғини кўрибтихю, тарвуз уруғини кўрмапти (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 222). *Kuncut öz uruǵini köripti-yu, tärvuz uruǵini körmäpti.* “Susam kendi soyunu görmüş de karpuz soyunu görmemiş.”: İnsanların önemsiz olan bir şey üzerinden kendilerini ön plana çıkarmak istediklerinde söylenen bir atasözüdür.

Хом тарвузни қо'литиг'инга олма (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 173). *Xâm tärvuzni qolitig'ingä älmä.* “Ham karpuzu koltuǵuna alma.”: Atasözünde, bazı şeylere ya da kişilere emek vermenin, zaman harcamanın ya da onun kahrını çekmenin anlamsız olduğu vurgulanmaktadır.

Tarvuz-davo, qavun-sabo (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 237). *Tärvuz-dävâ qavun-sabâ. “Karpuz, deva; kavun, sabah yeli.”: (Açıklama için bakınız: 2.3.9 qovun qâvun “kavun”)*

2.3.17 tut tut “dut”

Dutgiller familyasından 20 metreye kadar büyüyeabilen bir ağaç türüdür (GTS, 2022). Özbek Türkçesine Farsçadan geçmiştir: Far. *tut* (Kanar, 2016, s. 117) > Öz. T. *tut* “dut”. *Tut* sözcüğünün yer aldığı dokuz Özbek atasözü tespit edilmiştir.

Бир йил тут эккан киши юз йил гавҳар теради (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 46). *Bir yıl tut ekkân kişi yüz yıl gâvhâr terâdi. “Bir yıl dut eken kişi, yüz yıl cevher toplar.”: Dut, uzun yıllar yaşayabilen ve meyve veren bir bitkidir. Atasözünde, insanın doğru zamanda ve mekânda yaptığı bir işin uzun süre faydasını görebileceği dut ağacının verimliliği ile ifade edilmektedir.*

Atasözünün bir varyantı daha bulunmaktadır: Бир туп тут эккан киши юз йил гавҳар теради (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 52). *Bir tup tut ekkân kişi yüz yıl gâvhâr terâdi. “Bir kök dut diken kişi, yüz yıl cevher toplar.”; Bir yıl tut ekkân kishi qırq yıl gavhar teradi (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 235). Bir yıl tut ekkân kişi qırq yıl gâvhâr terâdi. “Bir yıl dut eken kişi, kırk yıl cevher toplar.”*

Ошиқ билан ўйнасанг ошиғингда ўт тушар, ма’шук билан ўйнасанг қошиғингда тут пишар (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 173). *Âşıq bilân oynäsäg âşığingdä ot tüşär, maşuq bilân oynäsäng qâşığingdä tut pişär. “Aşık ile oynarsan aşığına ateş düşer; maşuk ile oynarsan kaşığında dut pişer.”: Atasözünde, insanın sevdiği ya da kendisini seven ile yaşayacağı hayatın farkı ifade edilmektedir. Tut sözcüğü atasözünde kafiyei sağlamak için kullanılmıştır.*

Atasözünün bir varyantı daha bulunmaktadır: Ma’shuq bilan o’ynasang qoshingda tutlar pishar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 123). *Maşuq bilân oynäsäng qâşıngdä tutlär pişär. “Maşuk ile oynarsan kaşında dutlar pişer.”*

Туяли ерда тут бўлмас, юмушлу ерда ют (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 207). Tüyäli yerdä tut bolmäs, yumuşlı yerdä yut. “Develi yerde dut olmaz; çalışılan yerde yut²² olmaz”: Atasözünde, *tut* ve *yut* sözcükleri ile kafiye yapılmıştır. Atasözünde, çiftçilere, bir şeyi ekerken ona uygun iklimin, toprağın ve ortamın olup olmadığına dikkat etmeleri öğütlenmektedir.

Atasözünün bir varyantı daha mevcuttur: *Tuyali yerda tut bo’lmas* (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 237). *Tüyäli yerdä tut bolmäs*. “Develi yerde dut olmaz.”

Bola shoshar, tut vaqtida pishar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 107). Bälä şaşär, tut yaqtidä pişär. “Çocuk acele eder; dut vakti geldiğinde olgunlaşır.”: Atasözünde, bazı şeylerin istenilen seviyeye gelmesi için sabredilmesi gerektiği dut ağacının olgunlaşmasının uzun sürmesi ile anlatılmaktadır.

Qora tutni qoqmang, nevarani boqmang (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 131). Qârä tutni qâqmäng, neväräni bâqmäng. “Karadutu vurarak silkelemeyin, torunu (vurarak) terbiye etmeyin.”: Karadut, vurarak silkelendiğinde ezileceği için yenilemeyecek ya da kullanılamayacak duruma gelir. Çocukların da dayakla terbiye edilmemeleri gerektiği aile üyelerine nasihat edilmektedir.

2.3.18 uzum üzüm “üzüm”

Üzüm, asmanın taze ya da kuru olarak yenilen ve salkım durumunda bulunan meyvesidir (GTS, 2022). Türkçe kökenli bir sözcüktür (Clauson, 1972, s. 288; Eren, 1999, s. 431; Gülensoy, 2007, s. 1008). *Üzüm* sözcüğü, on dört atasözünde tespit edilmiştir. Bu atasözleri ve atasözlerinin kısa açıklamaları şu şekildedir:

Берганнинг бетига қарама, узумини е, боғини сўрама (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 41)! Bergänning betigä qarämä, üzümün ye, bağını sorämä! “Verenin yüzüne bakma; üzümünü ye, bağını sorma!”: Bazı durumlarda, insanlara sunulan

²² Tahılların büyümediği yıl (Tuhliyev (ed.) 2008b, s. 94).

şeylerin nereden nasıl geldiğini sorgulamamalarının daha yararlı olacağını öğütleyen bir atasözüdür.

Atasözünün başka varyantları da bulunmaktadır: Узумини еғин-у, боғини сўриштира Uzumini yeg'in-u, bog'ini surishtirma (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 409). *Üzümini yeğın-u, bağını suriştirma*. “Üzümünü ye, bağını soruşturma.”; Узумини е, боғини сўриштира (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 214)! *Üzümini ye, bağını suriştirmä!* “Üzümünü ye, bağını soruşturma!”; *Uzumuni ye, boğini sōrama* (Yoldaşev ve Gümüş, 1995, s. 172). “Üzümünü ye, bağını sorma.”

Тол эксанг тагини хўл қил, узум эксанг тагини чўл қил (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 202)! *Tāl eksāng tāgini hol qil, üzüm eksāng tāgini çol qil!* “Söğüt ekeceksen dibini ısla; üzüm ekeceksen dibini çöl gibi yap.”: Atasözünde, her ürünün yetiştirilmesinde farklı şeylerin olduğu ifade edilmektedir. İnsanlara, bir işi yapmadan önce o iş için gerekli olan şeylerin öğrenilmesi ve ona göre hareket edilmesi gerektiği öğütlenmektedir.

Aynı anlama gelen başka atasözleri de bulunmaktadır: Узум оламан десанг, узун кес (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 409). *Üzüm ālāmān desāng, uzun kes*. “Üzüm alacaksan uzun kes.”; Узум кессанг, узумини ейсан (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 214). *Üzüm kessāng, üzümini yeysān*. “Üzüümü kesersen üzümünü yersin.”; Chillada sug'orilgan bog', chil botmon uzum berar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 249). *Çillädä sugorilgān bağ, çil bātmān üzüm berār*. “Yaz sıcaklığında sulanan bağ, kırk batman üzüm verir.”

To'ksongga borsang ham, tok ek, yuzga yetguncha uzumini yeysan (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 237). *Tōksānggā bārsāng hām, tāk ek, yūzgā yetgünçü üzümini yeysān*. “Doksan yaşına girsen de asma ek, yüz yaşına girene kadar üzüm yersin.”: Atasözünde, asmanın kısa zamanda meyve vermesi vurgulanmaktadır.

***Uzumniñ yaxşısını it yeydi* (Yoldaşev ve Gümüş, 1995, s. 172). “Üzümün iyisini it yer.”:** (Açıklama için bakınız: 2.3.9 qovun *qāvun* “kavun”: Qāvunning sārāsini it yer, ālmāning sārāsini qurt.)

Uzum tilaganga uzib uzib ber, qovun tilaganga qon yalatib (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 22). *Üzüm tilägängä üzib üzib ber, qāvun tilägängä qān yälätib.* “Üzüm isteyene koparıp koparıp ver, kavun isteyene kan kusturarak.”: (Açıklama için bakınız: 2.3.9 qovun *qāvun* “kavun”)

Sharob uzumdan rang olar, odam odamdan rangtolar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 35). *Şārāb üzümdän rāng ālār, ādām ādāmdän rāngtālār.* “Şarap üzümnden renk alır, insan insandan renk alır.”: (Açıklama için bakınız: 2.3.9 qovun *qāvun* “kavun”: Qāvun qāvundan körib rāng ālādi, hāmsāyā hāmsāyādän.)

Atasözünün iki varyantı daha tespit edilmiştir: Ўрик ўрикни кўриб ранг олади, узум узумни кўриб чумак уради (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 258). *Örik örikni körib rāng ālādi, üzüm üzümni körib çumāk ürādi.* “Kayısı kayısıyı görünce renk alır, üzüm üzümü görünce kızarıp olgunlaşmaya başlar.”; Узум узумни кўриб, чумак уради (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 214). *Üzüm üzümni körib, çumāk ürādi.* “Üzüm üzümü görünce kızarıp olgunlaşmaya başlar.”

2.3.19 *yong'oq yāngāq* “ceviz”

Cevizgiller familyasından gövdesi kalın, kerestesi değerli ve uzun ömürlü bir ağaçtır (GTS, 2022). Türkçe kökenli bir sözcüktür (Rahmatullayev, 2000, s.169). *Yāngāq* sözcüğünün yer aldığı on beş atasözü tespit edilmiştir.

Ёнғоқ минг яшайди, арча билан тенг яшайди (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 129). *Yāngāq ming yāşāydi, ārçā bilān teng yāşāydi.* “Ceviz bin yaşar, çam ile denk yaşar.”: Bitkilerin yaşam sürelerinin karşılaştırıldığı atasözlerinden biridir.

Илгари туялар ёнғоқ, эшаклар танга тезакларди (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 155). *İlgāri tüyālār yāngāq, eshāklār tāngā tezāklārdi.* “Eskiden develer ceviz, eşekler madeni para sıçardı.”: Geçmişi överek şimdiyi küçümseyen insanlar için kullanılan kinayeli bir sözdür.

Номардларга асло сунма бўйингни, пуч ёнғоққа тўлдиради қўйнингни (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 150). *Nāmārdlārgā āslā sunmā boyingni, puç*

yângâqqa toldirädi qoyningni. “**Namertlere asla eǵme boynunu, boş cevizle doldurur koynunu.**”: Atasözünde, düzenbaz, yalancı, manert insanlara güvenmemek gerektiği öğütlenmektedir.

Atasözünün başka varyantları da bulunmaktadır: Пуч ёнғоқ билан қўйнингни тўлдирма Puch yong'oq bilan qo'yingni to'ldirma (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 179)! *Puç yângâq bilân qoyningni toldirmä!* “Boş ceviz ile koynunu doldurma!”; Har odamga sunma aslo bo'yingni, puch yong'oqqa to'ldiradi qo'yingni (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 166). *Här âdämğä sunmä äslâ boyningni, puç yângâqqa toldirädi qoyningni.* “Her insana asla eǵme boynunu, boş cevizle doldurur koynunu.”; Puch yong'oqqa qo'yin to'lg'azma (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 171). *Puç yângâqqa qoyin tolgazmä.* “Boş cevizle koynunu doldurma.”

Семиз қуртнинг уяси ёнғоқнинг қавағи (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 183). ***Semiz qurtning uyäsi yângâqning kävägi.*** “**Şişman kurdun yuvası, cevizin kovuğu.**”: Atasözünde, her şeye ya da herkese dengi olan bir şeyin ya da kimsenin bulunacağını anlatılmaktadır.

Ёнғоқ олсанг чақиб ол, ип олсанг боғиб ол (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 130). ***Yângâq âlsäng çaqıb âl, ip âlsäng bâqıb âl.*** “**Ceviz alırsan kırıp al, ip alırsan bakıp al.**”: Atasözünde, birisini yakından tanımadan onunla arkadaşlık kurulmaması ya da bir şeyi detaylı incelemeden almaya karar verilmemesi gerektiği öğütlenmektedir.

Atasözünün bir varyantı daha bulunmaktadır: Yong'oq olsang chaqib ol, ipak olsang boqib ol (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 153). *Yângâq âlsäng çaqıb âl, ipäk âlsäng bâqıb âl.* “Ceviz alırsan kırıp al, ipek alırsan bakıp al.”

Тер тўкканга беш ёнғоқ, тўкмаганга пуч ёнғоқ (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 197). ***Ter tökkängä beş yângâq, tökmägängä puç yângâq.*** “**Ter dökene beş ceviz, dökmejene boş ceviz.**”: Atasözünde, insanlara emeklerinin karşılığı ne ise onun verilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Тиланчига минг ёнғоқ, бунинг устига суянадиган таёқ (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 198). *Tilänçigä ming yângâq, buning üstigä süyänädigän tüyâq.* “Dilenciye bin ceviz, ayrıca yaslanacak değnek ver.”: Türk kültüründe, kapıya gelen dilencileri geri çevirmeme ve imkân doğrultusunda onların ihtiyaçlarının karşılanması geleneği vardır. Atasözünde, bu geleneğe atıfta bulunmaktadır.

Ёнғоқнинг ёғи йўқ, душманнынг соғи (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 98). *Yângâqning yağı yoq, düşmänniing sağı.* “Cevizin yağı yok, düşmanın sağı.”: Atasözünde, bir şeyden ya da kimseden özünde olmayan şeylerin beklenmemesi öğütlenmektedir.

Yong'oq mag'zini po'st tutar, sirni hushyor do'st (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 153). *Yângâq mag'zini post tütür, sirni hüşyâr dost.* “Cevizin içini kabuğu tutar, sırrı dikkatli dost.”: Atasözünde cevizin içini koruyan ve saklayan kabuk ile insanın sırdaşları kıyaslanmıştır.

Maraz bo'lsang yong'oq ye, qusung'a bo'lsang qalampir (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 199). *Märâz bolsäng yângâq ye, qusungâ bolsäng qalâmpir.* “Hastalanırsan ceviz ye, kusacak olsan biber.”: Atasözünde, ürünlerin farklı rahatsızlıklara iyi geldiği belirtilerek cevizin ve biberin faydalarından bahsedilmektedir.

Синалмаган дўст чақилмаган ёнғоқ (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 185). *Sinâlmügân dost çaqilmügân yângâq.* “Sınanmamış dost, kırılmamış ceviz.”: Cevizin kabuğu kırılmadan içinin çürük olup olmadığı anlaşılmaz. Benzer şekilde zor duruma düşmeden kimin gerçek dost olduğu da bilinmez. Atasözünde sınanmamış dost, kırılmamış cevize benzetilmiştir.

2.3.20 zardoli zârdâli “zerdali”

Kayısı ağacının daha küçük meyveli bir türüdür. Özbek Türkçesine Farsçadan geçmiştir: Far. *zerdalū* (GTS, 2022) > Öz. T. *zârdâli* “zerdali”. *Zârdâli* sözcüğünün yer aldığı iki atasözü tespit edilmiştir.

Бойдан мурувват тилаш толдан зардоли тилаш (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 55). *Bâydân mürüvvât tilâş tâldân zârdâli tilâş. “Zenginden mürüvvet dilemek, söğütten zerdali dilemek gibidir.”*: Atasözünde, zenginlerin çevresindekilerin sorunlarına kayıtsız kaldıkları, bu yüzden insanların onlardan herhangi bir beklentisi olmaması gerektiği ifade edilmektedir.

Zardoli ye-da, suv ich, zirillamasang, menga kel (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 143). *Zârdâli ye-dâ, suv iç, zirillâmäsäng, mengä kel. “Zerdali ye, su iç; korkudan titremezsen bana gel.”*: Atasözünde, tecrübe sahibi kişilerin sözlerine itibar edilmesi ve onlara güvenilmezse netice zarar görecektir olanın insanın kendisi olacağı ifade edilmektedir.

2.4 Sebzeler

2.4.1 karam kâräm “lahana”

Turgillerden, geniş ve kalınca kat kat yaprakları olan, güz ve kış sebzesi olarak yetiştirilen ve birçok türü olan bitki, kelem (GTS, 2022). Özbek Türkçesindeki *kâräm* sözcüğünün kökeni Farsça *kelem* “lahana” (Kanar, 2016, s. 283) sözcüğünden gelmektedir. *Kâräm* sözcüğünün yer aldığı iki atasözü bulunmaktadır.

Baxil boyga borguncha, karamli toqqa bor (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 86). *Baxıl bāygā bārgunçā, kārāmlī tāqqa bār. “Cimri zengin bir kişiye gideceğine, lahanalı dağa git.”*: Atasözünde, cimri zengin insanlardan bir şey istenmemesi gerektiği ifade edilmektedir.

Karomat bilan karam pishmas, qanoat bilan qorin to’ymas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 110). *Kārāmāt bilān kārām pişmäs, qanâāt bilān qārīn toymäs. “Keramet ile lahana pişmez; kanaat ile karın doymaz.”*: Atasözünde, emek ve çaba olmadan hiçbir işin yapılamayacağı anlatılmaktadır.

2.4.2 qovoq qâvâq “kabak”

Kabakgillerden, sürüngen gövdeli, sarı çiçekli, birçok türü olan bir bitkidir (GTS, 2022). *Qāvāq* sözcüğü Türkçe kökenlidir (Eren, 1999, s. 219; Gülensoy, 2007, s. 477). *Qāvāq* sözcüğü üç atasözünde geçmektedir.

Ақлсиз калланинг ҳам қовоқдан фарқи йўқ (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 34). *Aqlsiz källaning ҳам qāvāqdän färqı yoq.* “Akılsız başın ham kabaktan farkı yok.”: Atasözünde, akılsız baş, olgunlaşmamış kabağa benzetilmektedir. Akılsız başın da ham kabağın da hiçbir şeye faydası olmaz.

Qovoq ekib, qovun kutma (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 174). *Qāvāq ekib, qāvun kütme.* “Kabak ekip kavun bekleme.”: (Açıklama için bakınız: 2.1.1 arpa *ärpa* “arpa”: Ärpä ekib, buğdāy kütme.)

Atasözünün bir varyantı daha bulunmaktadır: Qovun ekkan qovoq olmas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 238). *Qovun ekkän qāvāq ālmäs.* “Kavun eken kabak almaz.”

2.4.3 *qalampir qalāmpir* “biber, kırmızı biber”

Patlıcangiller familyasından, çeşitli türleri bulunan bir bitkidir. Özbek Türkçesine Tacik dilinden geçmiştir: Tac. *kalamfur* (Kalontorov, 2008, s. 151) > Öz. T. *qalāmpir* “biber”. *Qalāmpir* sözcüğünün yer aldığı üç atasözü bulunmaktadır.

Ачиқ бўлсанг қалампи́р бўл, тотли бўлсанг болдай бўл (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 32)! *Āchıq bolsäng qalāmpir bol, tātli bolsäng bāldäy bol!* “Acı olacaksan biber ol, tatlı olacaksan bal gibi ol!”: Biber acılığıyla bal ise tatlılığıyla ünlüdür. Atasözünde biber ve bal kelimeleri kullanılarak bir şey olunacaksa en iyisi olunması gerektiği nasihat edilmektedir.

Пули куйган қалампи́р (дари) чайна́р (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 178). *Puli kuygän qalāmpir(däri) çäynär.* “Parası pulu yanan biber çiğner.”: Atasözünde, sahip olduğu varlığı kaybeden insanların hissettiği duygu, biberin acılığı ile ifade edilmektedir.

Maraz bo'lsang yong'oq ye, qusung'a bo'lsang qalampir (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 199). *Mürüz bolsäng yângâq ye, qusunğa bolsäng qalämpir.* “Hastalanırsan ceviz ye, kusacaksan biber.” (Açıklama için bakınız: 2.3.19 yong'oq yângâq “ceviz”)

2.4.4 piyoz piyâz “soğan”

Zambakgillerden, yemeklere tat vermek için yumrusu ve yeşil yaprakları kullanılan güzel kokulu bitkidir (GTS, 2022). Özbek Türkçesine Farsçadan geçmiştir: Far. *piyaz* (Kanar, 2016, s. 410) > Öz. T. *piyâz* “soğan”. *Piyâz* sözcüğünün yer aldığı on iki atasözü tespit edilmiştir.

Топган бир даста гул, топмаган бир бош пиёз (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 202). *Tâpgän bir дәstä gül, tâpmägän bir bâş piyâz.* “Bulan bir deste gül, bulmayan bir baş soğan.”: Atasözünde insanların yardımlarını, ince düşüncelerini, sevgilerini gösterebilmek için sahip oldukları şey kadarını paylaşabilecekleri ve insanların cimriliklerine yokluğu bahane etmemeleri ifade edilmektedir.

Atasözünün başka varyantları da bulunmaktadır: Топган гул келтирар, топмаган бир боғ пиёз (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 202). *Tâpgän gül keltirär, tâpmägän bir bâğ piyâz.* “Bulan gül getirir, bulmayan bir bağ soğan.”; Топган гул келтирар, топмаган бир бош пиёз Топган gul keltirar, topmagan bir bosh piyoz (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 202). *Tâpgän gül keltirär, tâpmägän bir bâş piyâz.* “Bulan gül getirir, bulmayan bir baş soğan.”; Топган назру ниёз, топмаган бир бош пиёз (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 202). *Tâpgän nâzru niyâz, tâpmägän bir boğ piyâz.* “Bulan hayır ve sadaka, bulamayan bir bağ soğan.”; Топган гул келтирар, топмаган бир боғ пиёз, топган қўй келтирар, топмаган жўжа хўроз (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 396). *Tâpgän gül keltirär, tâpmägän bir bâğ piyâz, tâpgän qoy keltirär, tâpmägän jöjä horâz.* “Bulan çiçek getirir, bulamayan bir bağ soğan, bulan koyun getirir, bulamayan yavru horoz.”.

Келинойимнинг ошини ширин қилган акамнинг зирапиёзи (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 122). *Kelinâyimning aşini şirin qulgän äkämning ziräpiyâzi.* “Yengemin yemeğini lezzetli yapan ağabeyimin baharatla karıştırılan soğanı.”:

Atasözünde, insanın değer verdiği şeylerin ya da kimselerin yanındakilerinin de değerli olmasını sağladığı anlatılmaktadır.

Пиёзни мард артсин, сабзини номард (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 347). *Piyâzni mârđ ârtsin, sâbzini nâmârd.* “Soğanı mert soysun, havucu namert.”: Atasözünde, zor işlerin üstesinden dürüst, çalışkan ve cesur insanların gelebileceği ifade edilmektedir.

Пиёзнинг пўсти кўп, ёмоннинг дўсти кўп (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 347). *Piyâzning posti köp, yâmânning dosti köp.* “Soğanın kabuğu çok, kötünün dostu çok.”: Bilindiği üzere, soğanın kat kat ince kabukları bulunmaktadır. Atasözünde, kötünün çevresindeki dostları soğanın kabuğuna benzetilmektedir.

Atasözünün bir varyantı daha mevcuttur: Ёмоннинг дўсти кўп, пиёзнинг пўсти (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 96). *Yâmânning dosti köp, piyâzning posti.* “Kötünün dostu çok, soğanın kabuğu.”

Тузок қўйдим пиёзга, илинса шу ёзга, илинмаса янаги ёзга (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 397). *Tuzâq qoydim piyâzgâ, ilinsâ şu yâzgâ, ilinmäsâ yânägi yâzgâ.* “Tuzak koydum soğana, düşerse bu yaza, düşmezse gelecek yaza.”: Atasözünde, bir şeyin gerçekleşmesi için gerekli planı, hazırlığı yaptıktan sonra sabretmek gerektiği vurgulanmaktadır.

Топган-ниюз, топмagan-пиюз (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 214) *Tâpgân-niyâz, tâpmâgân- piyâz.* “Bulan, niyaz; bulamayan, soğan.”: Atasözünde *piyâz* sözcüğü cümle içindeki kafiyeyi sağlamak için kullanılmaktadır.

Пиёз сотганнинг мурч сотгандан хабари бор (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 347). *Piyâz sâtganning murç sâtgândân xabâri bâr.* “Soğan satanın karabiber satandan haberi var.”: (Açıklama için bakınız: 2.3.10 *murç murç* “karabiber”)

2.4.5 sabzi *sâbzi* “havuç”

Maydanozgillerden, koni biçimindeki etli kökü için sebze olarak yetiştirilen, iki yıllık otsu bir kültür bitkisi (GTS, 2022). Özbek Türkçesine Tacik dilinden alıntılanmıştır: Tac. *sabzi* (Kalantorov, 2008, s. 230) > Öz. T. *säbzi* “havuç”. *Säbzi* sözcüğü, dört atasözünde geçmektedir.

Сабзининг фойдаси шолғомнинг кетига кетди (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 356). *Säbzing fäydäsi şalgâmning ketigä ketdi*. “Havucun faydası, şalgamın zararına gitti.”: Atasözünde insanların bir durumdan gördüğü faydanın, başka bir durumdan gördüğü ziyan ile ortadan kalkmasıyla ona yararlı bir şeyin kalmaması ifade edilmektedir.

Сабзи тўғрашни билмасанг, ўтни пуфла (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 356). *Säbzi toğräsşni bilmäsäng otni püflä*. “Havuç doğramayı bilmiyorsan ateşi üfle.”: Atasözünde, insanların bir işin uzmanı olmasalar dahi o işin içinde uzmanlık gerektirmeyen küçük işleri yapabilecekleri ifade edilmektedir. Küçük bir yardım bile olsa yardım etmenin önemli olduğu öğütlenmektedir.

Буғдой ҳосили башида, сабзи ҳосили тагида (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 71). *Buğdây hâsili bâşida, säbzi hâsili tägidä*. “Buğdayın tohumu başında, havucun tohumu dibinde.”: (Açıklama için bakınız: 2.1.3 bug’doy/bug’day buğdây/buğdây “buğday”)

Пиёзни мард артсин, сабзини номард (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 347). *Piyâzni mârđ ärtsin, säbzini nâmârd*. “Soğanı mert soysun, havucu namert.”: (Açıklama için bakınız: 2.4.4 piyoz piyâz “soğan”)

2.4.6 sarimsoq särimsâq “sarımsak”

Sarımsak, Zambakgillerden, 25-100 santimetre yüksekliğinde olup yapraklarında, saplarında ve toprak altındaki soğanında kokulu yağ bulunan bir kültür bitkisi (GTS, 2022). *Särimsâq* sözcüğü Türkçe kökenlidir (Gülensoy, 2007, s. 737). *Särimsâq* sözcüğü, sekiz atasözünde geçmektedir. *Särimsâq* sözcüğünün yer aldığı Özbek atasözleri ve kısa açıklamaları şu şekildedir:

Бирлашиб тер тўксанг, саримсоқ экиб, бол оласан (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 48). *Birläşib ter töksäng, sārimsâq ekib, bol âläsän.* “Birleşip ter dökersen, sarımsak ekip bal alırsın.”: İnsanların işleri birlikte yaptıkları zaman kaliteli ve verimli sonuçlar alacağını anlatmak için kullanılan bir atasözüdür.

Оч қоринга ачик саримсоқ (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 328). *Аç qâringä äççiq sārimsâq.* “Aç karına acı sarımsak.”: İnsanlar acıktıkları zaman sinirlenir ve etrafındaki insanları duymazlar. Bu durumdaki insanlarla alay etmek için söylenen bir atasözüdür.

Atasözünün iki varyantı daha tespi edilmiştir: **Оч юракка ачик саримсоқ (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 172). *Аç yüräkkä äççiq sārimsâq.*** “Aç yüreğe acı sarımsak.”; **Оч қоринга сассиқ саримсоқ (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 172). *Аç qâringä sässiқ sārimsâq.*** Aç karna sası sarımsak.”

Саримсоқ еғаннинг тани соғ (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 363). *Sārimsoқ yegänning täni sâğ.* “Sarımsak yiyenin vücudu sağlamdır.”: Atasözünde, sarımsağın faydalarından bahsedilmektedir.

Atasözünün iki varyantı daha bulunmaktadır: **Саримсоқ, саримсоқ еғаннинг тани соғ Sarimsoq, sarimsoq yeganning tani sog’ (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 182). *Sārimsâq, sārimsâq yegänning täni sâğ.*** “Sarımsak, sarımsak yiyenin teni sağ.”; **Саримсоқ танинг соғ Sarimsoq taning sog’ (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 182). *Sārimsâq täning sâğ.*** “Sarımsak, tenin sağ.”

Yomonga yog’ yarashmas, kalga sarimsoq (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 30). *Yâmângä yâğ yärüşmäs, kâlgä sārimsâq.* “Kötüye yağ yakışmaz, kele sarımsak.”: Atasözünde, her ürünün şifa olduğu hastalığın, kusurun ya da rahatsızlığın farklı olabileceği ifade edilmektedir. İnsanların, hangi problemi nasıl veya ne ile çözmesi gerektiğini bilmesi anlatılmaktadır.

2.4.7 so’g’on sog’ân “soğan”

Zambakgillerden, yemeklere tat vermek için yumrusu ve yeşil yaprakları kullanılan bir bitkidir (GTS, 2022). *Sogʻan* sözcüğü Türkçe kökenlidir (Gülensoy, 2007: s. 790). Özbek Türkçesinde Türkçe kökenli *sogʻan* sözcüğünün yerini Farsça *piyāz* almıştır. Dil temasının sonuçlarından biri olan bu değişim atasözlerinde soğan anlamında kullanılan sözcüklerin kullanım sıklığına da yansımıştır. *Sogʻan* sözcüğü bir kez geçmiştir. Özbek Türkçesinde *sogʻan* sözcüğünün geçtiği bir atasözü tespit edilmiştir:

Soʻfi soʻgʻon yer, topilsa, yoʻgʻon yer (Mirzayev, Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 492). Sofi soğan yer, tåpilså yoğan yer “Müezzin soğan yer, bulursa fazla yer.”: Din adamlarının davranış ve tutumlarını eleştirmek amacıyla söylenen atasözlerinden biridir.

2.4.8 sholgʻom şalgʻam “şalgam”

Turpgillerden, yumru köklü bir bitkidir (GTS, 2022). Özbek Türkçesine Farsçadan geçmiştir: Far. *şelgam* (Kanar, 2016, s. 426) > Öz. T. *şalgʻam* “şalgam”. *Şalgʻam* sözcüğünün iki atasözünde geçtiği tespit edilmiştir:

Boy boʻlsang, sholgʻom ye, kambagʻal boʻlsang palov (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 87). Båy bolsång şalgʻam ye, kåmbağal bolsång pålåv. “Zenginsen şalgam ye, fakirsens pilav.”: Atasözünde, zenginin cimrilğine ve fakirin cömertliğine vurgu yapılmaktadır.

Сабзининг фойдаси шолғомнинг кетига кетди (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 356). Såbzining fåydåsi şalgʻamning ketiga ketdi. “Havucun faydası şalgamın zararına gitti.”: (Açıklama için bakınız: 2.4.5 sabzi *såbzi* “havuç”)

2.4.9 turp turp “turp”

Turpgillerden olup yaprakları tüylü, çiçekleri beyaz, sarı ve mor renkli bir bitkidir (GTS, 2022). Özbek Türkçesine Farsçadan geçmiştir: Far. *turb* (Kanar, 2016, s. 468) > Öz. T. *turp* “turp”. *Turp* sözcüğünün yer aldığı bir atasözü bulunmaktadır:

Туз сепсанг, турп ҳам ширин бўлади (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 205). Tuz sepsäng, turp hām širin bolādi. “Tuz serpersen turp bile tatlı olur.”: Atasözünde, tuzun yemeklerin lezzeti için önemi vurgulanmaktadır. Atasözünde turp yavan tadından dolayı kullanılmıştır.

2.5 Çiçekler

2.5.1 chechak çeçäk “çiçek”

Çiçek açan kır veya bahçe bitkisidir (GTS, 2022). *Çeçäk* sözcüğü Türkçe kökenlidir (Gülensoy, 2007, s. 240). *Çeçäk* sözcüğünün yer aldığı bir atasözü bulunmaktadır.

Yaxshi chechakka bolari qo’nar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 36). Yaxši çeçäkkä bālāri qonār. “Güzel çiçeğe bal arısı konar.”: Atasözünde, iyi olanların kötülerle karşılaşabileceği anlatılmaktadır.

2.5.2 gul gül “gül, çiçek”

Güllillerin örnek bitkisidir (GTS, 2022). Özbek Türkçesine Farsçadan geçmiştir: Far. *kül* (Kantar, 2016, s. 168) > Öz. T. *gül* “gül, çiçek”. *Gül* sözcüğünün yer aldığı yüz kırk sekiz atasözü tespit edilmiştir.

Асалари тўғри келган гулга қўнавермайди (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 31). Āsālāri toғri kelgān gūlgā qonāvermäydi. “Bal arısı, her çiçeğe konuvermez.”: Arılar, bal yapmak için gördükleri her çiçeğe konmazlar. Çiçekler arasında bal yapmaya en uygun olanı seçerler. İnsanlar da gördüğü her insana âşık olmazlar. Atasözünde arı ile aşkı arayan, âşık olan kimse, gül ile de âşık olunan kimse ifade edilmektedir.

Асалнинг ариси, гулнинг тикони бор (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 31). Āsālning ārisi, gūlning tikāni bār. “Balın arısı, gülün dikenini var.”: Her güzel şeyin olumsuz bir yanı olduğu vurgulanmıştır. İnsanlara hiçbir şeyin dört dörtlük olmadığını bilmeleri ve hayatlarını buna göre şekillendirmeleri gerektiği öğütlenmiştir.

Atasözünün bir varyantı daha tespit edilmiştir: Гулнинг тикони-ю, Асалнинг араси бор (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 74). *Gülning tikâni-yu, bâlning ârisi bâr*. “Gülün dikenini, balın arısı var.”:

Bâybân bâlmây bilmäs gülñiñ qadrini, ari bâqmây bilmäs bâlning qadrini (Öz Özcan, 2015, s. 14). “Bahçıvan olmayan bilmez gülün kadrini, arı bakmayan bilmez balın kadrini.”: Güzelin, lezzetlinin ve iyinin değerini ancak onun cefasını çekip ona katlananlar bilir.

Avvalgi baxtim gul baxtim, keyingi baxtim suvga oqdim (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 98). *Ävvälgi baxtim gül baxtim, keyingi baxtim suvgä âqdim*. “Evvelki bahtım gül bahtım, sonraki bahtımı suya akıttım.”: Bir insanın bulunduğu durumdan memnun olmadığını ve geçmişine duyduğu özlemi ifa eder.

Булут йиғлайди, гул кулади (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 69). *Bulut yığlâydi, gül külâdi*. ***Bulut ağlar, çiçek güler.***”: Bazı insanların içinde bulundukları zor durumlar başkası için iyi şeylere vesile olabilir. Atasözünde bulut zor durumda, üzgün olan insanı; çiçek bu zor durumdan fayda gören insanı ifade eder.

Бевафо дўстдан таёқ яхши, бебаҳра гулдан япроқ яхши (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 39). *Bevâfâ dostdân täyâq yaxşi, bebâhrâ güldân yâprâq yaxşi*. “Faydasız dosttan dayak daha iyi, faydasız gülden yaprak daha iyi.”: İnsanlar iyi ve kötü günlerde kendilerine destek olacak bir arkadaş, dost ararlar. Atasözünde dostuna, arkadaşına faydası olmayanlardansa kuru ağaçtan yapılan dayağın ya da güldense yaprağının daha iyi olduğu belirtilmiştir.

Atasözünün bir varyantı daha vardır: Guli yo’q bo’stondan yaproq yaxshi, foydasi yo’q yo’ldoshdan, tayoq yaxshi (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 244). *Güli yâq bâstândân yâprâq yaxşi, fâydâsi yâq yoldâşdân täyâq yaxşi*. “Gülü olmayan bahçeden yaprak daha iyi, faydası olmayan dosttan sopa daha iyi.”:

Беишқ ҳаёт бегул баҳор (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 40). *Beişq häyât begül bâhâr*. “Aşksız hayat, çiçeksiz bahar.”: Hayatın zevki, heyecanı ve güzelliği aşk ile,

baharın gelmesi ise çiçeklerin açması ile mümkündür. İnsanın yaşamında mutluluk için aşka olan muhtaçlığı, baharın çiçeğe olan ihtiyacı üzerinden ifade edilmektedir.

Бир гул билан баҳор келмас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 45). *Bir gül bilän bähâr kelmäs.* “Bir çiçekle bahar gelmez.”: İnsanlara zor zamanlarını atlatması için sadece bir olumlu olay ya da haber yeterli gelmez. İnsanların bu durumu karşısındakilere anlatabilmesi için uygun olan bir atasözüdür.

Atasözünün bahar yerine yaz mevsiminin kullandığı bir varyantı daha vardır: **Бир гул билан ёз келмас (бўдмас) (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 45). *Bir gül bilän yâz kelmäs.*** “Bir çiçekle yaz gelmez.”

Биров гул дейди, биров пул (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 49). *Birâv gül deydi, birâv pul.* “Birisi gül der, birisi pul.”: Atasözünde kullanılan gül, aşkı temsil etmektedir. İnsanlar, sosyal hayatta aşk ve para arasında seçim yapmak zorunda kalabilirler. Atasözünde, bu seçimlerin kişiden kişiye değiştiği belirtilmiştir.

Atasözünün bir varyantı daha tespit edilmiştir: **Qizlar gulni der, boy pulni (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 150). *Qızlâr gülni der, bây pulni.*** “Kızlar gül der, zengin pul.”

Бола оиланинг ҳам гули, ҳам булбули (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 58). *Bâlâ ailâning hām gülî, hām bülbülü.* “Çocuk ailenin hem gülü hem bülbülü.”: Atasözünde çocuğun varlığıyla ve sesiyle aileye kattığı huzur, gül ile bülbül ilişkisi üzerinden anlatılmıştır.

Atasözünün iki varyantı daha tespit edilmiştir:

Бола ҳаётнинг гули (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 58). *Bâlâ hâyâtning gülî.* “Çocuk hayatın gülü.”: Atasözünün bu varyantında çocuğun sadece ailenin değil hayatın neşesi ve huzuru olduğu vurgulanmaktadır.

Xâtin üyniñ gülü, bâlâ-dilniñ (Öz Özcan, 2015, s. 15). “Kadın evin gülü, çocuk gönlün.”: Bu varyantta ise kadının aile ve ev içindeki önemi ile çocuğun kalpte hissettirdiği duygular gül ile ifade edilmiştir.

Бола қалби гул (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 58). *Bâlâ qalbi gül*. “Çocuk kalbi gül.”: Gülün güzelliği ile verdiği huzur ve neşe, çocuk kalbinin saflığını ve temizliğini anlatmak için kullanılmıştır.

Qiz bola gul lola (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 92). *Qız bâlâ gül lâlâ*. “Kız çocuğu lale çiçeği gibidir.”: Kız çocuklarının eve kattığı neşe, huzur ve renklilik gül ve lale ile ortaya konulmuştur. Atasözünün cinsiyet vurgusu yapmadığı bir varyantı daha tespit edilmiştir: *Фарзанд ҳаёт гули* (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 219). *Färzänd häyât gülü*. “Evlat hayat gülü.”

Qizning isi gulning isi (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 92). *Qızning isi gülning isi*. “Kızın kokusu, çiçeğin kokusu.”: Bu atasözünde insanda güzel duygular uyandıran çiçek kokusunun güzelliği, kızların kokusu ile eş değer tutulduğu görülmektedir.

Бог чиройи гул билан, одам чиройи ақл билан (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 64). *Bâğ çirâyi gül bilân, âdâm çirâyi aql bilân*. “Bahçe güzelliği gül ile, insan güzelliği akıl ile.”: Gülün ihtişamlı görünen bir bahçenin vazgeçilmezi olması ile iyi insanların akıllıca davranmaları arasında ilişki kurularak söylenmiş bir atasözüdür.

Atasözünün eksilti cümle şeklinde söylenmiş başka bir varyantı daha vardır: *Bog’ chiroyi gul bilan* (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 90). *Bâğ çirâyi gül bilân*. Bahçe güzelliği gül ile.”

Булбул гулга, гул санамларга ошиқ (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 65). *Bülbül gülgü, gül sänämlärgä aşiq*. “Bülbül güle, gül putlara âşık.”: Edebî eserlerdeki bülbül ve gül metaforunun kullanımı Özbek atasözlerinde de oldukça fazladır. Bülbülün güle karşı olan platonikliği ve gülün buna karşılık vermeyip putlara âşık olması üzerinden insanların karşılıksız aşkları vurgulanmaktadır.

Булбулнинг суйгани қизил гул (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 65). *Bülbülning süygani qızıl gül.* “Bülbülün sevdiği kırmızı gül.”: Bülbülün güle olan aşkının anlatıldığı atasözlerinden biridir ve farklı varyantlar bulunmaktadır: *Bülbülning ısqı-güldä* (Öz Özcan, 2015, s. 12) “Bülbülün aşkı güldä.”

Балиқнинг тириклиги сув билан, булбулнинг завқи гул билан (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 36). *Balıqning tirikligi suv bilän, bülbülning zavqi gül bilän.* “Balığın canlılığı su ile, bülbülün zevki gül ile.”: Bülbülün güle olan aşkı, bu atasözünde onun var oluşu üzerinden anlatılmaktadır. Balığın hayatta kalması için suya olan muhtaçlığı ile bülbülün güle olan ihtiyacı eş değer görülmüştür. Atasözünde, insanların hayatlarından keyif alabilmesi için aşkı bulmaları gerektiği belirtilmiştir.

Gülsüz bülbülün durumu ile ilgili farklı varyantlarda atasözleri de tespit edilmiştir: Гулсиз булбул-унсиз булбул (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 84). *Gülsiz bülbül-ünsiz bülbül.* “Gülsüz bülbül, sessiz bülbül.”; *Gülsiz bulbul-yârsiz bulbul* (Öz Özcan, 2015, s. 14) “Gülsüz bülbül, yarsız bülbül.”

Har bog’ning guli, har chorbog’ning bulbuli (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 92). *Här bağning güli, här çarbâğning bülbüli.* “Her bahçenin gülü, her çarbağ²³ın bülbülü.”: Güzel bir bahçenin olmazsa olmazı gül; çarbağların ise bülbüldür. Atasözünün akılda kalıcılığını artırmak için bülbül ile gül birlikteliğinden ve sözcük olarak bülbül ile gül arasındaki kafiyeden yararlanılmıştır.

Atasözünün bir varyantı daha tespit edilmiştir: Ҳар боғнинг гули, ҳар чорбоғнинг ўз булбули бор (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 283). *Här bağning güli, här çarbâğning öz bülbüli bâr.* “Her bahçenin gülü, her çarbağın kendi bülbülü var.”

***Sevginiñ äslini bulbuldän sorä, gülzâr qadrini-güldän* (Öz Özcan, 2015, s. 12). “Sevginin aslını bülbüle sor, gül bahçesinin kadrini güle.”:** Atasözünün ilk bölümünde, gül için ölümü bile göze alabilecek bülbülün aşkının büyüklüğü; ikinci bölümünde ise, bahçeleri güzelleştirenin gül olduğu ve bu hoş kokulu, estetik

²³ Doğu memleketlerinde etrafı duvar ile çevrili köşk, eyvan, sur şeklinde düzenlenen bağ. (Özbekistan Milliy Entsiklopediyası Ç Harfi, s. 142).

bahçelerin kıymetini de ancak içinde yaşayan gülün bilebileceği anlatılmaktadır. Atasözünde bülbül aşığı, gül âşık olunanı ifade etmektedir.

Atasözünün bir varyantı daha bulunmaktadır: Sevgining aslini bulbuldan so'ra, gulzor qadrini guldan (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 123). *Sevgining aslini bülbüldän sorä, gülzâr qadrini güldän*. “Sevginin aslını bülbüle sor, gül bahçesinin kadrini güle.”

Гүл қадрини булбул билар (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 74). *Gül qadrini bülbül bilär*. “Gül kadrini bülbül bilir.”: Bülbülün güle olan aşkının vurgulandığı atasözlerinden biridir. Gülün aşkı ile yanıp tutuşan bülbülün güle verdiği değer anlatılmıştır.

Ўғил уйнинг булбули, қиз уйнинг гули (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 261). *Âğıl üyning bülbüli, qız üyning gülü*. “Oğul evin bülbülü, kız evin gülü.”: Kız ve erkek çocukların bir ailenin değerlisi oldukları, evin içindeki hareketleri ve eve kattıkları neşe bülbül ve gül üzerinden ifade edilmiştir. Erkek çocukların hareketliliği ve evin içindeki sesliliği bülbüle; kız çocukların güzelliği ve nazikliği güle benzetilmiştir.

Капалак гулини соғинар, булбул куйини (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 201). *Käpäläk gülini sâğınär, bülbül küyini*. “Kelebek çiçeğini özler, bülbül şarkısını.”: Atasözünde *gül* “çiçek” anlamında kullanılmıştır. Kelebek yaşamını devam ettirmek için çiçeğe muhtaçtır. Gülün yani çiçeğin hayatın içindeki önemi, ona duyulan özlem üzerinden anlatılmıştır. Atasözünde kelebek ile insanlar; gül ile insanların hayatındaki vazgeçilemeyen ve yoksunluklarında özlenen şeyler ifade edilmiştir.

Atasözünün bir varyantı daha tespit edilmiştir: Kapalak gulni deydi, bulbul kuyini (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 90). *Käpäläk gülini deydi, bülbül küyini*. “Kelebek gülü söyler, bülbül şarkısını.”

Charx yigirsam pul bo'lar, boshim dasta gul bo'lar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 18). *Çarx yigirsäm pul bolär, başım дәstä gül bolär*. “Çark

eğirsem para olur, başım deste gül olur.”: Atasözünde gülün insanlara verdiği huzur anlatılmıştır. Pamuğu işleyerek para kazanan insanların ekonomik bakımdan rahatladıkları ve böylelikle huzur içinde yaşadıkları gül destesi ile açıklanmıştır.

Чаманга кирган киши ўзи ёқтирган гулни узади (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 223). *Chämängä kirgän kişi özi yâqtirgän gülni uzadı.* “Çiçek bahçesine giren kişi, beğendiği çiçeği koparır.”: İnsanlar, seçenekleri arttığı zaman seçenekler arasında kendisi için en uygun ve en güzel olanı tercih ederler. Atasözünde çiçek bahçesi, seçenekleri; çiçek ise insana hoş gelen şeyi ifade eder.

Денгиз садафсиз бўлмас, гул алафсиз (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 79). *Dengiz sädäfsiz bolmäs, gül äläfsiz.* “Deniz sedefsiz olmaz, çiçek otsuz.”: Bu atasözünde de gül “çiçek” manasındadır. Atasözünde gül ile iyi insanlar, alaf ile kötü insanlar ifade edilmiştir (Açıklama için bakınız: 2.1.3 bug’doy/bug’day *bugdây/bugdây* “bugday”: Bugdây ârqasidän qâramuğ hām suv içär.)

Эшекка гулдан шўра яхши (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 238). *Eşäkkä güldän şorä yaxši.* “Eşeğe güldense tuz daha iyi.”: Gül koku, güzellik, estetik ve insanda yarattığı duygular bakımından tuzdan değerlidir ancak bir şeyin değeri ondan yararlanacak olan canlıya göre değişir. Atasözünde de eşeğin gülün kokusuna, güzelliğine muhtaç olmadığı, bu sebeple tuzu güle tercih etmesi üzerinden canlıların ihtiyaçlarına göre nesnelerin değerlerinin değişebileceği anlatılmıştır.

Гул баҳона, дийдор ғанимат (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 73). *Gül bähânä, diydâr ğanimät.* “Gül bahane, yüz ganimet.”: İnsanlar sevdiklerine sevgisini göstermek için çiçekleri ve genellikle gülü kullanırlar. Atasözünde sevgiliye hediye edilen gülün sevilenin yüzünü görmek için bir araç olarak kullanıldığı vurgulanmıştır.

Гул бўлиб туғилиб, сассиқ алаф бўлиб яшама (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 83). *Gül bolib tuğilib, sässiq äläf bolib yäşämä.* “Çiçek olarak doğup sası ot olup yaşama.”: İnsanların doğdukları andaki masumluluğu, saflığı ve güzelliği gül ile, yetişkin olduklarında bu masumluluğu, saflığı ve güzelliği kaybetmemeleri gerektiği kötü kokulu ot olmama ile ifade edilmektedir.

Гул даста даста, гул бермаган нокаста (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 83). *Gül düstü düstü, gül bermägün nâkästü.* “Gül deste deste, gül vermeyen alçakta.”: Atasözünde gülün deste deste olması bolluğu anlatmaktadır. Bolluk içinde olan kimsenin malını paylaşmaması cimrilik ve alçaklık olarak ifade edilmiştir. Cimri ve alçak kişilerin diğer insanlardan aşağı görüldüğü vurgulanmıştır.

Гул гулга, тикон тиконга (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 73). *Gül gülgä, tikân tikângä.* “Gül güle, diken dikene.”: İnsanların karakter, yaşantı, kültür gibi kavramlar bakımından kendisine denk olan kişiler ile kurduğu anlatılmaktadır. Türkiye Türkçesinde “Davul bile dengi dengine.” atasözü bu sözle aynı anlama gelmektedir. (Açıklama için bakınız: 2.1.3 bug’doy/bug’day *buğdây/buğdây* “buğday”: Teng tengi bilän, buğdây qâpi bilän.)

Atasözünün bir varyantı daha tespit edilmiştir: Гулни гулга қўш (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 73). *Gülni gülgä qoş.* “Gülü güle ekle.”

Гул хидлаган тўйдим демас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 74). *Gül hidlâgân toydim demäs.* “Gül koklayan doydum demez.”: İnsanlar, gülün güzel kokusunu kokladıkça koklamak isterler. Atasözünde, gülün güzel kokusuna karşı koyulamama durumu ile insanların güzel şeylere karşı doyumsuzlukları ifade edilmiştir.

Гул жой танламайди, муҳаббат ҳусн (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 73). *Gül jâý tãnlãmäydi, muhãbbât hüsn.* “Gül yer seçmez, aşk güzellik.”: Gül birçok iklim ve toprak türünde yetişebilir, yani gülün yetişmesi için önemli olan ortamdır. Aşkta ise, güzellik gibi geçici olgular değil, duygular ve huylar önemlidir.

Гул жойида чиройли (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 73). *Gül jâýidä çirâyli.* “Çiçek dalında güzeldir.”: Atasözünde çiçek üzerinden herşeyin olması gereken yerde değerli olduğu vurgulanmıştır.

Aynı anlama gelen başka atasözleri de vardır: Биров тош, биров гул, ўз жойида иккиси ҳам яхши (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 51). *Birâv tâş, birâv gül, ôz jâýidä ikkisi hãm yaxşi.* “Biri taş, biri gül, kendi yerinde ikisi de güzel.”; Er elida aziz, gul

yerida (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 120). *Er elidä äziz, gül yeridä.* “Er memleketinde aziz, gül yerinde.”

Гул ўсса ернинг кўрки қиз ўсса елнинг кўрки (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 74). *Gül össä yerning kōrki, qız össä elning kōrki.* “Çiçek büyüyünce yerin güzelliği, kız büyüyünce memleketin güzelliği.”: Gül, ekildiği yeri, büyüyüp gül açtığında güzelleştirir. Atasözünde gül ile kızlar, yer ile memleket ifade edilmektedir.

Гул танлаган хор жафасин чекар, кимки асал еса ариси чақар (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 74). *Gül tãnlãgãn xãr cãfãsin çekãr, kimki äsãl yesã ärisi çaqar.* “Gül seçen cefasını çeker, kim bal yerse arısı sokar.”: İnsanlar, güzel bir şeye ulaştıktan sonra ona sürekli sahip olmak isterlerse onun olumsuzluklarına da sabır göstermek zorundadırlar. Atasözünde gül ile güzel kız ya da yakışıklı erkek ifade edilmiştir. Türkiye Türkçesinde “Gülü seven dikenine katlanır.” atasözü aynı anlamdadır.

Aynı anlama gelen başka atasözleri de bulunmaktadır: Гул тиконин захри ёмон, қизмонанднинг қаҳри ёмон (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 83). *Gül tikânin zãhri yãmãn, qızmãnãndning qahri yãmãn.* “Gül dikeninin zehri kötü, makul kızın kahri kötü.”; Гулга боқ тиконни кўр, ерга боқ жафони кўр (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 73). *Gülgã bâq tikãnni kōr, yergã bâq cãfãni kōr!* “Güle bak dikenini gör, yere bak cefayı gör!”; Гулга боқ тиконни кўр, ерга боқ вафони кўр (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 73)! *Gülgã bâq tikãnni kōr, yergã bâq vãfãni kōr!* “Güle bak dikenini gör, yere bak vefayı gör!”; Gul tilagan xor jafosin chekar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 109). *Gül tilãgãn xãr cãfãsin çekãr.* “Gül dileyen cefasını çeker.”

Гул тиконсиз бўлмас (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 83). *Gül tikãnsiz bolmãs.* “Gül dikensiz olmaz.”: Atasözünde, gül güzellik, mutluluk, huzur, diken ise sıkıntı, dert, cefa kavramlarını ifade eder. Güzelliğe, mutluluğa ulaşmak için bazı sıkıntılara katlanmak gerektiği gül ve diken ile sembolize edilmiştir (Açıklama için bakınız: 2.1.5 gurunch/guruch *gurunç/guruç* “pirinç”: Guruç hãm kürmãksiz bolmãydi.).

Yukarıdaki atasözü ile aynı anlama gelen farklı atasözleri de mevcuttur: Гул тиконсиз бўлмас, дур садафсиз (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 74). *Gül tikânsiz bâlmäs, dūr sādäfsiz*. “Gül dikensiz olmaz, inci sedefsiz.”; Савдо ғавғасиз бўлмас, гул тиконсиз (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 181). *Sävdä ғavğäsiz bâlmäs, gül tikânsiz*. “Ticaret kavgasız olmaz, gül dikensiz.”; Садафсиз дур бўлмас, тиконсиз гул бўлмас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 181). *Sādäfsiz dūr bolmäs, tikânsiz gül bolmäs*. “Sedefsiz inci olmaz, dikensiz gül olmaz.”; Tikansiz gul bo’lmas, mashaqqatsiz hunar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 71). *Tikânsiz gül bolmäs, mâşaqqatsiz hünär*. “Dikensiz gül olmaz, meşakkatsiz meslek.”; Тиконсиз гул бўлмас, садафсиз дур бўлмас, машаққатсиз хунар бўлмас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 197). *Tikânsiz gül bolmäs, sādäfsiz dūr bolmäs, mâşaqqatsiz hünär bolmäs*. “Dikensiz gül olmaz, sedefsiz inci olmaz, meşakkatsiz hünär olmaz.”; Гулни севган тиконни ҳам севади (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 74). *Gülni sevgän tikânni hām sevādi*. “Gülü seven dikenini de sever.”; Gulning ham tikani bor (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 90). *Gülning hām tikāni bār*. “Gülün bile dikenini var.”; Gulchi bir gulni o’stirguncha, yuz tikan zahrini tortadi (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 109). *Gülçi bir gülni östirgünçä, yüz tikān zährini tårtādi*. “Gülcü bir gülü yetiştirinceye kadar yüz dikenin zehrini çeker.”; Gulga boq, tikanni ko’r, yorga boq jafoni ko’r (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 122). *Gülgä bāq, tikānni kōr, yārgä bāq cāfāni kōr*. “Güle bak, dikenini gör; yâre bak, cefasını gör.”; Gul tikonsiz bo’lmas, safo jafosiz (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 109). *Gül tikânsiz bolmäs, sāfā cāfāsiz*. “Gül dikansiz olmaz, sefa cefasız.”

Гул туфайли тикон ҳам сув ичар (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 74). *Gül tüfäyli tikān hām suv içär*. “Gülün sayesinde diken de su içer.”: Atasözünde gül ile iyi insanlar, tiken ile kötü kişiler ifade edilmektedir (Açıklama için bakınız: 2.1.3 bug’doy/bug’doy *buğdāy/buğdāy* “buğday”: Buğdāy ârqaşidān qāramuğ hām suv içär.)

Bu atasözün bir varyantı daha tespit edilmiştir: Gul tufayli tikan ham suv ichar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 176). *Gül tüfäyli tikān hām suv içär*. “Gül sayesinde diken de su içer.”; Гули учун тиконни ҳам суғорасан (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 73). *Güli üçün tikânni hām suğārāsān*. “Gül için dikenini de sularsın.”;

Gulni sevgan tikaniga chidaydi (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 109). *Gülni sevgän tikänigä çidäydi*. “Gülü seven dikenine katlanır.”

Гулдан том бўлмас, қгмдан қўрғон бўлмас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 73). *Güldän tām bolmäs, qumdän qorğān bolmäs*. “Gülden çatı olmaz, kumdan kale olmaz.”: Her şeyin yerli yerinde kullanılması gerektiğini ifade eden bir atasözüdür.

Гулни гул дерму киши, гулнинг тикони бўлмаса (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 73)? *Gülni gül dermü kişi, gülning tikāni bolmäsä?* “Güle gül der mi insan, diken i olmasa.”: İnsanların bir işe ya da mala verdiği değer, o işi kazanmak ve elinde tutmak için verdiği emek ve çektiği sıkıntılar ile eşdeğerdir. Bir şeye sahip olmak için harcanan emek veya çekilen cefa ne kadar büyükse sahip olunan şeyin değeri de o kadar çok olur.

Гулнинг ҳиди узоқдан яхши келади (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 74). *Gülning hidi uzâqdän yaxşi kelädi*. “Gülün kokusu uzaktan güzel gelir.”: Bu atasözünde, bir şeyin zorluklarını ve ayrıntılarını anlamak için ona yakından bakmak ve değerlendirmek gerektiği düşüncesi anlatılmıştır. Özcan (2015, s. 10), bu atasözünü şöyle açıklar: “Gülün kokusu uzaktan ne kadar güzel gelse de yakına gelindiğinde gülün o güzelliğine dikenin sıkıntısı eklenecektir. Bir şey hakkında gerçek değerlendirmeyi yapmak için onu yakından tanımak gerektiği gerçeği, bu atasözünde vurgulanmıştır.”

Гулнинг ҳусни ҳам инсон билан (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 74). *Gülning güsni hām insān bilān*. “Gülün güzelliği bile insan ile.”: Doğadaki her şeyin insan için var olduğunu anlatan bir atasözüdür. Atasözünde gülün güzelliği üzerinden bir kıyas yapılmıştır.

Гулнинг тўни қирқ парча бўлса ҳам, у гулдир (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 74). *Gülning toni qırq pārçä bolsä hām, u güldir*. “Gül yaprağı kırk parça olsa da o güldür.”: Atasözünde, iyi bir aileye ya da soya mensup olan insanların yaşadıkları olumsuz durumlarda dahi değerini kaybetmeyecekleri anlatılmaktadır.

Atasözünün bir varyantı daha vardır: Gulning to'ni qirq yamoq, ammo xushbo'y (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 90). *Gülning toni qırq yāmāq, ämmā xuşboy*. “Gül yaprağı kırk yama ama güzel kokulu.”

Хотинли рўзгор гулдир, хотинсиз рўзгор чўлдир (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 422). *Xâtinli rōzgār güldir, xâtinsiz rōzgār çöldir*. “Kadınli yer güldür, kadınsız yer çöldür.”: Kadının toplum içindeki yeri gülün estetiği, güzelliği ve verdiği huzur ile anlatılırken, kadınsız toplumun verimsiz, kurak ve çekilmez olması çöl ile ifade edilmiştir.

Кул қолдирма, гул қолдир (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 220). *Kül qâldirmä, gül qâldir*. “Kül bırakma, gül bırak.”: Gül, bulunduğu ortama rengi, kokusu ve güzelliğiyle huzur, mutluluk getirirken kül hiçbir şey kazandırmaz. Atasözünde güle karşı külün kullanılma sebeplerinden biri cümle içindeki kafiyenin sağlanmasıdır.

Ўтга тушган кул бўлар, ерга тушган гул бўлар (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 259). *Âtgä tüşgän kül bolär, yergä tüşgän gül bolär*. “Ateşe düşen kül olur, yere düşen gül olur.”: İnsanın içinde bulunduğu ortam karakterinde oldukça etkilidir. Atasözünde kötü ortamı ifade etmek için ateş, iyi ortamı ifade etmek için yer yani toprak kullanılmıştır. Kötü ortamda bulunanın sonunun hüsrana olduğu kül ile, iyi ortamda bulunanın iyi olacağı gül ile ifade edilmektedir.

Atasözünün farklı varyantları da bulunmaktadır: Ерга тушган гул бўлар, ўтга тушган кул бўлар (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 107). *Yergä tüşgän gül bolär, otgä tüşgän kül bolär*. “Yere düşen gül olur, ateşe düşen kül olur.”; Yerga tushgan gul bo'lar, o'tga tushgan kul (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 236). *Yergä tüşgän gül bolä otgä tüşgän kül*. “Yer düşen gül olur, ateşe düşen kül.”

Mard qalbi gul, nomardniki kul (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 75). *Märd qalbi gül, nāmärdniki kül*. “Merdin kalbi gül, namerdinki kül.”: Atasözünde gül iyi, dürüst, saygılı ve halk tarafından değer gören kişiyi tanımlamada kullanılmıştır.

Atasözünün farklı varyantları da mevcuttur: To'g'ri o'sgan gul bo'lar, egri o'sgan kul bo'lar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 24). *Tāgri ösgän gül bolär, egri ösgän kül bolär*. “Doğru büyüyen gül olur, eğri büyüyen kül olur.”; Тўғри бўлсанг гул бўласан, эгри бўласанг кул бўласан (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 212). *Togri bolsäng gül boläsän, egri bolsäng kül boläsän*. “Doğru olursan gül olursun, eğri olursan kül olursun.”

Онали етим гул етим, отали етим шум етим (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 301). *Ānāli yetim gül yetim, ātāli yetim şum yetim*. “Analı yetim gül yetim, babalı yetim zavallı yetim.”: Çocuklar için anne ve babanın yeri oldukça farklıdır. Anne ve babalar için de çocukları oldukça önemlidir. Atasözünde çocuğun annesini ya da babasını kaybetmesiyle yetim kalacağının vurgusu yapılmıştır ancak annesi ile kalan yetimin babası ile kalan yetimden daha şanslı olduğu gül ile ifade edilmiştir.

Atasözünün başka varyantları da tespit edilmiştir: Ota bilan qolgan shum yetim, ona bilan qolgan gul yetim (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 99). *Ātā bilān qālgän şum yetim, ānā bilān qālgän gül yetim*. “Baba ile kalan zavallı yetim, ana ile kalan çiçek yetim.”; Оталик етим шум етим, оналик етим-гул етим (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 164). *Ātālik yetim şum yetim, ānālik yetim-gül yetim*. “Babalı yetim zavallı yetim, analı yetim gül yetim.”: Оналик етим-гул етим, оталик етим шум етим (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 161). *Ānālik yetim-gül yetim, ātālik yetim şum yetim*. “Analı yetim, çiçek yetim, babalı yetim zavallı yetim.”; Отасиз етим-гул етим, онасиз етим шўр (шум) етим (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 165). *Ātāsiz yetim gül yetim, ānāsiz yetim şor (şum) yetim*. “Babasız yetim gül yetim, anasız yetim zavallı yetim.” Отасиз етим шум етим, онасиз етим гул етим Otasiz yetim shum yetim, onalik yetim gul yetim (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 165). *Ātāsiz yetim şum yetim, ānālik yetim gül yetim*. “Babasız yetim zavallı yetim, analı yetim gül yetim.”

Тикан бўлиб оёққа қадалгунча, гул бўлиб чаккага қадал (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 390). *Tikān bolib āyāqqa qadālgünçe, gül bolib çākkägā qadāl*. “Diken olup ayağa batacağına gül olup şakağa gir.”: Atasözünde, kötülük ve kötü insan olmak diken ile, iyilik ve iyi insan olmak gül ile sembolize edilmiştir.

Atasözünün başka varyantları da vardır: Tikan bo'lib oyoqqa qadalguncha, gul bo'lib ko'krakka sanchil (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 34). *Tikān bolib āyāqqa qadālgünçe, gül bolib kökrākkā sānçil*. “Diken olup ayağa batacağına gül olup göğse takıl.”; *Tikan bōlib oyoqqa qadalguncha, gul bōlib çaqqa* (Yoldaşev ve Gümüş, 1995, s. 66). “Diken olup ayağa gireceğine gül olup şakağa gir.”

Она билан бола, гул билан лола (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 161). *Ānā bilān bālū, gül bilā lālū*. “Anne gül, çocuk lale gibidir.”: Edebiyatta kendine en çok yer bulan ve metafor olarak kullanılan çiçeklerin başında gül ve lale gelir. Ayrılmaz ikili konumunda bulunan gül ve lale ilişkisi üzerinden anne ve çocuk arasındaki bağ ifade edilmiştir.

Atasözünün başka varyantları bulunmaktadır: *Ānāli bālā tāryūl lālā* (Öz Özcan, 2015, s. 12). “Analı çocuk, sarı lale gibidir.”; *Ота билан бола, гул билан лола (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 163). Ātā bilān bālā gül bilān lālā*. “Baba gül, çocuk lale gibidir.”: Bu varyantta, anne yerine baba vurgulanmaktadır.

Сомону хашакнинг бозори бор, лолаю гулнинг харидори бор (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 186). *Sāmānu xaşākning bāzāri bār, lālāyu gülning xaridāri bār*. “Saman ve kuru otun pazarı var, lale ve gülün alıcısı var.”: Atasözünde, gülün ve lalenin değeri ile saman ve kuru otun değersizliği vurgulanmaktadır. Gülün ve lalenin değerli olması estetik güzelliklerinden ve insanda yaratmış oldukları duygulardan kaynaklanmaktadır. Bu duygular, gülün ve lalenin pazara çıkmadan alıcı bulmasını sağlar.

Gul- hayot bezagi, sevgi-inson bezagi (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 122). *Gül-hāyāt bezāgi, sevgi-insān bezāgi*. “Çiçek, hayatın süsü, sevgi insanın süsü.”: İnsanlar, bulundukları ortamı güzelleştirmek ve hayatlarındaki özel kişileri mutlu etmek için gülün güzelliğinden faydalanırlar. Bu sebeple, atasözünde gül hayatın süsü olarak değerlendirilmektedir. Buna benzer biçimde, insanın güzelliğinin dış görünüşte değil iç güzelliğinde olduğu sevgi kavramı üzerinden anlatılmaktadır.

Gul tanlagan qora tolga ham qōnolmapti (Yoldaşev ve Gümüş, 1995, s. 92) “Çiçek seçen kara söğüde de konamaz.”: İnsanlar hedeflerine güzel bir şey koydukları

zaman ondan daha aşağıda olan bir şeyi kabul etmezler. Atasözünde bu durum gülün kara söğüt karşısındaki değeri üzerinden ifade edilmektedir.

Har gul o'z butasida aziz (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 7). *Här gül öz butäsida äziz.* “Her çiçek kendi dalında değerli.”: Atasözünde her insanın kendi vatanında değerli olduğu belirtilmektedir. Atasözünde gül ile insan, dal ile vatan ifade edilmektedir.

Har gulning hidi boshqa (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 92). *Här gülning hidi başqa.* “Her çiçeğin kokusu başka.”: Atasözünde gül ile insan; koku ile karakter anlatılmaktadır. Güller dış görünüş olarak birbirine benzer ancak onların kokuları birbirinden farklıdır. Atasözünde, güllerin kokusunun farklı farklı olması ile her insanın farklı bir karakteri olabileceği belirtilmektedir.

Atasözünün başka varyantları da mevcuttur: *Ҳар гулнинг ўзи иси бор, ҳар элнинг ўзи туси бор* (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 511). *Här gülning öz isi bår, här elning öz tüsi bår.* “Her çiçeğin kendi kokusu var, her memleketin kendi görünüşü var.”; *Ҳар гулнинг ўзи ҳиди бор, ҳар ҳунарнинг ўзи чамаси бор* (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 283). *Här gülning öz hidi bår, här hünärning öz çämäsi bår.* “Her çiçeğin kendi kokusu var, her hünərin kendi gözünün kararı var.”; *Har kishining didi boshqa, har gulning hidi* (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 175). *Här kişining didi başqa, här gülning hidi.* “Her insanın yeteneği başka, her çiçeğin kokusu.”

Ҳунарлининг қўли гул (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 286). *Hünärlining qoli gül.* “Hünerlinin eli çiçek.”: Atasözünde, hünerli insanların yaptıkları işlerin güzelliği çiçek ile ifade edilmektedir.

Atasözünün başka varyantları da bulunmaktadır: *Инсон қўли гул* (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 159). *İnsân qoli gül.* “İnsanın eli çiçek.”; *Кишининг қўли гул* (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 127). *Kişining qâli gül.* “İnsanın eli çiçek.”; *Odam gavhar, qo'li gul* (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 17). *Âdām gāvḥār, qoli gül.* “İnsan cevher, eli çiçek.”; *Одамнинг қўли гул* (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 284). *Âdāmning qoli gül.* “İnsanın eli çiçek.”; *Одам қўли гул-чўли бўстон*

қилади (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 154). *Ādām qoli gül-çölni bostān qilādi.* “İnsanın eli çiçek, çölü bostan yapar.”

Инсонинг жони тошдан қаттиқ, гулдан нозик (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 10). *Īnsānning cāni tāşdān qattiq, güldān nāzik.* “İnsanın canı taştan katı, gülden nazik.”: İnsanların hem iyi hem de kötü yönleri vardır. Atasözünde taşın fiziksel özelliklerinden faydalanılarak insanın kötü yönü; gülün görsel ve yarattığı duygulardan yararlanılarak insanın iyi yönü olduğu anlatılmıştır.

Atasözünün başka varyantları da tespit edilmiştir: Одам пўлатдан қаттиқ, гулдан нозик (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 283). *Ādām polātdān qattiq, gülden nāzik* “İnsan çelikten sert, gülden nazik.”; Одам гулдан нозик, тошдан қаттиқ (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 153). *Ādām güldān nāzik, tāşdān qattiq.* “İnsan gülden nazik, taştan katı.”; Одам темирдан қаттиқ, гулдан нозик (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 154). *Ādām temirdān qattiq, güldān nāzik.* “İnsan demirden katı, gülden nazik.”; Одам тошдан қаттиқ, гулдан нозик бўлади (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 154). *Ādām tāşdān qattiq, güldān nāzik bolādi.* “İnsan taştan katı, gülden nazik.”; İnsanning joni toshdan qattiq, ko’ngli guldan nozik (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 198). *Īnsānning cāni tāşdān qattiq, köngli güldan nāzik.* “İnsanın canı taştan katı, gönlü gülden nazik.”

Кулги чехранинг гули (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 128). *Kūlgi çehrāning gūli.* “Gülüş, çehrenin gülü.”: Gülün güzelliği üzerinden gülümsemenin yüz için önemi anlatılmaktadır.

Қарамасанг ботмон доғ, қарасанг гүлдек боғ (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 264). *Qarāmāsāng bātmān dāğ, qarāsāng güldek bağ.* Bakmazsan dağ, bakarsan çiçek gibi bağ.”: Atasözünde değer ve emek verilen şeyin güzelleşeceği çiçek ile anlatılmaktadır. “Bakarsan bağ, bakmazsan dağ olur.” Atasözü Türkiye Türkçesinde aynı anlamdadır.

Матал гул, мақол мева (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 140). *Mütāl gül, maqāl mevā.* “Deyim çiçek, atasözü meyve.”: Atasözü ve deyimın edebiyatta, yazılı

metinlerde ve konuşmalarda kullanılmasının faydaları ve dinleyecilerde ya da okuyucularda bıraktığı etki anlatılmaktadır.

***Âtâ-bâlû bir bâğ, biri-gül, biri-bâğbân* (Öz Özcan, 2015, s. 12). “Baba ve çocuk bir bağ, biri çiçek, biri bahçıvan.”**: Babanın çocuğun yetişmesinde rolü, onun hayatına olan etkisi bahçıvanın çiçeğin yetişmesindeki etkisi ile açıklanmaktadır.

O’zga yurtning gulidan, o’z yurtningning cho’li yaxshi (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 7). ***Özgä yurtning gülidän, öz yurtningning çöli yaxşı.*** “Başka vatanın çiçeğinden, kendi yurdunun çölü daha iyi.”: Atasözünde sahip olunanın sahip olunmayandan daha değerli olduğu çiçek ve çöl üzerinden ifade edilmektedir. Gül ve çöl sözcüklerinin kullanılmasının sebeplerinden birisi de bu sözcüklerin atasözünün akılda kalıcılığını artırması ve cümle içindeki kafiyei sağlamasıdır.

Пайти келганда дарахт гуллайди (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 344). ***Päyti kelgändä dāraxt gülläydi.*** “Vakti geldiğinde ağaç çiçek açar.”: Her şeyin bir vakti, zamanı olduğunu ve hayatta sabırsız olmamak gerektiği anlatılmaktadır.

Atasözünün bir varyantı daha tespit edilmiştir: Payti kelsa, daraxt gullar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 248). ***Päyti kelsä, dāraxt güllär.*** “Vakti gelirse ağaç çiçek açar.”

Саҳрода гул бўлиб очилгандан чаманда ўт бўлиб унган яхши (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 183). ***Sährädä gül bolib açilgändän çämändä ot bolib üngän yaxşı.*** “Sahrada çiçek olup açılmaktan çiçek bahçesinde ot olup büyümek daha iyi.”: İnsanlar yaşadıkları ortamdan oldukça etkilenirler. Kötü ortamda iyi şeyler yapan bir insan değer görmeyeceğinden ve ortamdan etkileneceğinden dolayı zamanla kötü bir birey olur. Aynı şekilde, iyi ortamdaki bir insan ise yaşadığı ortamdan faydalanarak rahat bir hayat sürebilir. Atasözünde çöl ile kötü ortam, çiçek ile iyi insan, çiçek bahçesi ile iyi ortam ve ot ile zararsız insan ifade edilmektedir.

Tinch elning bog’i gullar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 52). ***Tinç elning bağı güllär.*** “Huzurlu memleketin bağı çiçek açar.”: Huzurlu ortamlardaki hayvanlar, bitkiler ve insanlar etraflarına neşe ve ışık saçarlar. Huzurun olduğu yerde

büyüyen insanlar hem çevrelerine huzur verirler hem de kendileri huzur içinde olurlar. Atasözünde, çiçek ile güzellik, iyilik gibi kavramlar ifade edilmektedir.

Табиат хасис эмас: тикондан гул, аридан бол яратади (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 193). *Tābiāt xasis emās: tikāndān gül, āridān bāl yārātādi.* “Tabiat cimri değil; dikenden gül, arıdan bal yaratır.”: İnsanlar, doğanın kendisine sunduğu bazı şeyleri olumsuz gibi görürler. Bu olumsuz şeylerin neticesinde güzelliklerin geldiği atasözünde dikenin gül açması ve arının bal vermesi ile açıklanmaktadır.

Atasözünün bir varyantı daha tespit edilmiştir: Тикондан гул битар, гулдан тикон битар *Tikāndān gül bitār, güldān tikān bitār* (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 197). “Dikenden gül biter, gülden diken biter.”

***Xâtinni tānlāb āl, gülni-xidlāb* (Öz Özcan, 2015, s. 15). “Kadını seçip al, gülü koklayıp.”:** Atasözünde, uzaktan veya dışarıdan güzel görünen bazı şeylerin ya da kimselerin yakından tanınması gerektiği anlatılmaktadır.

Atasözünün bir varyantı daha vardır: Xotinni tanlab ol, gulni-hidlab (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 227). *Xâtinni tānlāb āl, gülni-hidlāb.* “Kadını seçip al, gülü koklayıp.”

Виждон билан гулдир ҳақиқий одам (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 71). *Vicdān bilān güldir haqıqıy ādām.* “Vicdan ile güldür hakiki insan.”: İnsanın vicdanı ile güzel olduğu vurgulanmaktadır. Bu atasözünde gülün güzel görünüşünden faydalanılmıştır.

Yaxshiga gul soya (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 36). *Yaxşıgā gül sâyā.* “Güzele gül gölge.”: Güzel insana gerek kokusuyla gerekse görünüşüyle güzel olan gülün bile gölge olacağı söylenmektedir.

Yaxshi xotin uyning guli (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 130). *Yaxşi xâtin üyning güli.* “İyi kadın evin gülü.”: Atasözünde iyi kadının aileye verdiği huzur ve mutluluk gül ile ifade edilmektedir.

Atasözünün başka varyantları da mevcuttur: Яхши хотин уйнинг гули, ёмон хотин эрнинг шўри (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 250). *Yaxshi xâtin üyning gülî, yâmân xâtin erning şori*. “İyi kadın evin gülü, kötü kadın erkeğin zavallısı.”.

Yaxshi hamsoya guldur, yomon hamsoya cho’ldir (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 130). Yaxshi hämsâyä güldir, yâmân hämsâyä çöldir. “İyi komşu güldür, kötü komşu çöldür.”: Özbek Türklerinde komşuluk kavramı atasözlerine de yansımıştır. İyi komşunun değerini ve sağladığı faydayı anlatan bir sözdür. Türkiye Türkçesinde de “Ev alma komşu al.” sözü benzer anlama gelmektedir.

Ер тўймаса эл тўймайди, тер тўкмасаңг тупроқдан гул унмайди (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 88). Yer toymäsä el toymäydi, ter tökmäsäng tupraqdän gül ünmäydi. “Yer doymazsa halk doymaz, ter dökmezsен toprakta gül bitmez.”: Emek ve alın teri olmadan başarıya ve güzel şeylere ulaşamayacağını anlatan atasözlerinden biridir.

Ёрингни гул орасидан изла, эркингни эл орасидан (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 98). Yâringni gül âräsîdân izlä, erkingni el oräsîdân. “Yarini güllerin içinde ara, özgürlüğünü halkın arasında.”: Atasözünde gül ile sevilecek, âşık olunacak insan ifade edilmektedir.

Yaxshi farzand-gul, yomoni bir pul (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 140). Yaxshi fârzând-gül, yâmâni bir pul. “İyi evlat gül, kötüsü bir pul.”: Güzellik, zariflik gibi özellikleriyle insanda hoş duygular uyandıran gül ile faydalı çocuğun özellikleri anlatılmaktadır. Faydasız evladın ise üç kuruşluk değeri olduğu “bir pul” ifadesiyle vurgulanmaktadır.

Bolali xotin-gul xotin, bolasiz xotin-tul xotin (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 138). Bâlâli xâtin – gül xâtin, bâlâsiz xâtin – tul xâtin. “Çocuklu kadın, gül kadın; çocuksuz kadın, dul kadın.”: Kadını en değerli kılan özelliği doğurganlığı yani anne olabilmesidir. Bazı yörelerde, kadınlar anne olmadıkları için hor görülmüş ve hatta bu sebepten kocaları tarafından terk edilmişlerdir. Atasözünde de çocuklu kadının çevresi tarafından güzel ve hoş karşılandığı gül ile açıklanmaktadır.

Gul g'unchaligida xordir, ochilsa, o'zgalarda yordir (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 116). *Gül* günçalışidä xârdır, âçilsä, özgälärdä yârdır. “Gül goncalığında değersizdir, açıldığında başkalarına yârdır.”: Atasözünde, gül ile kız çocukları ifade edilmektedir. Anne ve babalar çocuklarını doğdukları andan itibaren korumak ve onların ahlaklı insanlar olması için çabalarlar. Ahlaklı ve nitelikli bir şekilde yetiştirilen çocukların büyüdülerinde ailelerine değil de başkalarına fayda sağladığını anlatan bir sözdür

Ko'ngil gulini sevgi suvi sug'orar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 123). *Köngil gülünü sevgi suvi sugârär.* “Gönül gülünü sevgi suyu sular.”: İnsanların karşısındakinin gönlünü kazanabilmeleri için onlara sevgi göstermeleri gülün suya muhtaç olması ile açıklanmaktadır.

Mehr gul, qahr tikan (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 112). *Mehr gül, qahr tikän.* “Şefkat gül, kahır diken.”: İnsanlar üzerinde güzel etkiler bırakan gül ile şefkat; sıkıntı ve cefayı simgeleyen diken ile de kahır açıklanmaktadır.

Chamanda-gul, otasi-pul (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 204). *Çämändä-gül âtäsi-pul.* “Çiçek bahçesinde çiçek, atası pul.”: Atasözünde, çiçek ve çiçek tohumunun insana sağlayacağı kazanç vurgulanmaktadır.

Qizil gul ekkanning xirmoni bo'lmas, yaxshini suyganning armoni bo'lmas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 124). *Qızıl gül ekkänning xırmâni bolmäs, yaxşını süygänning ärmâni bolmäs.* “Kırmızı gül ekenin harmanı olmaz, güzeli sevenin ukdesi olmaz.”: Atasözünde, güzele ve iyi şeylere sahip olan insanların derstiz olacağı anlatılmaktadır.

Ош эгаси билан, гул барги билан (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 174). *Aş egäsi bilän, gül bärği bilän.* “Yemek sahibi ile, gül yaprağı ile.”: Güzel bir yemek o yemeği yapan aşçı ile yendiğinde gül ise yaprağıyla birlikte olduğunda güzeldir. Birbirini tamamlayan şeylerin ayrı ayrı olduğunda eksiklik duygusu yaratacağı ifade edilmektedir.

Топган гул келтирар, топмаган бир боғ пиёз, топган қўй келтирар, топмаган жўжа ҳўроз (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 396). *Tāpgān gül keltirār, tāpmāgān bir bağ piyāz, tāpgān qoy keltirār, tāpmāgān jōjū horāz*. “Bulan çiçek getirir, bulamayan bir bağ soğan, bulan koyun getirir, bulamayan yavru horoz.”: (Açıklama için bakınız: 2.4.4 piyoz *piyāz* “soğan”)

Atasözünün farklı varyantları da bulunmaktadır: Топган бир даста гул, топмаган бир бош пиёз (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 202). *Tāpgān bir dāstā gül, tāpmāgā bir bāş piyāz*. “Bulan bir deste gül, bulmayan bir baş soğan.”: Топган гул келтирар, топмаган бир боғ пиёз (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 202). *Tāpgān gül keltirār, tāpmāgā bir bağ piyāz*. “Bulan gül getirir, bulmayan bir bağ soğan.”: Топган гул келтирар, топмаган бир бош пиёз (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 202). *Tāpgān gül keltirār, tāpmāgān bir bāş piyāz*. “Bulan gül getirir, bulamayan bir baş soğan.”

2.5.3 lola lālā “lale”

Zambakgillerden, yaprakları uzun ve sivri, çiçekleri kadeh biçiminde, türlü renkte bir süs bitkisidir (GTS, 2022). Özbek Türkçesine Farsçadan geçmiştir: Far. *lale* (Kantar, 2016, s. 284) > Öz. T. *lālā* “lale”. *Lālā* sözcüğünün yer aldığı on bir atasözü tespit edilmiştir. Bu atasözleri ve atasözlerinin kısa açıklamaları şu şekildedir:

Do’stga lola bo’l, yovga jala bo’l (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 48). Dostgā lālā bol, yāvgā jālā bol. “Dosta lale ol, düşmana sağanak ol.”: Lale, insana huzur, mutluluk gibi güzel duygular hissettirir. Bu özelliklerinden dolayı lale, arkadaşı ifade etmek için kullanılmaktadır.

Одам боласи элнинг лоласи (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 153). Ādām bālāsi elning lālāsi. “İnsan evladı, memleketin lalesi.”: Karı ve kocanın tam bir aile olabilmesi için çocuk neyse, şehrin insanlara huzur vermesi için lale odur. Atasözünde, lalenin şehre kattığı güzellik ile çocuğun aileye kattığı değer arasında anlam ilişkisi kurulmuştur.

Atasözünün başka varyantları da tespit edilmiştir: Tog’ning ko’rki lola bilan, uyning ko’rki bola bilan (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 91). *Tāgning kōrki*

lālā bilā, üyning körki bālā bilān. “Dağın güzelliği lale ile, evin güzelliği çocuk ile.”; Тунсиз кун йўқ, доғсиз лола йўқ (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 205). *Tünsiz kün yoq, doғsиз lālā yoq.* “Gecesiz gün yok, dağsız lale yok.”; *Tunsiz kun yōq, doғsиз lola* (Yoldaşev ve Gümüş, 1995, s. 19). “Gecesiz gün yok, dağsız lale.”; *Tunsiz kun yo’q, tog’siz-lola* (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 214). *Tünsiz kün yoq, taғsиз-lālā.* “Gecesiz gün yok, dağsız lale.”

Qiz bola gul lola (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 92). Qız bālā gül lālā. “Kız çocuğu lale çiçeği gibidir.”: Kız çocuklarının eve kattığı neşe, huzur ve renklilik gül ve lale ile ortaya konmuştur. (Açıklama için bakınız: 2.5.2 gul gül “gül, çiçek”)

Она билан бола, гул билан лола (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 161). Anā bilān bālā, gül bilān lālā. “Anne gül, çocuk lale gibidir.”: (Açıklama için bakınız: 2.5.2 gul gül “gül, çiçek”)

Atasözünün iki varyantı daha vardır: *Anāli bālā tāryıl lālā* (Öz Özcan, 2015, s. 12). “Analı çocuk, sarı lale gibidir.”; Ота билан бола, гул билан лола (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 163). *Ātā bilān bālā gül bilān lālā.* “Baba gül, çocuk lale gibidir.”: Atasözünde anne yerine baba sözcüğü kullanılmıştır.

Сомону хашакнинг бозори бор, лолаю гулнинг харидори бор (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 186). Sāmānu xaşākning bāzāri bār, lālāyu gülning xaridāri bār. “Saman ve kuru otun pazarı var, lale ve gülün alıcısı var (Açıklama için bakınız: 2.5.2 gul gül “gül, çiçek”)

2.5.4 lolaqizg’aldoq lālāqızgaldāq “gelincik”

Yazın kırlarda, özellikle ekin tarlalarında yetişen, kırmızı ve otsu bir bitkidir (GTS, 2022). Farsça *lale* ve Özbek Türkçesi *qız* ve *galdāq* sözcüklerinin birleşmesinden oluşan bir bitki adıdır. *Lālāqızgaldāq* sözcüğü bir atasözünde geçmektedir:

Лолақизғалдоқ кўкат ичида ҳам кўринаверади (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 138). Lālāqızgaldāq kökāt içidū hām körināverādi. “Gelincik, ot içinde bile

görünür.”: Çalışkan, başarılı ve iyi insanlar kendilerini her ortamda belli ederler. Bu durum gelinciğin ot karşısındaki güzelliği üzerinden ifade edilmektedir.

2.5.5 sunbul *sünbül* “sümbül”

Zambakgillerden olup soğanla üretilen, 15-20 santimetre yüksekliğinde, çiçekleri keskin kokulu ve türlü renkli, çok yıllık bir süs bitkisidir (GTS, 2022). Özbek Türkçesine Farsçadan geçmiştir: Far. *sunbul* (Kanar, 2016, s. 420) > Öz. T. *sünbül* “sümbül”. *Sünbül* sözcüğünün yer aldığı altı atasözü tespit edilmiştir.

Бахилнинг ерида сунбул кўкармас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 37).

***Bāxılning yeridā sūmbūl kökärmas.* “Cimrinin yerinde sümbül yeşermez.”:**

Atasözünde, cimri insanların, bakımı ve yetiştirilmesi diğer çiçeklere göre nispeten daha kolay olan sümbülü dahi bakımından kısıtları için solduracakları ifade edilerek cimri insanlardan hiçbir şeyin beklenmemesi gerektiği öğütlenmektedir.

Aynı anlama gelen başka atasözleri de bulunmaktadır: Билинги: шор ерда сунбул унмас, ёмоннинг кўзига яхши кўринмас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 44).

***Bilingki: şor yerdā sūmbūl ünmas, yāmānning közigā yaxşı körinmas.* “Bilin ki: Çorak**

yerde sümbül bitmez, kötünün gözüne güzel görünmez.”; Baxilning yerida sunbul ko’karmas, baxilning ko’zasidagi suvdan na foyda (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 86). *Bāxılning yeridā sūmbūl kökärmas, bāxılning közäsidağı suvdān nā faydā.* “Cimrinin yerinde sümbül yeşermez, cimrinin testisindeki sudan ne fayda.”; Шўр ерда сунбул унмас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 228). *Şor yerdā sūmbūl ünmas.* “Çorak yerde sümbül bitmez.”

Sunbul taqimda, yigit ko’zi unda (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s.

91). *Sūmbūl taqimdā yigit közi undā.* “Sümbül dizde, yiğidin gözü onda.”:

Atasözünde, sümbülün güzelliği vurgulanmaktadır.

Ayolning sunbuli, yigitning dili (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s.

126). *Āyālning sūnbūli, yigitning dili.* “Kadının sümbülü, yiğidin gönlü.”: Ailede, kadının ve erkeğin rolünün ifade edildiği atasözlerinden biridir.

2.5.6 zaqqum zaqqum “zakkum”

Zakkumgillerden, Akdeniz ülkelerinde yetişen, çiçekleri beyaz veya pembe renkli, kışın yapraklarını dökmeyen zehirli bir ağaççık, ağı ağacı, ağı çiçeğidir (GTS, 2022). Özbek Türkçesine Arapçadan geçmiştir: Ar. *zaqqum* (Düzgün, 2020, s. 321) > Öz. T. *zaqqum* “zakkum”. *Zaqqum* sözcüğü, bir atasözünde bulunmaktadır.

Егани заҳар, ичгани заққум (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 86). Yegāni zāhār, içgāni zaqqum “Yediği zehir, içtiği zakkum.”: Atasözünde geçen zakkum zehirli bir çiçektir. Hayatında keder, sıkıntı, eziyet eksik olmayan insanların durumunu ifade etmek için söylenmektedir.

2.6 Otlar

2.6.1 ajriq ajriq “ayrık otu”

Buğdaygillerden, kökü hekimlikte idrar söktürücü olarak kullanılan yabani bir bitkidir (GTS, 2022). *Ajriq* sözcüğü Türkçe kökenlidir (Clauson, 1972, s. 65; Eren, 1999, s. 29; Gülensoy, 2007, s. 96). *Ajriq* sözcüğü, Özbek atasözlerinde arpayla birlikte iki atasözünde yer almaktadır. Arpa ile ilgili atasözlerinin yer aldığı bölümde (Açıklama için bakınız: 2.1.1 arpa *ārpā* “arpa”) aşağıdaki atasözlerin açıklamaları yer aldığı için burada tekrardan açıklama yapılmamıştır.

Арпа емаган отларим ажрикқа зор бўлди, подшо минмаган отларим гадо тагида хор бўлди (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 20). Ārpā yemāgān ātlārim ajriqqa zār boldi, pādşā minmāgān ātlārim gādā tāgidā xār boldi. “Arpa yemeyen atlarım, ayrık otuna muhtaç oldu; padişahın binmediği atlarım, dilenci altında kıymetsiz oldu.”: Арпа емас отларим ажрикқа зор бўлди (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 30). *Ārpā yemās ātlārim ajriqqa zār boldi* “Arpa yemeyen atlarım, ayrığa muhtaç oldu.”

2.6.2 andiz āndiz “andız”

Yenilebilen bir sebze türüdür. *Ändiz* sözcüğü Türkçe kökenlidir (Gülensoy, 2007, s. 70). *Ändiz* sözcüğünün yer aldığı bir atasözü bulunmaktadır.

Andizli yerda ot o'lmas, iyirli yerde er (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 153). *Ändizli yerdä ât olmäs, iyirli yerde er*. “**Andızlı yerde at ölmez, iyir²⁴li yerde er.**”: Güven kavramının vurgulandığı bir atasözüdür.

2.6.3 beda *bedä* “yonca”

Baklagillerden olup başak durumundaki çiçekleri kırmızı veya mor renkli, hayvanlara yem olarak yetiştirilen bir bitkidir (GTS, 2022). *Bedä* sözcüğü, Farsça kökenlidir (Yudahin, 1985, s. 122). Bir atasözünde *buğdäy* ile birlikte yer almaktadır. Atasözünün açıklaması buğday bölümünde (Açıklama için bakınız: 2.1.3 bog'doy/bug'day *buğday/buğdäy* “buğday”) yapıldığı için bu bölümde sadece atasözü verilmiştir:

Бир боғ беда бир танга, байтал бoқмоқ оsonми? Ботмон буғдой юз танга, хотин олмақ оsonми (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 45)? *Bir bağ bedä bir tängä, bāytāl bāqmāq āsānmi? Bātmān buğdäy yüz tängä, xātin ālmāq āsānmi?* “Bir bağ yonca bir tenge, kısarak bakmak kolay mı? Batman buğday yüz tenge, hatun almak kolay mı?”

2.6.4 isiriq *isiriq* “üzerlik otu”

Sedef otugillerden, yaprakları alması, çiçekleri beyaz renkte, susama benzeyen tohumları acı olan, halk hekimliğinde tedavi amaçlı ve tütsü olarak kullanılan bir bitkidir (GTS, 2022). *İsiriq* sözcüğü Türkçe kökenlidir (Rahmatullayev, 2000, s.123). *İsiriq* sözünün yer aldığı bir atasözü bulunmaktadır:

Исирикдан жин қочар, юдуруқдан жинни (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 161). *İsiriqdän cin qāçär, yūdūruqdän cinni*. “**Üzerlik otundan cin kaçır, zorbadan deli.**”: Üzerlik otu hastalıkları tedavi etmede kullanılan bir bitkidir. Özbekçe’de *cin* kelimesi çok küçük hatta gözle görülmeyen şeyler yani mikrop ve

²⁴ Yılanyastığıgiller ailesine mensup uzun yaşayan ot, bitki (Tuhliyev (ed.), 2006a, s. 172).

bakteriler için kullanılmaktadır (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 161). Bu atasözünde üzerlik otu, sağlık açısından faydalı bir bitki olduğu için kullanılmıştır.

2.6.5 iyir iyir “iyir²⁵”

Yılanyastığıgiller ailesine mensup uzun yaşayan ot, bitkidir (Tuhliyev (ed.), 2006a, s. 172). *İyir* sözcüğü, Dîvânu Lugâti't Türk'te *egir* (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020, s. 26); standart Özbek Türkçesinde *igir* ve Türkiye Türkçesinde *eğir* şeklinde geçmektedir. Özbekistan'da Abrurrahmanov ve Metellibavler (1967, s. 38) tarafından hazırlanan *Devanu Lugatit Türk* adlı çalışmada *egir* sözcüğünün karşılığı olarak Özbekçe *iyir* ve *igir* sözcükleri verilmiştir. *İyir* sözcüğünün yer aldığı Özbek atasözüyle aynı anlama gelen “Egir bolsa er ölmes (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020, s. 26).” atasözü Dîvânu Lugâti't Türk'te de geçmektedir. Sözcüğün Dîvânu Lugâti't Türk'teki atasözünde geçiyor olması daha önceki zamanlarda da kullanıldığının bir göstergesidir, çünkü atasözleri uzun deneyimler sonucunda toplum tarafından benimsenmiş kalıp sözlerdir. Sonuç olarak *iyir* sözcüğünün en azından Karahanlı Türkçesi döneminden bu yana kullanılması, Türkçenin kurallarına aykırı bir durumunun olmaması ve yabancı dillerde fonetik, morfolojik ve semantik olarak bu sözcüğe benzer bir sözcüğün tespit edilememiş olmasından dolayı Türkçe olabileceği düşünülmektedir.

İyir sözcüğünün yer aldığı bir Özbek atasözü tespit edilmiştir ve bu atasözünde *iyir* ile *ändig* birlikte geçmektedir. Atasözünün açıklaması *ändig* sözcüğün yer aldığı atasözleri bölümünde yapılmıştır.

Andizli yerda ot o'lmas, iyirli yerde er (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 153). *Ändizli yerdä ât olmä, iyirli yerde er*. “Andızlı yerde at ölmez, iyirli yerde er.”: (Açıklama için bakınız: 2.6.2 andiz *ändig* “andız”)

2.6.6 kuchala küçälä “yılan yastığı”

²⁵ Yılanyastığıgiller ailesine mensup uzun yaşayan ot, bitki. (Tuhliyev (ed.), 2006a, s. 172).

Küçele, çiçeği sarı, gök, menekşe renkli, ota benzeyen ve onun tıpta kullanılan zehirli, düğmeye benzeyen meyvesidir (Tuhliyev (ed.), 2006b, s. 440). *Küçälä* sözcüğü, Farsça kökenlidir (Yudahin, 1985, s. 474). *Küçälä* sözcüğünün yer aldığı bir atasözü tespit edilmiştir.

Кучала еган ерингга бориб тириш (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 130).
Kuçälä yegän yeringgä bârib tiriş. “Yılan yastığı yiyeenin ağzı buruşur.”: Atasözünde, her yapılan işin belirli bir neticesi olduğu ve bu neticeyi göze alarak o işe girişilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

2.6.7 qoramig/qoramug’ qârämig/qârämuğ “karamuk”

Karanfilgillerden olup ekin tarlalarında biten, yaprakları karşılıklı, çiçeği pembe mor renkte, zararlı bir bitkidir (GTS, 2022). Karamuğun kendisi de tohumları da zehirlidir. Eğer hasatta mahsulün içine karışırsa ve yanlışlıkla yenirse zehirlenmelere sebep olabilir (Kasimov ve Nebiyev, 1990, s. 79).

Bu bitki adı Türkçe kökenlidir (Gülensoy, 2007, s. 465). Türkiye Türkçesinde *ekinebesi* olarak da bilinir. *Qârämig/qârämuğ* sözcüğü üç atasözünde geçmektedir ve atasözlerinde *buğdây* ile yer almaktadır. Bu sebeple bu bölümde aşağıdaki atasözlerin açıklaması yapılmamıştır (Açıklama için bakınız: 2.1.3 bug’doy/bug’dây *buğdây/buğdây* “buğday”):

Qoramig donasi bo’lguncha, bug’doyning somoni bo’l (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 38). *Qârämig dâñäsi bolgünçä, buğdâynıng sâñâni bol.* “Karamuğun tanesi olacağına, buğdayın samanı ol.”; Қорамигнинг донаси бўлгунча, буғдойнинг сомони бўл, ёмоннинг яхшиси бўлгунча, яхшининг ёмони бўл (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 271). *Qârämuğning dâñäsi bolgünçä, buğdâynıng sâñâni bol, yâñânnıng yaxşisi bolgünçä, yaxşinin yâñâni bol.* “Karamuğun tanesi olacağına, buğdayın samanı ol; kötünün iyisi olacağına, iynin kötüsü ol.”; Буғдой орқасидан қорамуғ ҳам сув ичар (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 67). *Buğdây ârqasidân qâramuğ hām suv içär.* “Buğday arkasından karamuk da su içer.”

2.6.8 qamish qamiş “kamuş”

Buğdaygillerden olup sulak, nemli yerlerde yetişen, boğumlu, sert gövdesi olan bitkidir (GTS, 2022). *Qamış* sözcüğü Türkçe kökenlidir (Gülensoy, 2007, s. 457). *Qamış* sözünün yer aldığı on üç atasözü tespit edilmiştir.

Эрни номус ўлдирап, қуянни қамиш ўлдирап (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 235). *Erni nâmus öldirär, quyânni qamış öldirär.* “Eri namus öldürür, tavşanı kamış öldürür.”: Özbek Türklerinde ahlak kurallarına ve toplumsal değerlere önem verildiği atasözlerine de yansımıştır. Atasözü, namus için her şeyin göze alınabileceğini anlatmaktadır.

Atasözünün farklı varyantları da tespit edilmiştir: *Қуянни қамиш ўлдирап, йигитни ор-номус (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 273). Quyânni qamış öldirär, yigitni âr-nâmus.* “Tavşanı kamış öldürür, yiğidi ar namus.”; *Odamni nomus o’ldirar, quyonni qamish (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 163). Âdâmni nâmus öldirär, quyânni qamış.* “İnsanı namus öldürür, tavşanı kamış.”

Qamish suvga to’ymas, xasis pulga (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 89). *Qamış suvğa tâymäs, xasis pulgä.* “Kamış suya doymaz, cimri paraya.”: Bilindiği üzere, kamış göl ya da nehir kıyılarında, su içinde yetişen bir bitkidir ve susuz kaldığında kurur. Atasözünde, cimrinin paraya olan düşkünlüğü kamışın suya olan muhtaçlığına benzetilmektedir.

Atasözünün bir varyantı daha mevcuttur: *Qamish suvdan to’ymas, yomon xotin to’ydän (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 169). Qamış suvdän toymäs, yâman xâtin toydän.* “Kamış suya doymaz, kötü hatun toya.”

Қамишни бўш ушласанг, қўлингни қияди (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 481). *Qamışni boş uşläsäng, qolingni qiyädi.* “Kamışı güçsüz tutarsan, elini keser.”: Atasözünün hem gerçek hem mecaz anlamı vardır. Gerçek anlam olarak, kamışın güçsüz tutulduğunda elden kayarak avuç içine ya da parmaklara zarar verebileceği ifade edilmektedir. Mecaz anlamda ise, insanlara yaptıkları işi ciddiye almaları ve işin gerekliliklerini disiplinli bir şekilde yerine getirmeleri öğütlenmektedir.

Atasözünün başka bir varyantı daha vardır: Қамишни бұш ушласанг, құлингни кесар (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 263). *Qamışni boş üşlāsāng, qolingni kesār.* “Kamışı güçsüz tutarsan, elini keser.”

Qamishdan cho’g’ tushmas (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 263). *Qamışdān çoğ tüşmās.* “Kamıştan köz olmaz.”: Atasözünde, herkesten her şeyin beklenmemesi ve olmayacak şeylerin peşinden koşulmaması gerektiği anlatılmaktadır.

Qamish ичида илон тўғри (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 263). *Qamış içidā ilān toғri.* “Kamış içindeki yılan doğru.”: Doğruluk ve eğrilik hakkındaki atasözlerinden biridir. Atasözünde, bazı şeylerin ya da kimselerin içinde bulundukları ortama göre davranış, şekil bakımından değişebileceği ve bu değişiklikten dolayı onların özlerinin göz ardı edilmemesi öğütlenmektedir.

Qamish мағрур ўсин, охирида бўйра бўлар (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 263). *Qamış maғrur ōsib, āxiridā būyrā bolār.* “Kamış gururlu büyüyüp sonunda hasır olur.”: Atasözünde, hayatın insana ne getireceğinin bilinmeyeceği ve bu sebeple böbürlenmemek gerektiği anlatılmaktadır.

Toz tanishdan, qo’tir qamishdan (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 91). *Tāz tānişdān, qotir qamışdān.* “Kel tanıştan, uyuz kamıştan.”: Güzellik ve çirkinlik hakkındaki atasözlerinden biridir. Atasözünde, *tāniş* ve *kamış* sözlerin cümle içindeki kafiyei sağlamaktadır.

Qamish bosh ko’tardi-bo’yro bo’ldi (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 120). *Qamış baş kötārdi-böyrā boldi.* “Kamış başkaldırdı, hasır oldu.”: Atasözünde, isyan edenlerin sonunun hüsrana olacağı anlatılmaktadır.

Ёғоч йўқ ерда қамиш ҳам ёғоч (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 101). *Yāğāç yāq yerdā qamış hām yāğāç.* “Ağaç olmayan yerde kamış da ağaç.”: Atasözünde, bir şeyin ya da kimsenin değerlisinin olmadığı yerde daha az değerlisinin itibar gördüğü anlatılmaktadır.

2.6.9 oqbosh *âqbâş* “akbaş”²⁶

Çok yıllık yabanî bir bitkidir. Bitki adı, Türkçe kökenli *âq* ve *bâş* sözcüklerinin birleşmesiyle oluşmuştur. *Âqbâş* bir atasözünde geçmektedir.

Oqboshdan o’tin bo’lmas, o’ynashdan xotin (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 253). *Âqbâşdün otin bolmäs, oynashdün xâtin*. “Akbaştan odun olmaz, oynaştan hatun”: Atasözünde, *âqbâş* ve *oynaş* sözcüklerinin kullanılmasıyla söz içindeki kafiye sağlanmıştır. Akbaş otunun gövdesi kalın olmasına rağmen odun olarak kullanılmaya elverişli değildir. Atasözünde, akbaşın bu özelliğiyle görüntüye değil niteliğe ya da karaktere önem vermek gerektiği ifade edilmektedir.

2.6.10 rayhon *räyhân* “reyhan”

Ballıbabagillerden, Akdeniz ülkelerinde yetişen, yaprakları güzel kokulu, beyaz veya pembe çiçekli, bir yıllık ve otsu bir süs bitkisidir (GTS, 2022). Özbek Türkçesine Arapçadan geçmiştir: Ar. *reyhân* (Düzgün, 2020, s. 240) > Öz. T. *räyhân* “reyhan”. *Räyhân* sözünün yer aldığı bir atasözü tespit edilmiştir.

Чўл ёнтоқсиз бўлмас, бўғ райҳонсиз (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 226). *Çöl yântâqsiz bolmäs, bâğ räyhânsiz*. “Çöl deve dikenini olmadan olmaz, bahçe reyhansız.”: Atasözünde, çölü güzelleştirenin deve dikenini; bahçeyi güzelleştirenin reyhan olduğu ifade edilmektedir.

2.6.11 yantoq/yontoq/yantog’ *yântâq/yântâq/yântâğ* “deve dikenini”

Birleşikgillerden, yol ve tarla kenarlarında yetişen, 30-100 santimetre yüksekliğinde, 1-2 yıllık ve otsu bir bitkidir (GTS, 2022). *Yântâq* sözcüğü Türkçe kökenlidir (Rahmatullayev, 2000, s.138). *Yântâq/ yântâq/yântâğ* sözünün yer aldığı yirmi üç atasözü bulunmaktadır.

²⁶ Karelinia.

Ётеок гулласа чилиги пишар (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 243). *Yantâq gülläsä çiligi pişâr.* “Deve dikenini filizlenince erken olgunlaşır.”: Bitkilerin yetişmesinde tabiat olaylarının etkisini anlatan bir sözdür.

Ел ёнтоқ қулатар, бўрон дарахт қулатар (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 104). *Yel yantâq qulâtâr, borân dâraxt qulâtâr.* “Yel deve dikenini devirir, boran ağacı devirir.”: Yapılan işe harcanan güç kadar sonuç alındığını vurgulamaktadır. Deve dikenini ağaca göre daha güçsüz ve köksüz olduğu içi yelden bile yıkılabilir; fakat ağacın yıkılması için daha güçlü bir rüzgâr gerekmektedir.

Қарасанг боғ, қарамасанг янтоғ (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 264). *Qaräsäng bağ, qarämäsäng yantâğ.* “Bakarsan bağ, bakmazsan deve dikenini.”: Türkiye Türkçesindeki “Bakarsan bağ, bakmazsan dağ olur.” atasözü ile benzerdir. Yer şekilleri, bitki örtüsü ve iklime bağlı olarak değişen bitki türlerinin atasözlerine de girdiği görülmektedir.

Туяга янтоқ керак бўлса, бўйнини чўзади (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 402). *Tüyägä yantâq keräk bolsä, boynini çözädi.* “Deveye deve dikenini lazım olursa boynunu uzatır.”: Devenin severek yediği deve dikenini bitkisi üzerinden açgözlülük kavramı ifade edilmiştir.

Atasözünün başka varyantları da bulunmaktadır: Tuyaga yantoq kerak bo’lsa, bo’ynini cho’zar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 149). *Tüyägä yantâq keräk bolsä, boynini çözär.* “Deveye deve dikenini lazım olursa boynunu uzatır.”; Туянинг танигани япроқ билан янтоқ (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 207). *Tüyäning täniğäni yaprâq bilân yantâq.* “Devenin tanıdığı yaprak ile deve dikenini.”; Туянинг танигани тилла, егани янтоқ (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 207). *Tüyäning täniğäni tillä, yegäni yantâq.* “Devenin tanıdığı altın, yediği deve dikenini.”; Tuяning tanigani yantoq (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 149). *Tüyäning täniğäni yantâq.* “Devenin tanıdığı deve dikenini.”

Туя янтоқ еса ҳам кўп юк кўтарар (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 208). *Tüyä yätâq yesä häm көp yük көtärär.* “Deve, deve dikenini yese de çok yük kaldırır.”: Görünenin aslında görüldüğü gibi olmadığını ifade eden bir atasözüdür.

Туянинг дарди янтоқ (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 207). *Tüyäning dardı yäntâq*. “Devenin derdi deve dikenini.”: İnsanların sevdiği ya da ulaşmak istediği bir şeyi anlatmak için kullanılmaktadır.

Ёт элларнинг билан боғчаси ўз элингнинг янтоғича кўринмас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 99). *Yât ellärning bâgi bilân bâğçäsi öz elingning yäntâğičä körinmäs*. “Yabancıların bağı ile bahçesi, kendi memleketinin deve dikenini gibi görünmez.”: Memleket sevgisi ile ilgili atasözlerinden biridir. İnsanlara güzel görünmeyen deve dikenini fiziki özelliklerinden dolayı atasözünde kullanılmıştır.

Янтоқдан атир чигмас, аҳмоқдан ботир (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 243). *Yäntâqdän ätir çiqmäs, ähmâqdän bâtir*. “Deve dikeninden ıtır çıkmaz, ahmaktan bahadır.”: İnsan ve nesnelerin evrende belirli bir varlık ya da karakter özellikleri vardır. Özellikler değişmiş gibi görünmesine rağmen varlık özü aynı kalır.

Tespit edilen bir varyantı daha bulunmaktadır: Янтоқдан атир чигмас, кўрқоқдан ботир Yantoqdan atir chiqmas, qo'rqoqdan botir (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 243). *Yäntâqdän ätir çiqmäs, qorqâqdän bâtir*. “Deve dikeninden ıtır çıkmaz, korkaktan bahadır.”

O'tinning yaxshisi yantoq, xotinning yaxshisi qalmoq (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 131). *O'tinning yaxşisi yäntâq, xâtinning yäxşisi qalmâq*. “Odunun iyisi deve dikenini, kadının iyisi Kalmuk.”: Kinayeli bir anlatım söz konusudur. Deve dikeninden odun, Kalmuk kadınından da iyi bir eş olmayacağı ifade edilmektedir. Atasözünde *yäntâq* ve *qalmâq* sözcükleri kullanılarak kafiye oluşturulmuştur.

Янтоқли ерда сўна бор (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 243). *Yäntâqli yerda sönä bâr*. “Deve dikeninin olduğu yerde sivrisinek vardır.”: (Açıklama için bakınız: 2.1.1 arpa *ärpä* “arpa”: Ärpä qılıqsız bolmäs, nävkär miltıqsız.)

Чўл ёнтоқсиз бўлмас, бўғ райҳонсиз (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 226). *Çöl yäntâqsız bolmäs, bâğ räyhânsiz*. “Çöl deve dikenini olmadan olmaz, bahçe reyhansız.”: (Açıklama için bakınız: 2.6.10 rayhon *räyhân* “reyhan”)

Саҳрода янтоқ хам дарахт бўлиб кўринади (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 367). *Sährâdâ yântâq hâim dâraxt bolib kôrinâdi*. “Sahrada deve dikenini de ağaç görünür.”: Atasözünde bir şeyin değerlisinin olmadığı yerde daha az değerli olanın önemli görüldüğü anlatılmaktadır. Türkiye Türkçesinde “Koyunun olmadığı yerde keçiye Abdurrahman Çelebi derler.” atasözü benzer anlamda kullanılmaktadır.

Йамғоқ ўзини тоғ айлар, ёнтоқ ўзини боғ айлар (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 120). *Qamğoq özini tâğ äylär, yântâq özini bâğ äylär*. “Kamgak²⁷ kendini dağ eyler, deve dikenini kendini bağ eyler.”: Kendisini, olduğundan daha önemli ve büyük gören insanlara karşı söylenen bir atasözüdür.

Atasözünün başka bir varyantı daha tespit edilmiştir: Yantoq o’zini bog’ aylar, ahmoq o’zini tog’ aylar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 96). *Yântâq özini bâğ äylär, ähmâq özini tâğ äylär*. “Deve dikenini kendini bağ eyler, ahmak kendini dağ eyler.”

Янтоқ ёғ ўрнини босмас, чангал боғ ўрнини (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 243). *Yântâq yağ örnini bâsmäs, çängäl bâğ örnini*. “Deve dikenini yağ yerini basmaz, dikenli çalı bağ yerini.”: Atasözünde, emek verilen, özenilen, bakımı yapılan işlerde kötü neticelerin olmayacağı anlatılmaktadır.

Янтоқнинг ёғи йўқ, душманнынг соғи (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 243). *Yântâqning yaği yâq, düşmänniing sāği*. “Deve dikeninin yağı yok, düşmanın sağı.”: (Açıklama için bakınız: 2.3.19 yong’oq *yângâq* “ceviz”: *Yângâqning yaği yoq, düşmänniing sāği*.)

Atasözünün tespit edilen başka varyantları da bulunmaktadır: **Янтоқнинг ёғи йўқ, қози-эшхоннинг соғи** (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 243). *Yântâqning yaği yâq, qâzi-eşonning sāği*. “Deve dikeninin yağı yok, kadı ve molların sağı.”; Yantoqning yog’i yo’q, ochlik ko’cha kezdirar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s.

²⁷ Yuvarlak şeklinde büyüyen, tohumu olgunlaştığında kök boğazından kopan ve rüzgârda yuvarlanan küçük dikenli bir çöl bitkisi (Tohliyev (ed.), 2008b, s. 235).

253). *Yäntäqning yağı yoq, açlık köçä kezdirär.* “Deve dikeninin yağı yok, açlık sokak gezdirir.”

2.7 Ağaçlar

2.7.1 archa *ärçä* “çam”

Çamgillerin örnek bitkisi olan, dört mevsim yeşil kalabilen, iğne yapraklı bir orman ağacıdır (GTS, 2022). *Ärçä* sözcüğü Türkçe kökenlidir (Rahmatullayev, 2000, s.32). *Ärçä* sözcüğü dört atasözünde yer almaktadır.

Арча сувини ичган минг йил яшар (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 22). *Ärçä suvini içgän ming yıl yäşär.* “Çam suyunu içen bin yıl yaşar.”: Atasözünde, çamın suyunun faydası ifade edilmektedir.

Арча хушбўйлигидан мингга киради (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 22). *Ärçä xuşboyligidän minggä kirädi.* “Çam güzel kokusuyla bin yıl yaşar.”: Atasözünde, çamın çevresine yaydığı kokunun güzelliği anlatılmaktadır.

Чинор чиримас, арча қуримас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 225). *Çinâr çirimäs, ärçä qurimäs.* “Çınar çürümez, çam kurumaz.”: Atasözünde, çınar ve çam ağaçlarının uzun yıllar yaşayabildiği belirtilmektedir.

Ёнғоқ минг яшайди, арча билан тенг яшайди (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 129). *Yângâq ming yäşäydi, ärçä bilän teng yäşäydi.* “Ceviz bin yaşar, çam ile denk yaşar.”: (Açıklama için bakınız: 2.3.19 yong’oq *yângâq* “ceviz”)

2.7.2 chinor *çinâr* “çınar”

İki çeneklilerden, 30 metreye kadar uzayabilen, gövdesi kalın, uzun ömürlü, geniş yapraklı bir ağaçtır (GTS, 2022). Özbek Türkçesine Farsçadan geçmiştir: Far. *çenâr* (Kanar, 2016, s. 85) > Öz. T. *çinâr* “çınar”. *Çinâr* sözünün yer aldığı sekiz atasözü tespit edilmiştir.

Чиройинг борида чинорингни топ (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 428). *Çirâying bârida çinâringni tâp. “Güzelliğin varken çınarını bul.”*: Atasözünde, çınar ile ifade edilen eştir. Genç kızlara, gençliğin geçici olduğu, gençken kendisine bir eş seçip evlenmek gerektiği öğütlenmektedir.

Atasözünün bir varyantı daha bulunmaktadır: *Çiroyiñ borida çinoriñni top* (Yoldaşev ve Gümüş, 1995, s. 95). “Güzelliğin varken çınarını bul.”

Чинордек бўй бергунча, тумордек ўй берсин (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 225). *Çinârdek boy bergünçä, tümârdek oy bersin. “Çınar kadar boyun olacağına muska kadar aklın olsun.”*: Bu atasözü, genellikle boyu uzun olan insanlara, mantıklarıyla hareket etmedikleri zaman söylenir.

Atasözünün bir varyantı daha bulunmaktadır: *Чинордек бўйинг бўлгунча, тумордек ақлинг бўлсин* (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 225). *Çinârdek boying bolgünçä, tümârdek aqling bolsin. “Çınar kadar boyun uzun olacağına muska kadar aklın olsun.”*

Чиройинг бўлгунча, чиноринг бўлсин (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 225). *Çirâying bolgünçä, çinâring bolsin. “Güzelliğin olacağına çınarın olsun.”*: Atasözünde, güzellikten ziyade kendisine eş bulmanın daha önemli olduğu anlatılmaktadır.

Har chinordan bir yaproq (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 204). *Hâr çinârdân bir yapraq. “Her çınardan bir yaprak.”*: Atasözünde, çınar gibi ulu kişilerden faydalanmak gerektiği ifade edilmektedir.

Bolalining beli-chinor, bolasizning beli sinar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 138). *Bâlâlining beli-çinâr, bâlâsizning beli sinâr. “Çocuklunun beli çınar; çocuksuzun beli kırılır.”*: Atasözünde, kadınların çocuk doğurmalarının faydası anlatılmaktadır.

Чинор чиримас, арча қуримас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 225). *Çinâr çirimäs, ârçä qurimäs. “Çınar çürümez, çam kurumaz.”*: (Açıklama için bakınız: 2.7.1 archa *ârçä* “çam”)

2.7.3 eman emän “meşe”

Kayingillerden, üç yüz kadar türü arasında, yaz kış yapraklarını dökmeyenleri de bulunan, kerestesi dayanıklı bir orman ağacıdır (GTS, 2022). *Emän* sözcüğünün kökenini Yunanca *endome* sözcüğüne dayandırılmaktadır (Alkayış, 2007, 313). *Emän* sözcüğünün yer aldığı bir atasözü tespit edilmiştir.

Эман дарачтиниң эгилгани сингани, эр йигитниң уялгани ўлгани (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 233). *Emän dāraxtining egilgani singani, er yigitning uyālgani ōlgani.* “Meşe ağacı eğilirse kırılır; yiğit utanırsa ölür.”: Ar namus ile ilgili atasözlerindendir. Atasözünde yiğit meşe ağacına benzetilmektedir. Düz, dik ve uzun bir gövdeye sahip olan meşe ağacı eğilmek istendiğinde kırılır. Yiğidi ise çevreye karşı küçük düşmesi utandırır, öldürür.

2.7.4 xina xinä “kına

İki çeneklilerden, tropikal bölgelerde yetişen, kurutulmuş yapraklarından kına elde edilen, beyaz çiçekli, küçük bir ağaçtır (GTS, 2022). Özbek Türkçesine Arapçadan geçmiştir: Ar. *hina* (Düzgün, 2020, s. 165) > Öz. T. *xinä* “kına”. *Xinä* sözcüğünün yer aldığı iki atasözü bulunmaktadır.

Erda gina bo’lmaydi, yerda xina bo’lmaydi (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 180). *Erdä ginä bolmäydi, yerdä xinä bolmäydi.* “Erde kin olmaz, yerde kına olmaz.”: Atasözünde, her şeyin ya da herkesin kendisine has niteliklerinin olduğu ifade edilmektedir.

Sayil o’tgandan keyin xinani ketingga qo’y (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 210). *Säyil ötgändän keyin xinäni ketinggä qoy.* “Bayram geçtikten sonra kınayı arkana yak.”: Atasözünde, her şeyin zamanında güzel olduğu, vakti geçtikten sonra yapılan şeylerin bir önemi olmadığı vurgulanmaktadır.

2.7.5 qayin qayin “kayın”

Kayingillerin örnek bitkisi olan, 30-40 metre boyunda, 2 metre çapında, kışın yapraklarını döken, kerestesi beyaz ve değerli olan bir orman ağacıdır (GTS, 2022). *Qayin* sözcüğü Türkçe kökenlidir (Clauson, 1972, s. 602; Eren, 1999, s. 222; Gülensoy, 2007, s. 484). *Qayin* sözcüğünün iki atasözünde geçtiği tespit edilmiştir.

Толнинг хўлиги ўзига ярашар, қийиннинг қаттиқлиги ҳам ўзига ярашур (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 202). *Tālning holligi ōzigā yārāšār, qayinning qattıqlıgı hām ōzigā yārāšur*. “Söğüdün ıslaklığı kendine yakışır, kayının sertliği de kendine yakışır.”: Atasözünde, her insanın kendisine, ailesine, soyuna yakışır şekilde davranacağı ifade edilmektedir.

Қайин дарахтнинг эгилгани-сингани, мард йигитнинг уялгани ўлгани (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 262). *Qayin dāraxtnıng egilgāni-singāni, mārđ yigitning üyālgāni ölgāni*. “Kayın ağacı eğilirse kırılır; mert yiğit utanırsa ölür.”: (Açıklama için bakınız: 2.7.3 eman *emān* “meşe”: Emān dāraxtining egilgāni singāni, er yigitning üyālgāni ölgāni.)

2.7.6 sada *sādā* “sede²⁸”

Meşe ağacı ailesine mensup çok dalları olan ve gölge veren bir ağaçtır (Tuhliyev (ed.), 2007, s. 417). *Sādā* sözcüğü Kırgız Türkçesinin Güney Diyalektinde de kullanılmaktadır ve Farsça kökenlidir (Yudahin, 1985, s. 121). *Sādā* sözünün yer aldığı dört atasözü tespit edilmiştir.

Терак экма, сада эк (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 197)! *Terāk ekmā, sādā ek!* “Kavak ekme, sede ek!”: Atasözünde, kavak ağacından daha değerli olan sedenin ekilmesi teşvik edilmektedir.

²⁸ Meşe ağacı ailesine mensup çok dalları olan ve gölge veren ağaç (Tuhliyev (ed.), 2007, s. 417).

Сада эксанг сояси бор, макка эксанг пояси бор (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 181). *Sādā eksāng sâyāsi bâr, makkā eksāng pâyāsi bâr.* “Sede ekersen gölgesi var, mısır ekersen sapı var.”: (Açıklama için bakınız: 2.1.8 makka *makkā* “mısır”)

Atasözünün başka varyantları da tespit edilmiştir: Sada eksang soyasi bor, makka eksang poyasi. (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 236). *Sādā eksāng sâyāsi bâr, makkā eksāng pâyāsi.* “Sede ekersen gölgesi var, mısır ekersen sapı.”; Sada soya berar, tol xoda (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 236). *Sādā sâyā berār, tål xādā.* “Sede gölge verir, söğüt tomruk.”

2.7.7 tok tāk “asma”

Asmagillerden, dalları çardak üzerine yayılan üzüm vb. bitkilerdir (GTS, 2022). *Tāk* sözcüğü Tacikçe kökenlidir (Rahmatullayev, 1984, s. 205) *Tāk* sözünün yer aldığı beş atasözü bulunmaktadır.

Tokni qirqmasang, kashgarga yetar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 237). *Tākni qirqmäsāng, kāšgārgā yetār.* “Asmayı budamazsan Kaşgar’a kadar ulaşır.”: Atasözünde, asmanın arsız bir bitki olduğu ve budanmazsa çevresindeki her şeyi sarabileceği ifade edilmektedir.

Bir tup tok eksang, bir tup tol ek (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 194). *Bir tüp tāk eksāng, bir tüp tål ek.* “Bir kök asma ekersen bir kök söğüt ek.”: Atasözünde, insanlara asma ekilen yere söğüt ekilmesinin yararlı olacağı anlatılmaktadır.

Echki boqqan chorvador bo’lmas, it uzumi tok bo’lmas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 238). *Eçki bâqqān çārvūdār bolmäs, it üzümi tāk bolmäs.* “Keçi besleyen hayvan yetiştiricisi olmaz; it üzümü asma olmaz.”: (Açıklama için bakınız: 2.3.3 bodom *bādām* “badem”: *Ālmādān bādām bolmäs, tegi päst ādām bolmäs.*)

Atasözünün bir varyantı daha tespit edilmiştir: Eshak munchoq toj bo'lmas, it uzumi tok bo'lmas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 238). *Eşək munçaq tāj bolmäs, it üzümi tāk bolmäs*. “Eşek boncuğu taç olmaz; it üzümü asma olmaz.”

To'ksongga borsang ham, tok ek, yuzga yetguncha uzumini yeysan (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 237). *Töksānggä bārsāng hām, tāk ek, yüzgä yetgünçü üzümini yeysän*. “Doksan yaşına girsən bile asma ek, yüz yaşına girene kadar üzüm yersin.”: (Açıklama için bakınız: 2.3.18 uzum *üzüm* “üzüm”)

2.7.8 *tol täl* “söğüt”

Söğütgillerden, sulak yerlerde yetişen, yaprakları alması ve alt yüzleri havla örtülü büyük bir ağaçtır (GTS, 2022). *Täl* sözcüğü Türkçe kökenlidir (Rahmatullayev, 2000, s.345). *Täl* sözcüğün geçtiği on sekiz atasözü tespit edilmiştir.

Бобонинг тол эккани ўзига ном эккани (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 54). *Bâbâning täl ekkâni özigü nâm ekkâni*. “Söğüt diken dede, nam salar.”: Atasözünde, yaşlıların, söğüt dikerek evlatlarına, torunlarına söğüdü miras bırakması, böylelikle onlar öldükten sonra adlarının yeryüzünde kalmaya devam edeceği anlatılmaktadır.

Қариялар сўзи бекор кетмайди, толнинг ҳўл новда боғи эса ёзилиб кетмайди (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 265). *Qariyälär sözi bekâr ketmäydi, tälning hol nâvdä baği esä yazilib ketmäydi*. “İhiyarların sözü boşa gitmez, söğüdün filizi çıkmaz.”: Atasözünde, yaşlıların tecrübelerinden faydalanmak ve sözlerini dikkate almak gerektiği öğütlenmektedir.

Сиз кўрган катта толлар (бақатераклар) аллақачон кесилиб кетган (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 185). *Siz körgän kättü tällär (baqateräklär) älläqaçân kesilip ketgän*. “Sizin gördüğünüz büyük söğütler, bir zamanlar kesilip gitmiş.”: Atasözünde, artık eski devrin olmadığı, her şeyin değiştiği ifade edilmektedir.

Atasözünün bir varyantı daha bulunmaktadır: *Siz kōrgan katta tollar kesilib ketgan* (Yoldaşev ve Gümüş, 1995, s. 159). “Sizin gördüğünüz büyük söğütler kesilip gitmiş.”

Толеим толдан экан, буйругим калдан экан (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 201). *Tāleim tāldān ekān, buyruḡim kāldān ekān*. “**Talihim söğüttenmiş, buyruḡum keldenmiş.**”: Söğüt diğer ağaçlara nispeten daha sert bir yapıya sahiptir. Bundan yola çıkılarak atasözünü söyleyenin bahtının zorlu ve çetin olduğu belirtilmektedir. Genellikle kadınlar tarafından söylendiği düşünülebilir. Kel kavramı ile koca ifade edilmektedir.

Туяга ноз қил деса бир таноб ерни епти, такага ноз қил деса толга осилибди (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 207). *Tüyäḡä nāz qıl desä bir tānāb yerni yepti, tūkägä nāz qıl desä tālgä āsilibdi*. “**Deveye naz yap dense tanob²⁹ yeri yer; tekeye naz yap dense söğüde asılır.**”: Edepsiz, görgüsüz insanlara sorun çıkartabilecekleri fırsatların verilmemesi gerektiği ifade edilmektedir.

Ko’chaning ko’rki tol, yaylovning ko’rki mol (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 191). *Kōčāning kōrki tāl, yāylāvning kōrki māl*. “**Sokaḡın süsü söğüt, yaylanın süsü mal.**”: Atasözünde, sokakların söğütsüz, yaylaların ise hayvansız bırakılmaması gerektiği, bu yerlerin onlarsız eksik kalacağı vurgulanmaktadır.

O’ylamay uchgan qo’narga tol topmas tāpmäs (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 194). *Oylāmāy üçḡān qonārgä tāl*. “**Düşünmeden uçan, konmaya söğüt bulamaz.**”: Atasözünde, bir işe başlamadan önce o işin planlamasının yapılması gerektiği öğütlenmektedir.

Tomchi suvda tol ko’karar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 214). *Tāmčī suvdä tāl kōkārār*. “**Bir damla suda söğüt yeşerir.**”: Atasözünde, söğüt ağacının yetişmesi için gereken asgari koşullar ifade edilmektedir.

²⁹ Yer ölçme, uzunluk ölçme ve çizgi çekme için kullanılan uzun ip (Tuhliyev (ed.), 2007, s. 666).

Atasözünün başka varyantları da bulunmaktadır: Suvsiz yerda tol bo'lmas, qarimagan chol bo'lmas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 243). *Suvsiz yerdä täl bolmäs, qarimägän çöl bolmäs*. "Susuz yerde söğüt olmaz, kurumayan çöl olmaz."

Tol yog' och madang bo'lmas, begona dadang bo'lmas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 134). *Täl yığaç mädäng bolmäs, begänü dädäng bolmäs*. "Söğüt ağacı tahta kilit olmaz; yabancı baban olmaz.": Atasözünde, bazı şeylerin, aslının yerini tutamayacağı anlatılmaktadır.

Sada soya berar, tol xoda (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 236). *Sädä sayä berär, täl xädä*. "Sede gölge verir, söğüt tomruk.": (Açıklama için bakınız: 2.7.6 sada *sädä* "sede")

Bir tup tok eksang, bir tup tol ek (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 194). *Bir tüp tåk eksäng, bir tüp täl ek*. "Bir kök asma ekersen bir kök söğüt ek.": (Açıklama için bakınız: 2.7.7 tok *tåk* "asma")

Gul tanlagan qora tolga ham qönolmapti (Yoldaşev ve Gümüş, 1995, s. 92). "Çiçek seçen kara söğüde de konamaz." (Açıklama için bakınız: 2.5.2 gul *gül* "gül, çiçek": Gül tänlägän qärä tälgä häm qonalmäpti.)

Бойдан мурувват тилаш толдан зардоли тилаш (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 55). *Bâydan mürüvvät tiläsh taldän zärdäli tiläş*. "Zenginden mürüvvet dilemek, söğütten zerdali dilemek gibidir.": (Açıklama için bakınız: 2.3.20 zardoli *zärdäli* "zerdali")

Толнинг юмшоғини курт ер (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 201). *Tälning yumşâğini kurt yer*. "Söğüdün yumuşağını kurt yer.": Güç ve acizlik hakkındaki atasözlerinden biridir. Atasözünde, aciz duruma düşenlerin daha kötü şeylerle karşılabilecekleri vurgulanmaktadır.

Толнинг ҳўллиги ўзига ярашар, қийиннинг қаттиқлиги ҳам ўзига ярашур (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 202). *Tälning holligi özigä yäräşär, qayinning*

qattıqlığı hām özigä yäräşür. “Söğüdün ıslaklığı kendine yakışır, kayının katılığı da kendine yakışır.” (Açıklama için bakınız: 2.7.5 qayın qayın “kayın”)

Тол эксанг тагини хўл қил, узум эксанг тагини чўл қил (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 202)! *Tāl eksāng tāgini hol qıl, üzüm eksāng tāgini çöl qıl!* “Söğüt ekeceksen dibini ısla; üzüm ekeceksen dibini çöl gibi yap.”: (Açıklama için bakınız: 2.3.18 uzum *üzüm* “üzüm”)

2.7.9 terak *teräk* “kavak”

Söğütgillerden, sulak bölgelerde yetişen, boyu bazı türlerinde 30-40 metreye değin çıkan, kerestesinden yararlanılan uzun boylu bir ağaçtır (GTS, 2022). *Teräk* sözcüğü Türkçe kökenlidir (Gülensoy, 2007, s. 884). *Teräk* sözcüğünün yer aldığı on beş atasözü tespit edilmiştir.

Kekkayish terakka yarashar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 94). *Kekkāyish terākkā yārāşür.* “Böbürlenme kavağa yakışır.”: Atasözünde, böbürlenecek insanların en azından ortaya koyabilecekleri bir şeylerinin olması gerektiği ifade edilmektedir. Kavak düz, dik ve uzun gövdesi ile böbürlenecek bir niteliğe sahiptir.

Kerakka terak йиқилар (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 123). *Kerākkā terāk yiqilār.* “Gerekliyse kavak yıkılır.”: Atasözünde, insanların zor zamanlarında bahçelerindeki kavağı kesip satabilecekleri ifade edilmektedir.

Atasözünün başka varyantları da tespit edilmiştir: Kerak terakni yiqitar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 191). *Kerāk terākni yiqitār.* “İhtiyaç, kavağı yıkar.”

Running kuni bo’lganda, cho’rtan baliq terak boshida suzar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 99). *Rünning küni bolgändä, çörtän bālīq terāk başidü süzär.* “Günü geldiğinde, çörten balığı³⁰ kavak başında yüzer.”:

³⁰ Nehir ve göllerde yaşayan keskin dişli, yırtıcı balık (Tuhliyev (ed.), 2008a, s. 526).

Atasözünde geçen *run* sözcüğü yanlış yazılmış olup doğru yazılışı *kun*'dur. Gerçekleşmesi mümkün olmayan hayaller kuran insana, o hayallerin hiçbir zaman gerçekleşmeyeceğini ifade etmek için kullanılan bir sözdür.

Шамол турса, теракнинг боши тебранар (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 227). Şāmāl tursä, teräkning bâşi tebränär. “Rüzgâr ayaklanınca kavağın başı sallanır.”: Atasözünde bazı olayların çevreye olan etkisi, rüzgârın kavağın başını sallamasıyla vurgulanmıştır.

Терак ҳам бог’и зинати (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 91). Teräk hām bağ ziynāti. “Kavak da bahçe ziyneti.”: Atasözünde, kavağın bahçenin değerli bitkilerinden biri olduğu vurgulanmaktadır.

Теракдай бўй бергунча, нинадай ақл берсин (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 197). Teräkdäy boy bergünçä, ninädäy aql bersin. “Kavak kadar boy verinceye kadar iğne kadar akıl versin.”: (Açıklama için bakınız: 2.7.2. chinor çinâr “çınar”: Çinârdek boy bergünçä, tümârdek oy bersin.)

Ексанг терак, елга керак (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 238) Eksäng teräk, elgä keräk. “Ekersen kavak, memlekete gerek.”: Atasözünde, kavağın ülke ekonomisine katkısı vurgulanarak ekilmesi teşvik edilmektedir.

О’ғ’ил ко’рсанг, терак ек (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 194). Ög’il körsäng, teräk ek. “Çocuk görürsen kavak dik.”: Atasözünde, gelecek nesile miras bırakılması için ağaç dikilmesi gerektiği kavak adının kullanılmasıyla ifade edilmektedir.

Терак теракни йиқар (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 199). Teräk teräkni yiqär. “Kavak, kavağı yıkar.”: Kudret ve acizlik hakkındaki atasözlerinden biridir. Atasözünde, güçlünün karşısına ondan daha güçlüsünün çıkabileceği, bugün güçlü olanın yarın aciz duruma düşebileceği vurgulanmaktadır.

Терак томирига таянар, одам tug’ishganlariga (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 123). Teräk tâmirigä täyänär, âdām tuğışgänlärigä. “Kavak

köküne güvenir, insan kardeşlerine.”: Atasözünde, insan kavağa benzetilmektedir. İnsanın zor zamanlarda kardeşlerinden destek aldığı ifade edilmektedir.

Экилмаган теракка келмаган лайлак уя солибди (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 230) *Ekilmägän teräkkä kelmägän läyläk üyä sâlibdi.* “Ekilmeyen kavağa gelmeyen leylek yuva kurmuş.”: (Açıklama için bakınız: 2.1.3 bug’doy/bug’day *bugdây/bugdây* “buğday”: Yoq bugdâygä yoq tegirmän.)

Atasözünün bir varyantı daha bulunmaktadır: Chiqmagan terakka kelmagan laylak in qurar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 190). *Çiqmägän teräkkä kelmägän läyläk in qurär.* “Büyümeyen kavağa, gelmeyen leylek yuva kurar.”

Теракнинг сояси тагига тушмас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 197) *Teräkning sâyäsi tägigä tüşmäs.* “Kavağın gölgesi dibine düşmez.”: Atasözünde, insanların yakınlarından çok uzağında olan insanlara faydası olduğu ifade edilmektedir.

Терак экма, сада эк (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 197)! *Teräk ekmä, sädä ek!* “Kavak ekme, sede ek!” (Açıklama için bakınız: 2.7.6 sada *sädä* “sede”)

2.8 Endüstri Bitkileri

2.8.1 choy çây “çay”

Çaygillerden, nemli iklimlerde yetişen küçük bir ağaç türüdür (GTS, 2022). Özbek Türkçesine Moğolcadan (Moğ. çai) geçmiştir. Moğolca *çai* biçimi ise Kuzey Çin’de çay yaprağına verilen *č’a-ye* adından alınmıştır (Eren, 1999, s. 82). *Çây* sözcüğünün yer aldığı beş atasözü tespit edilmiştir.

Паловнинг қамчиси чой (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 345). *Pälâvning qamçisi çây.* “Pilavın kamçısı çay.”: Özbek yemeklerinde genellikle kuyruk yağı kullanılmaktadır. Kuyruk yağının ağızda donmaması için yemekle ya da yemekten sonra çay içilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Ош ошлигини қилсин, чой чойлигини (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 331). *Аш ашлигини қилсин, чай чайлигини.* “Pilav pilavlığını yapsın, чай чайlığını.”: Atasözünde herkesin kendi görevini yerine getirmesi gerektiği nasihat edilmektedir.

Hamma choy-bir yoq, shamma choy bir yoq (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 220). *Hämmä çây-bir yâq, şämmä çây bir yâq.* “Bütün çaylar bir tarafa, demlenmiş çay bir tarafa.”: Çayın iyice demlendiğinde tadının olacağını vurgulamaktadır.

Pishmagan etni yegali bo'lmas, qaynamagan choyni ichgani (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 233). *Pişmägän etni yegäli bolmäs, qaynämägän çoyni içgäni.* “Pişmeyen etin yiyeceği olmaz, kaynamayan çayın içeni.”: Bu atasözünde de Özbeklerin kültüründe çayın önemi belirtilmektedir. Çayın kaynaması ve iyi demlenmesinin atasözlerinde özellikle vurgulandığı görülmektedir.

Choyning oxirini otangga ham berma (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 187). *Çâyning âxirini âtänggä häm bermä.* “Çayın sonunu babana bile verme.”: Çayın kıymetini belirten bir atasözüdür.

2.8.2 chigit çigit “çiğit”

Türkçe kökenli bir sözcüktür (Gülensoy, 2007, s. 241). *Çigit* sözü, bir atasözünde tespit edilmiştir. Bu atasözü ve kısa açıklaması şu şekildedir:

Чумсахдан чигит чиқмас (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 431). *Çumsaxdän çigit çıqmäs.* “Cimriden çiğit bekleme.”: Beyaz altın olarak bilinen pamuğun tohumu da oldukça kıymetlidir. Atasözünde cimriden beklenti olmaması gerektiği çiğit üzerinden anlatılmaktadır.

2.8.3 g'o'za gozä “koza³¹”

³¹ Pamuk tohumundan yetişen, pamuk mahsulü veren ebegümecigiller ailesine mensup, kısa süre yaşayan bitki, pamuk kozası (Tuhliyev (ed.), 2008b, s. 463).

Pamuk tohumundan yetişen, pamuk mahsulü veren ebegümecigiller ailesine mensup, kısa süre yaşayan bitki, pamuk kozası (Tuhliyev (ed.), 2008b, s. 463). Özbek Türkçesine Farsçadan geçmiştir: Far. *gūze* (Kanar, 2016, s. 356) > Öz. T. *gozā* “koza, pamuk kozası”. *Gozā* sözünün yer aldığı dört atasözü tespit edilmiştir.

Kampirning dardi g'o'zada, yigitning dardi bo'zada (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 191). *Kāmpirning dārdi gozādā, yigitning dārdi bōzādā.* “Kocakarının derdi kozada, yiğidin derdi bozada.”: Atasözünde, her insanın türlü türlü ihtiyacı olabileceği ifade edilmektedir.

Ғозани туя еди, бўзчи меҳнатга қолди (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 280). *Ġozāni tüyā yedi, bōzçı mehnātga qāldi.* “Kozayı deve yedi, dokumacı mesaiye kaldı.”: Atasözünde, bazı durumlarda insanların hiç akıllarına gelmeyecek nedenlerden dolayı daha çok çalışmalarının gerekebileceği vurgulanmaktadır.

Tuяning hazili botmon g'o'zani buzār (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 172). *Tüyāning hāzili bātmān gozāni bōzār.* “Devenin latifesi, bir batman kozayı bozar.”: Atasözünde, anlayışsız, düşüncesiz insanların bir sözü ile karşısındakinin ya da ortamın huzurunu bozabileceği anlatılmaktadır.

Suv g'o'zaning joni, o'g'it uning darmoni (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 237). *Suv gozāning cāni, oġit uning dārmāni.* “Su kozanın canı, gübre onun dermanı.”: Atasözünde kozanın yetiştirilmesinde suyun ve gübrenin önemi ifade edilmektedir.

2.8.4 *kunjut kuncut* “susam”

Susamgillerden, sıcak bölgelerde yetişen küçük bir bitkidir (GTS, 2022). Özbek Türkçesine Farsçadan geçmiştir: Far. *kuncud* (Kanar, 2016, s. 419) > Öz. T. *kuncut* “susam”. *Kuncut* sözcüğünün bir Özbek atasözünde yer aldığı tespit edilmiştir. *Kuncut* sözcüğünün yer aldığı atasözü ve kısa açıklaması şu şekildedir:

Кунжут ўз уруғини кўрибтихю, тарвуз уруғини кўрмапти (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 222). *Kuncut öz uruġini kōripti-yu, tārvuz uruġini kōrmāpti.*

“Susam kendi soyunu görmüş de karpuz soyunu görmemiş.”: (Açıklama için bakınız: 2.3.16 tarvuz *tārvuz* “karpuz”)

2.8.5 *paxta paxtā* “pamuk”

Ebegümecigillerden, koza biçimindeki meyvesi üç, dört veya beş dilimli olan, sıcak bölgelerde yetişen tarım bitkisidir (GTS, 2022). Özbek Türkçesine Tacikçeden geçmiştir: Tac. *paxta* (Kalontarov, 2008, s. 211) > Öz. T. *paxtā* “pamuk”.

Pamuk, yaygın ve zorunlu kullanım alanıyla insanlık açısından, yarattığı katma değer ve istihdam olanaklarıyla da üretici ülkeler açısından büyük ekonomik öneme sahip bir üründür. Pamuk, işlenmesi açısından çırçır sanayisinin, lifi ile tekstil sanayisinin, çekirdeği ile yağ ve yem sanayisinin, linteri ile de kâğıt sanayisinin hammaddesi durumundadır. Petrole alternatif olarak pamuğun çekirdeğinden elde edilen yağ, giderek artan miktarda biodizel üretiminde de hammadde olarak kullanılmaktadır (TB, 2019, s. 1).

Özbekistan ekonomisinde pamuk üretimi, sektörün ihracata sağladığı katkılarından dolayı oldukça önemlidir. Bu önem pamuğun, Özbekler tarafından “Beyaz Altın” olarak adlandırılmasından da açıkça anlaşılmaktadır. Pamuk sektörü, Özbekistan gayri safi yurt içi hasılasının %13’ünü oluşturmaktadır ve kırsal nüfusun %30’u pamuk üretiminde istihdam edilmektedir (Beşimov, 2015. s. 99).

Pamuğun Özbekistan ekonomisine katkıları ve buna bağlı olarak Özbekler için önemi atasözlerinde oldukça fazla yer edinmesiyle de görülebilir. *Paxtā* sözünün yer aldığı on dokuz atasözü tespit edilmiştir.

Эски пахта чит бўлмас, азалги душман дўст бўлмас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 237). Eski paxtā çit bolmäs, äzälgi düşmân dost bolmäs. “Eski pamuk basma olmaz; eski düşman dost olmaz.”: İnsan ve nesnelerin evrende belirli bir varlık ya da karakter özellikleri vardır. Özellikler değişmiş gibi görünmesine rağmen varlık özü aynı kalır.

Atasözünün bir varyantı daha tespit edilmiştir: Эски пахта бўз бўлмас, asli душман дўст бўлмас Eski paxta bo'z bo'lmas, asli dushman do'st bo'lmas (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 237). *Eski paxtā bōz bolmās, asli dūshmān dost bolmās*. “Eski pamuk bez olmaz; asli düşman dost olmaz.”; Eski paxta bo'z bo'lmas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 215). *Eski paxtā boz bolmās*. “Eski pamuk, bez olmaz.”

Карнайчидан ошнанг бўлса, қулоғингга пачта тик (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 121). *Kärnäyçidān āšnāng bolsā, qulāginggā paxtā tiq!* “Kerneyçiden ahbabın olursa kulağına pamuk tika.”: İnsanların arkadaşlarının karakterlerini iyi bilmeleri ve buna göre önlem almaları gerektiği anlatılmaktadır.

Қундош пахта отади, овсин тош отади (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 130). *Kündāş paxtā ātādi, āvsin tāş ātādi*. “Kuma pamuk atar, elti taş atar.”: Atasözünde, kuma ve evin hanımı arasındaki çatışmanın, eltiler arasındaki çekişmeden daha hafif olduğunu göstermek için hafiflik, yumuşaklık gibi yapısal özelliklerinden dolayı pamuk; ağırlık ve sertlik gibi fiziksel özelliklerinden dolayı taş kullanılmıştır.

Ўзининг иши пахтадан енгил, кишининг иши тошдан оғир (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 254). *Özining işi paxtādān yengil, kişining işi tāşdān āğır*. “Kendi işin pamuktan hafif, başkasının işi taştan ağır.”: İnsanlar, kendi işlerini ciddiye alarak titiz bir şekilde yaparlar ve kendi işleri onlara yük gibi gelmez; ancak başkasının işlerini yapmaya çalıştıklarında bu iş ağır gelir ve bunu titiz bir şekilde yapmazlar. Bu durum, üslup özelliği olarak pamuk ve taş arasındaki tezatlıkla ifade edilmektedir.

Пахта мўллиги ватан бойлиги (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 177). *Paxtā molligi vātān bāyligi*. “Pamuk bolluğu, vatan zenginliği.”: Önde gelen endüstri bitkilerinden olan pamuğun dünya üzerindeki önemli üreticilerinden birisi de Özbekistan’dır. Özbekler, pamuğun değerini ifade edebilmek için, onu “beyaz altın” olarak da adlandırmışlardır. Bu atasözünde de pamuğun bol olmasının ülkeyi zengin edeceği ifade edilmektedir.

Ош тахтада, пахтада (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 173). *Āş taxtādū, paxtādū*. “Yemek tahtada, pamukta.”: Atasözünde, *taxtā* ve *paxtā* sözcüklerinin kullanımıyla kafiye sağlanmaktadır. Pamuğun, ekonomi için önemi vurgulanmaktadır.

Dushmaningni paxta bilan bo'g'izla (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 48). *Düşmāningni paxtā bilān bağızlā*. “Düşmanını pamukla boğazla.”: Atasözünde, düşmana bile acımasızca, canice davranmamak gerektiği ifade edilmektedir.

Эшакдан йиқилган тахта, туядан йиқилган пахта (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 238). *Eşäkdän yıqılğan taxtā, tüyädän yıqılğan paxtā*. “Eşekten düşen tahta, deveden düşen pamuk.”: Atasözünün akılda kalıcılığı, *taxtā* ve *paxtā* sözcükleri arasındaki uyum ile sağlanmaktadır. Atasözünde, iyi insanların kötü insanlara nazaran çevresine daha az zararı olacağı vurgulanmaktadır.

Пахта колхоз рўзғорининг фили (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 177). *Paxtā kâlxâz rözğârining fili*. “Pamuk, kolhoz devrinin fili.”: Atasözünde, pamuğun kolhoz zamanının en önemli ve en değerli bitkisi konumunda olduğu vurgulanmaktadır.

Пахта тўқилса тош, териб олинса инжу (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 177). *Paxtā tōkilsä tâş, terib âlinsä incü*. “Pamuk dökülürse taş, toplanıp alınırsa inci.”: Atasözünde, pamuğun tarladan toplanmadığı zaman taş gibi değersiz; toplandığı zaman ise inci gibi değerli olacağı ifade edilmektedir.

Rahbar yotsa soyada, paxta qolar poyada (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 17). *Rāhbār yâtsä sâyädä, paxtā qâlär pâyädä*. “Yönetici yatarsa gölgede, pamuk kalır sapında.”: Atasözünde, bir işin başarıyla tamamlanmasında sorumlu kişilerin yöneticiler olduğu belirtilmektedir.

Пахтанинг ҳар шонаси мўл ҳостл нишонаси, пилланинг ҳар толаси шоши атлас онаси (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 177). *Paxtāning hār şānāsi mol hâsil nişānāsi, pillāning hār tâlāsi şāhi ätlās ānāsi*. “Pamuğun her tomurcuğu bol mahsul göstergesi, ipeğin her ipliği atlas anasının şahı.”: Atasözünde, pamuğun ve ipeğin ekonomi için önemi vurgulanmaktadır.

Paxtaga soya ham kerak emas, ham soya ham (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 236). *Paxtägä sâyä hām kerāk emäs, hām sâyä hām*. “Pamuğa

gölge gerekli değil, gölge bile.”: Atasözünde, pamuğun güneşli günlerin çok, yaz yağışlarının az ve yüksek sıcaklıkların görüldüğü yerlerde yetiştirilmesi gerektiği, pamuğun gölgeye ihtiyaç duymaması üzerinden anlatılmıştır.

Siyrak elak kunda kerak, paxta elak to’ya kerak (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 241). *Siyräk eläk kündä keräk, paxtä eläk toydä keräk.* “Seyrek elek, gündüz gerek; pamuk elek, toyda gerek.”: Atasözünde, her şeyin kullanılacağı yerinin farklı olduğu anlatılmaktadır.

Paxtadan echki o’tsin, jo’xoridan tuya (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 236). *Paxtädän ečki ötsin, coxârıdän tüyü.* “Pamuktan keçi geçsin, mısırdan deve.”: (Açıklama için bakınız: 2.1.7 jo’xori coxârı “mısır”)

Bug’doy olaman desang, qovun polga ek, paxta olaman desang, jo’xori polga (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 235) *Bugdây âlämän desäng, qâvun pâlgä ek, paxtä âlämän desäng, coxârı pâlgä.* “Buğday alacağım dersen kavunu pala ek; pamuk alacağım dersen mısırı pala ek.”: (Açıklama için bakınız: 2.1.3 bug’doy/bug’doy *bugdây/bugdây* “buğday”)

Odam toshdan qattiq, paxtadan yumshoq (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 199) *Âdäm tâşdän qattiq, paxtadän yumşâq.* “İnsan taştan katı, pamuktan yumuşak.”: (Açıklama için bakınız: 2.5.2 gul gül “gül, çiçek”: İnsanın canı tâşdän qattiq, güldän nazik.)

2.9 Çalılar

2.9.1 buta butä “çalı”

Altında dalları büyüyen küçük kısa boylu bir ağaçtır. Özbek Türkçesine Farsçadan geçmiştir: Far. *büte* (Kanar, 2016, s. 79) > Öz. T. *butä* “çalı”. *Butä* sözcüğü iki atasözünde geçmektedir.

Ola butaga ot berkitma (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 154). *Ālā bütügä at berkitmä*. “Ala çalıya at bağlama.”: Güven kavramı ile ilgili bir sözdür. Herkese güvenilmemesi gerektiğini öğütlemektedir.

Har gul o’z butasida aziz (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 7). *Hār gül öz butäsida äziz*. “Her gül kendi çalısında (dalında) değerli.” (Açıklama için bakınız: 2.5.2 gul *gül* “gül, çiçek”)

2.9.2 jangal/changal cängäl/çängäl “dikenli çalı”

Boyu iki metreye kadar ulaşabilen dikenli bir çalı türüdür. *Cängäl* sözcüğü, Farsça kökenlidir: Far. *cengel* > Öz. T. *cängäl/çängäl* “dikenli çalı” (Tuhliyev (vd.), 2008b, s. 454). *Cängäl/çängäl* sözcüğü beş atasözünde yer almaktadır.

Жангал ўз жойида кун кўра олади (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 137). *Cängäl öz jâyidä kün körä âlädi*. “Dikenli çalı yerinde gün görebilir.”: Atasözünde, bir şeyin ya da kimsenin kendi yerinde veya yurdunda daha verimli, huzurlu ve mutlu olacağı vurgulanmaktadır.

Янтоқ ёғ ўрнини босмас, чангал боғ ўрнини (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 243). *Yäntâq yâğ örnini bâsmäs, çängäl bağ örnini*. “Deve dikenini yağ yerini basmaz, dikenli çalı bağ yerini.”: (Açıklama için bakınız: 2.6.16 yantoq/yontoq/yantog’ *yäntâq/yäntâq/yäntâğ* “deve dikenini”)

Yantoqdan yog’ chigmas, jangaldan – bog’ (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 238). *Yäntâqdän yâğ çigmäs, jängäldän – bağ*. “Deve dikeninden yağ çıkmaz, dikenli çalıdan bağ.”: (Açıklama için bakınız: 2.3.19 yong’oq *yângâq* “ceviz”: *Yângâqning yâğı yoq, düşmänniing sâğı*.)

Жангал ўзин боғ айлар, кўланкасин тоғ айлар (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 137). *Cängäl özin bağ äylär, kölänkäsin tâğ äylär*. “Dikenli çalı kendini bağ eyler, gölgesini dağ eyler.”: (Açıklama için bakınız: 2.6.16 yantoq/yontoq/yantog’ *yäntâq/yäntâq/yäntâğ* “deve dikenini”: *Qamgoq özini tâğ äylär, yäntâq özini bağ äylär*.)

Atasözünün bir varyantı daha mevcuttur: Jangal o'zini bog' sanar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 93). *Cāngāl özini bağ sänär*. “Dikenli çalı kendini bağ zanneder.”

2.10 Genel Bitkiler

2.10.1 daraxt dāraxt “ağaç”

Meyve verebilen, gövdesi odun veya kereste olmaya elverişli bulunan ve uzun yıllar yaşayabilen bir bitkidir (GTS, 2022). Özbek Türkçesine Farsçadan geçmiştir: Far. *deraxt* (Kanar, 2016, s. 14) > Öz. T. *dāraxt* “ağaç”. *Dāraxt* sözünün yer aldığı seksen atasözü tespit edilmiştir.

Омад келса, дарахтда ҳам нон битар (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 161). *Amūd kelsū, dāraxtdā hām nān bitār* “Şans olursa ağaçta bile ekmek yetişir.”: Şansın, imkânsız görünen durumların gerçekleşmesine olan etkisi ağacın ekmek vermesi üzerinden ifade edilmektedir.

Минг дарахтнинг бошини бир болта чопар (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 144). *Ming dāraxtning bāşini bir bālta çāpār*. “Bin ağacın başını bir balta keser.”: Ağaçlar hem doğadaki canlılar hem de insanlar için oldukça önemlidir ve bu sebeple atasözünde iyiyi ve güzeli ifade etmek için kullanılmaktadır. Yüzlerce güzel ve iyi şeyi bir olumsuz ya da kötü davranışın bitirebileceği anlatılmaktadır.

Асли қийшиқ қўланкаси ҳам қийшиқ (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 31). *Āsli qıyshıq dāraxtning kōlānkāsi hām qıysıq*. “Aslı eğri olan ağacın gölgesi de eğri olur.”: Türklerde bir insanı tanımak için ailesinin ya da soyunun kim olduğuna bakmak eski bir gelenektir. Atasözünde, soyu kötü olan insanın çocuklarının da aynı karakterde olacağı ve onlara karşı dikkatli olunması gerektiği öğütlenmektedir.

Бир дарахт ўрмон бўлмас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 45). *Bir dāraxt ormān bolmās*. “Bir tane ağaçtan orman olmaz.”: Faydalı, güzel ama küçük bir davranış ya da olay ile tatmin edici sonuçlara ulaşılmayacağını ifade etmek için söylenen atasözlerinden biridir.

Atasözünün başka varyantları da tespit edilmiştir: Бир дарахтдан боғ бўлмас Bir daraxtdan bog' bo'lmas (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 45). *Bir dāraxtdān bağ bolmäs.* “Bir ağaçtan bağ olmaz.”: Ёлғиз дарахт боғ бўлмас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 91). *Yālgız dāraxt bağ emäs.* “Yalnız ağaçtan bağ olmaz.”; Yolg'iz daraxt o'rmon bo'lmas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 8). *Yālgız dāraxt ormān bolmäs.* “Yalnız ağaçtan orman olmaz.”

Дарахт бир жойда кўкаради (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 88). Dāraxt bir jāydā kökärüdi. “Ağaç yerinde yeşerir.”: Her şeyin uygun ya da ait olduğu ortamda güzelleştiğini ifade eden bir atasözüdür.

Atasözünün aynı anlama gelen bir varyantı daha bulunmaktadır: Joyidan qo'zg'alğan daraxt kech ayj olar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 157). *Jāyidān qozgālgān dāraxt keç äyj ālār.* “Yerinden sökülen ağaç geç gelişir”

Daraxt havodan, odam mehnatdan (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 13). Dāraxt hāvādān, ādām mehnātdān. “Ağaç havayla, insan çalışarak.”: İnsanın çaba, emek ve çalışma ile varlığını sürdürebilmesi, ağacın havaya olan muhtaçlığı ile anlatılmaktadır.

Atasözünün bir varyatı daha tespit edilmiştir: Дарахт япроғи билан кўркам (гўзал)D, одам меҳнати билан (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 76). *Dāraxt yāprāği bilān körkām (gözāl), ādām mehnāti bilān.* “Ağaç yaprağı ile güzel, insan çalışması ile.”

Дарахт илдизи тик, инсон ёр-дўсти билан тирик (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 76). Dāraxt ildizi bilān tik, insān yār-dosti bilān tirik. “Ağaç köküyle dik, insan dostlarıyla diri.”: Gövdenin bir ağacın büyüyebilmesinde, zorlu iklim ve hava koşullarında yıkılmamasında olan faydası üzerinden insanlar için dostun önemi vurgulanmaktadır.

Atasözünün başka varyantları da bulunmaktadır: Daraxt ildizi bilan, odam do'stlari bilan (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 47). *Dāraxt ildizi bilān, ādām dostlāri bilān.* “Ağaç köküyle, insan dostlarıyla.”; Daraxtni tomiri saqlar, odamni

do'sti (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 47). *Dāraxtni tāmiri saqlār, ādāmni dosti*. “Ağacı kökü tutar, insanı dostu.”

Дарахт кесувда аппа-болта дост бўлур (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 88). *Dāraxt kesüvdä ärrü-bâltä dost bolür*. “Ağaç keserken testereyle balta dost olur.”: Kötü insanların ortak çıkarlar için birlikte hareket edebilecekleri ifade edilmektedir. Atasözünde ağaç iyiyi, testere ve balta kötüyü ifade etmektedir.

Дарахт мевасидан, одам сўзидан билинур (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 76). *Dāraxt meväsidadä, ādām sözidadä bilinür*. “Ağaç meyvesinden, insan sözünden bilinir.”: İnsanın karakterini, toplum içindeki durumunu söylediği sözler belirleyebilir. Aynı şekilde, meyvenin kaliteli ya da kalitesizliği de ağacın bahçede var olup olmamasına sebep olabilir.

Дарахт ўсиб қуш қўнар (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 76). *Dāraxt ösib quş qonär*. “Ağaç büyüyünce kuş konar.”: Atasözünde bir şeyin ya da bir kimsenin belirli bir olgunluğa ulaştığında faydalı olabileceği, büyük ağaçların kuşlara yuva olabilmesi, yiyecek vermesi gibi sağladığı yararlar üzerinden ifade edilmektedir.

Yakın anlamlara gelen başka atasözleri de mevcuttur: Daraxt o'sib qush qo'nar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 179). *Dāraxt ösib quş qonär*. “Ağaç büyüyünce kuş konar.”; Odam qarib, yo'ldosh bo'lar, daraxt qarib, qush qo'nar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 243). *Ādām qarib yoldâş bolär, dāraxt qarib, quş qonär*. “İnsan yaşlanınca yoldaş olur; ağaç yaşlanınca kuş konar.”; Қўп дарахтга қуш қўнар, яхши кишига мақтов келар (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 134). *Köp dāraxtgä quş qonär, yaxşi kişigä maqtâv kelär*. “Çok ağaca kuş konar, iyi insana övgü gelir.”; Қуш сершоҳ дарахтга қўнади (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 275). *Quş serşâx dāraxtgä qonädi*. “Kuş yüksek dalı olan ağaca konar.”: Qush qo'nmaydigan daraxt bo'lmas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 208). *Quş qonmäydidän dāraxt bolmäz*. “Kuşun konmadığı ağaç olmaz.”

Mevali daraxt yerga engashar, mevasiz daraxt ko'kka tirmashar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 95). *Meväli dāraxt yergä engüşär, meväsiz dāraxt kökkä tirmüşär*. “Meyveli ağaç yere eğilir, meyvesiz ağaç göğe tırmanır.”:

Atasözünde meyveli ağaç ile alçakgönüllüler, meyvesiz ağaç ile burnu havada gezen kişiler ifade edilmektedir. Mütevazı insanların çevresine ve insanlığa faydalı işler yaptıkları, böbürlenmiş kişilerin ise kimseye ya da hiçbir şeye faydası dokunmadığı belirtilmektedir.

Дарахт соп бермаса, болта кесолмас (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 89). *Dāraxt sâp bermäsü, bâltä kesâlmäs.* “Ağaç sap vermese balta kesemez.”: İyi insanlar, bazı durumlarda, istemeden de olsa, kötülerin kötülük yapmalarına izin verirler ya da sebep olurlar. Bu durum, atasözünde, baltanın ağacın sonunu getirebilmesi için ağaçtan yapılan sapa takılması ile ifade edilmektedir.

Дарахт томиридан сув ичар (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 76). *Dāraxt tâmiridân suv içär.* “Ağaç kökünden su içer.”: Bir olayın gerçekleşmesi için olağan durumların gerçekleşmesi gerektiği, ağaçların kökleri ile beslenmesi gerçekliği üzerinden ifade edilmektedir.

Daraxt yer ziynati, kiyim er ziynati (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 90). *Dāraxt yer ziynäti, kiyim er ziynäti.* “Ağaç yer ziyneti, kıyafet er ziyneti.”: Atasözünde dış görünüşün önemi, yeri güzelleştiren ağaç ve erkeği güzel gösteren kıyafet kıyasıyla vurgulanmaktadır.

Дарахтдан дарахт бахра олади (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 76). *Dāraxtdân dāraxt bârä âlädi.* “Ağaç ağaçtan zevk alır.”: İnsanların kişilik, kültür, hobi vs. bakımından kendisine en yakın gördükleri ile yaşamaktan keyif almaları anlatılmaktadır.

Daraxtdan meva olaman desang, niholligidan parvarish qil (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 78). *Dāraxtdân mevâ âlâmân desäng, nihâlligidân pârvâriş qil.* “Ağaçtan meyve alacağım dersen fidanken bakım yap.”: İnsanların bir başarıya veya hedefe ulaşabilmek için emek harcamaları ve her şeyi vaktinde yapmaları gerektiği öğütlenmektedir.

Дарахтига кўра меваси, ота-онасига кўра боласи (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 76). *Dāraxtigâ körâ mevâsi, âtä-ânâsigâ körâ bâläsi.* “Ağaç meyvesinden,

anne ve baba çocuğundan tanınır.”: Atasözünde, toplum içinde çocukların ailelerini temsil ettiği ve insanların çocukların tutum ve davranışlarından yola çıkarak aileleri hakkında görüş sahibi oldukları anlatılmaktadır. Ağaç ve meyvesi arasındaki ilişki de bu düşünceyi desteklemektedir.

Daraxt qancha baland bo’lsa ham, mevasi quyida bo’ladi (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 93). Dāraxt qançä bäläd bolsä häm, meväsî quyidä bolädi. **“Ağaç ne kadar uzun olsa da meyvesi aşağıda olur.”:** Atasözünde boyu göğe değen ağaçların meyvesinin aşağıda olması üzerinden hayatta alçakgönüllü olmak gerektiği öğütlenmektedir.

Atasözünün başka varyantları da bulunmaktadır: Мевали дарахтнинг боши ҳам (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 248). *Meväli dāraxtning bâşi häm*. “Meyveli ağacın başı da.”; Мевали дарахтнинг боши ҳам (эгилган) (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 141). *Meväli dāraxtning bâşi häm (egilgän)*. “Meyveli ağacın başı da (eğilmiş).”; Мевали дарахтнинг шохи эгилган бўлади (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 141). *Meväli dāraxtning şâxi egilgän bolädi*. “Meyveli ağacın dalı eğilir.”; Mevasiz daraxt egilmas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 94). *Meväsiz dāraxt egilmäs*. “Meyvesiz ağaç eğilmez.”; Mevali daraxtning shoxi ham (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 179). *Meväli dāraxtning şâxi xam*. “Meyveli ağacın dalı da...”; Mevasiz daraxtning boshi tuman (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 94). *Meväsiz dāraxtning bâşi tumän*. “Meyvesiz ağacın başı duman.”; Мевасиз дарахтнинг шохи тикка (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 141). *Meväsiz dāraxtning şâxi tikkä*. “Meyvesiz ağacın başı dik.”

Дарахтнинг бўшини қурт ейди (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 76). Dāraxtning boşini qurt yeydi. **“Ağacın başını kurt yer.”:** Atasözünde böbürlenmenin kötü bir şey olduğu, ulu ağaçların küçük kurtlar tarafından kemilerek yok edilmesi gerçekliği ile ifade edilmektedir.

Atasözünün bir varyantı bulunmaktadır: Дарахтнинг мўртини қурт ейди Daraxtning mo’rtini qurt yeydi (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 76). *Dāraxtning mörtini qurt yeydi*. “Ağacın eğilmeden kırılanını kurt yer.”;

Daraxtning yumshog'ini qurt yer (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 198). *Dāraxtning yumşâgini qurt yer. “Ağacın yumuşağını kurt yer.”:* (Açıklama için bakınız: 2.7.8 tol *tâl* “söğüt”: Tâlning yumşâgini kurt yer.)

Дарактнинг ҳусни барги билан меваси (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 76). *Dāraxtning hūsni bārgi bilān mevāsi. “Ağacın güzelliği yaprağı ile meyvesi.”:* Atasözünün gerçek ve mecaz anlamları vardır. Ağacı yaprağının, çiçeğinin, meyvesinin güzel göstermesi atasözünün gerçek anlamıdır. İnsanı karakterinin, temizliğinin, dilinin güzel göstermesi atasözünün mecaz anlamıdır.

Дарактнинг илдизи сувда бўлса, ундан мева умид қилиш мумкин (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 76). *Dāraxtning ildizi suvdā bolsā, undān mevā ümid qılış mümkün. “Ağacın kökü suda olursa ondan meyve umut edilebilir.”:* Atasözünde, bir kimsenin çevresine faydalı olabilmesi için uygun ortamın ya da koşulların sağlanması anlatılmaktadır.

Дарактнинг шохидан тутсанг, танаси эгиләди (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 76). *Dāraxtning şaxidān tutsāng, tănäsi egilädi. “Ağacın dalından tutsan, gövdesi eğilir.”:* Atasözünde ağaç ile anne ve baba, dal ile çocuğun ifade edildiği düşünülebilir. Çocukların yaşadığı her olayın ebeveynleri de etkilediği belirtilmektedir.

Дарактнинг сояси танига тушмас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 76). *Dāraxtning sâyäsi tănigä tüşmäs. “Ağacın gölgesi tenine düşmez.”:* (Açıklama için bakınız: 2.7.9 terak *teräk* “kavak”: Teräkning sâyäsi tägigä tüşmäs.)

Atasözünün bir varyantı daha vardır: Daraxtning soyasi tagiga tushmas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 179) *Dāraxtning sâyäsi tägigä tüşmäs. “Ağacın gölgesi dibine düşmez.”*

Катта дарактнинг сояси ҳам катта (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 121). *Kättä dāraxtning sâyäsi hām kättä. “Büyük ağacın gölgesi de büyük.”:* Atasözünde, iyi, başarılı, topluma yararlı ve saygın kişilerin çocuklarının, anne ve babaları gibi, topluma faydalı olacakları ifade edilmektedir.

Atasözünün bir varyantı daha vardır: Тўғри дарахтнинг сояси ҳам тўғри бўлади (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 212). *Toғri dāraxtning sāyāsi hām toғri bolādi*. “Düz ağacın gölgesi de düz olur.”

Қийшиқ дарахтнинг коланкаси ҳам қийшиқ (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 268). *Qıyşıq dāraxtning kölānkāsi hām qıyşıq*. “Eğri olan ağacın gölgesi de eğri.”: Atasözünde, insanın karakterinin oluşmasında ailesinin, soyunun etkisi vurgulanmaktadır. Kötü aileden ya da soydan gelen insanlara karşı tedbirli olunması gerektiği ifade edilmektedir.

Atasözünün bir varyantı daha vardır: Эғри дарахтнинг сояси ҳам еғри бўлади (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 229). *Egri dāraxtning sāyāsi hām egri bolādi*. “Eğri ağacın gölgesi de eğri olur.”

Egilgan daraxtga suyanma, seni ham egar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 24). *Egilgān dāraxtgā süyānmā, seni hām egār*. “Eğilen ağaca yaslanma, seni de eğer.”: Atasözünde, insanların destek aldığı kişileri iyi seçmeleri gerektiği öğütlenmektedir.

Atasözünün bir varyantı daha vardır: Эгилгани дарахтга суянсанг агар, у дарахт сени ҳам ўзидек эгар (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 229). *Egilgān dāraxtgā süyānsāng āgār, u dāraxt seni hām özidek egār*. “Eğilen ağaca yaslanırsan o ağaç seni de kendi kadar eğer.”

Egri bitgan daraxt to’g’ri o’smas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 24). *Egri bitgān dāraxt toғri ösmās*. “Eğri biten ağaç, doğru büyüzmez.”: Atasözünde, çocukluk çağında doğru eğitilmeyen çocukların gelecekte de yanlışlar yapmaya devam edeceği ifade edilmektedir.

Atasözünün bir varyantı daha bulunmaktadır: Эғри дарахт тўғри ошмас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 229). *Egri dāraxt toғri ösmās*. “Eğri ağaç doğru büyüzmez.”

Эгилмас дарахтни ҳаракат қилма (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 229)! *Egilmās dāraxtni egişgā hārākāt qilmā!* “Eğilmeyen ağacı eğmeye çalışma!”:

Atasözünde, insanlara, gerçekleşmeyecek olaylarda ısrarcı olmamaları gerektiği öğütlenmektedir.

Hunarli yigit mevali daraxt (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 73). *Hünərli yigit mevəli dəraxt. “Hünerli yiğit, meyveli ağaç.”*: Atasözünde, yiğit, ağaca benzetilmektedir. Ağacı güzelleştiren meyvesi, yiğidi özel kılan hüneridir.

Хамма дарахт ҳам соя беравермайди (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 282). *Hämmä dəraxt hām sōyā berävermäydi. “Her ağaç gölge vermez.”*: Atasözünde, her şeyden ya da her kesten fayda beklenmemesi gerektiği ifade edilmektedir.

Qirg'in daraxt shoxida emas, odam boshida yurar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 52). *Qırğın dəraxt şaxidə emäs, ʔdām başidä yürär. “Savaş ağaç dalında değil, insan başında gezer.”*: Atasözünde, savaşı insanların başlattığı, doğadaki diğer canlıların bu savaştan zarar görenler olduğu vurgulanmaktadır.

Қузғун борининг ўртоғию, лекин ўзиннинг овини дарахтнинг устида ейди (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 273). *Quzğun borining ortâğıyu, lekin özinning ʔvini dəraxtning üstidä yeydi. “Kuzgun, kurdun ortağı fakat kendi avını ağacın üstünde yer.”*: Atasözünde, bazı insanların kendisine çıkar sağlamak için diğer insanları kullandığı anlatılmaktadır.

Мевали дарахтга тош тегар (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 248). *Mevəli dəraxtgä tâş tegär. “Meyveli ağaca taş değer.”*: Atasözünde, bilgili ve başarılı insanların kıskanıldığı ve bu yüzden çevresi tarafından türlü zorluklara maruz kaldıkları ifade edilmektedir.

Atasözünün başka varyantları da bulunmaktadır: *Mevali daraxtga kōp toş otiladi* (Yoldaşev ve Gümüş, 1995, s. 138). “Meyveli ağaca çok taş atılır.”; *Mevali daraxt ko’p kaltak yeydi* (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 179). *Mevəli dəraxt kōp kältäk yeydi. “Meyveli ağaç çok kötek yer.”*: *Mevasiz daraxtga toş otilmas* (Yoldaşev ve Gümüş, 1995, s. 138). “Meyvesiz ağaca taş atılmaz.”

Мевали дарахтга тош отма (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 141)! *Mevāli dāraxtgā tāṣ ātmā!* “Meyveli ağaca taş atma.”: Atasözünde, bilgili ve başarılı insanlara zorluk çıkarmamak gerektiği öğütlenmektedir.

Озинг ўстирган дарахтнинг меваси ширин (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 253). *Özing östirgān dāraxtning mevāsi širin.* “Kendi büyüttüğün ağacın meyvesi tatlı.”: Atasözünde, insanın emek harcaayıp elde ettiği şeylerden daha çok haz aldığı ifade edilmektedir.

Сен дарахтнинг шохида юрсанг, у дарахтнинг баргида юради (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 183). *Sen dāraxtning şāxidā yürsāng, u dāraxtning bārgidā yürādi.* “Sen ağacın dalında yürüsen, o ağacın yaprağında yürür.”: Bir insana, kendisini kıyasladığı kişiden daha geride olduğunu ifade etmek için söylenmektedir.

Сердарахт қишлоқни сел олмас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 184). *Serdāraxt qıṣlāqni sel ālmās.* “Çok ağaçlı köyde sel olmaz.”: Atasözünde, ağaçların doğal afetlere karşı çevresini korudukları, bu sebeple ağaç dikmenin ve ağacı korumanın önemli olduğu anlatılmaktadır.

Шамол бўлмаса, дарахтнинг боши қимирламайди (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 433). *Şāmāl bolmäsä, dāraxtning bâşi qımirlämäydi.* “Rüzgâr olmazsa ağacın başı kımıldamaz.”: Atasözünde, doğadaki her olayın bir sebebi olduğu ve sebepsiz hiçbir şeyin gerçekleşmediği anlatılmaktadır.

Mevali daraxtga hamma qaraydi (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 179). *Mevāli dāraxtgā hāmmā qarāydi.* “Meyveli ağaca herkes bakar.”: Atasözünde, çevresine faydalı olan insanlara, herkesin değer vereceği ifade edilmektedir.

Atasözünün bir varyantı daha vardır: Mevali daraxtga har kim ham kesak otar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 179). *Mevāli dāraxtgā hār kim hām kesāk ātār.* “Meyveli ağaca herkes kesek bırakır.”

Tomiri ochiq daraxtga hamma shamol xavfli (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 237). *Tāmiri açiq dāraxtgū hāmmā şāmāl xavfli.* “Kökü açık olan ağaca bütün rüzgarlar tehlikeli.”: Atasözünde, ağacı karşılaştığı zorluklara karşı ayakta tutanın, toprağın altındaki kökleri olduğu belirtilerek insanı da zor zamanlarında ailesi ve yakınlarının desteklemesi gerektiği, ailesi, yakınları tarafından desteklenmeyen insanlar için çevresindeki her şeyin tehlike olabileceği ifade edilmektedir.

Дарахт ўз жойида эгри мингар тобин олсанг, тўғри бўлиас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 76). *Dāraxt ōz jāyidū egri qurisā mingar tābin ālsūng, toғri bolmās.* “Ağaç yerinde eğri kurursa ne yaparsan yap doğrulmaz.”: Atasözü hem gerçek anlamıyla hem de mecaz anlamıyla düşünülmelidir. Ağaç, zaman geçip iyice sertleştiğinde artık ne yapılırsa yapılsın doğrultulamaz. Buradan hareketle insanlar çocukluk ve gençlik dönemlerinde düzgün yetiştirilmezlerse sonrasında durumun değişmesinin mümkün olmadığı nasihat edilmektedir.

Хотинни яхши кўрсатган қолидаги боласи, дарахтни яхши кўрсатган шохидаги меваси (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 222). *Xātinni yaxşi körsätgān qolidāgi bālasi, dāraxtni yaxşi körsätgān şāxidāgi mevāsi.* “Kadını güzel gösteren elindeki çocuğu; ağacı güzel gösteren dalındaki meyvesi.” (Açıklama için bakınız: 2.5.2 gul gül “gül, çiçek”: Bālāli xātin – gül xātin, bālāsiz xātin – tul xātin.)

Atasözünün başka varyantları da vardır: Ona daraxt, bola meva (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 139). *Ānā dāraxt, bālā mevā.* “Ana ağaç, çocuk meyve.”; Daraxtni yaxshi ko’rsatgan shoxidagi mevasi (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 140). *Dāraxtni yaxşi körsätgān şāxidāgi mevāsi.* “Ağacı güzel gösteren dalındaki meyvesi.”; Farzandsiz kishi, mevasiz daraxt (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 140). *Färzāndsiz kişi, mevāsiz dāraxt.* “Çocuksuz kişi, meyvesiz ağaç.”

Дарахтни ер кўкартиради, одамни кўкартиради (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 76). *Dāraxtni yer kökārtirādi, ādāmni el kökārtirādi.* “Ağacı yer yeşertir, insanı memleket yeşertir.”: Bitkiler, ancak uygun toprak ve iklim koşullarında

yetişebilir. Her bitkinin yetişebildiği bir toprak türü mevcuttur. Onun dışında bir yerde yetiştirilmeye çalışıldığında ya büyüyemez ya da verimsiz olur. Atasözünde ağaçtan hareketle bir insanın da ancak kendi memleketinde iyi bir şekilde yetişebileceği söylenmektedir.

Пайти келганда дарахт гуллайди (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 344). *Päyti kelgändä dāraxt gülläydi*. “Vakti geldiğinde ağaç çiçek açar.” (Açıklama için bakınız: 2.5.2 gul gül “gül, çiçek”)

Саҳрода янтоқ хам дарахт бўлиб кўринади (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 367). *Sāhrâdä yāntāq hām dāraxt bolib kōrinādi*. “Sahrada deve dikenini de ağaç görünür.”: (Açıklama için bakınız: 2.6.11 yantoq/yontoq/yantog’ yāntāq/yāntāq/yāntāg “deve dikenini”)

Ел ёнтоқ қулатар, бўрон дарахт қулатар (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 104). *Yel yāntāq qulātār, borān dāraxt qulātār*. “Yel deve dikenini devirir, boran ağacı devirir.”: (Açıklama için bakınız: 2.6.11 yantoq/yontoq/yantog’ yāntāq/yāntāq/yāntāg “deve dikenini”)

Шогирдсиз олим мевасиз дарахт (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 228). *Şāgirdsiz ālim meväsiz dāraxt*. “Talebesiz alim, meyvesiz ağaç.”: Atasözünde talebesiz alimin ve meyvesiz ağacın değersiz, verimsiz ve faydasız olacağı vurgulanmaktadır. Atasözünde alim ağaca, talebe meyveye benzetilmektedir.

2.10.2 ekin ekin “ekin”

Ekin, “mahsul almak için ekilen, herhangi bir tohumdan yetişen bitki (Tuhliyev, 2008b, s.24)” olarak tanımlanmaktadır. *Ekin* sözcüğü Türkçe kökenlidir (Gülensoy, 2007, s. 325). *Ekin* sözcüğünün yer aldığı otuz üç Özbek atasözü bulunmaktadır. Bu atasözleri ve atasözlerinin kısa açıklamaları şu şekildedir:

Асад, экинингни ясат (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 31)! *Āsād, ekiningni yāsāt!* “Esed³², ekinini hazırla!”: Esed, 22 Temmuz-21 Ağustos arasını kapsayan dönemdir. Yılın en sıcak günlerinin yaşandığı bu dönem, ekinlerin hasat zamanıdır. Bu atasözünde, ekinlerin hasat vaktinin geldiği belirtilmektedir.

Atasözünün bir varyantı daha tespit edilmiştir. Bu varyantta morfolojik farklılıklar bulunmaktadır: Asad, ekinlarni yasat (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 247). *Āsād, ekinlärni yäsät.* “Esed, ekinleri hazırla!”

Баримтадан қўрққан мол йиғмас, чигирткадан қўрққан экин экмас (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 30). *Bārimtādān qorqqan māl yığmās, çigirtkādān qorqqan ekin ekmās.* “Yağmadan korkan mal mülk toplamaz; çekirgeden korkan ekin ekmez.”: Özbek Türkçesinde *bārimtä* sözcüğü “yağma/yağmalama” anlamlarında kullanılmaktadır. Yağma, “birçok kişinin zor kullanarak ele geçirdikleri malı alıp kaçması, talan (GTS, 2022)” anlamına gelmektedir. Elbette ki malı mülkü olanlar için yağmaya maruz kalma istenmedik bir durumdur ve insanlarda korkuya sebep olmaktadır.

Çekirgeler ekinlerin baş düşmanı olarak bilinmektedir. Bitkileri yiyerek ve onların saplarını keserek bitkilere zarar vermektedir. Özellikle bitkilerin büyüme döneminde onlara verdiği zarar verim alınamamasına sebep olmaktadır. Türkiye Türkçesinde “Demirden korkan trene binmez.” Biçiminde benzer bir atasözü bulunmaktadır.

Özbeklerin geçim kaynaklarından biri olan tarımın atasözlerine de yansıdığı görülmektedir. Yukarıdaki atasözünde ekin hem metafor olarak hem de gerçek anlamda kullanılmaktadır. Yapılacak olan herhangi bir işle ilgili korkular var ise o işe hiç girilmemesi gerektiği nasihat edilmektedir.

Söz konusu atasözü ile aynı anlama gelen farklı varyantta iki Özbek atasözü daha bulunmaktadır. Yukarıdaki atasözünün varyantları şu şekildedir: Чигирткадан қўрққан экин экмас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 224). *Çigirtkādān qorqqan ekin*

³² Güneş yılı hesabında beşinci ayın Arapça adı (22 Temmuz-21 Ağustos aralığına denk gelir) (Tuhliyev (ed.), 2006a, s. 104).

ekmäs. “Çekirgeden korkan ekin ekmez.”: Bu varyantta eksiltili cümle kullanılmaktadır. Чигирткадан қўрққан экин экмас, баримтадан қўрққан мол йиғмас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 224). *Çigirtkädän qorqqan ekin ekmäs, bärimtädän qorqqan mäl yıgmäs.* “Çekirgeden korkan ekin ekmez; yağmadan korkan mal mülk toplamaz.”: Bu varyantta ise sıralı cümledeki cümlelerin yeri değişmiştir.

Бир киши сув келтиради, минг киши экин екади (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 47). *Bir kişi suv keltirädi, ming kişi ekin ekädi.* “Bir kişi su getirir; bin kişi ekin eker.”: Bir kişinin yapmış olduğu icraattan birçok kişi yararlanır. Bu atasözünde bir insanın gerçekleştirdiği faydalı bir işin, çevresindekilere de önemli ölçüde yarar sağladığı belirtilmektedir. Her bitkide olduğu gibi ekin için de su vazgeçilmez bir besin kaynağıdır. Ekin büyüme döneminde sulandığında verimi artar ve ekene bol kazanç sağlar. Asıl zahmeti çekip suyu getiren kişi vasıtasıyla diğer insanlar harcanılan emek üzerinden fayda sağlar. Sonuç olarak birbirini tamamlayan su ve ekin ikilisinin kattığı anlamın emek ve fayda kavramlarını karşıladığı düşünülebilir. Bu atasözü ile aynı anlama gelen farklı varyantta üç Özbek atasözü daha tespit edilmiştir.

Kaynak atasözümüzün öge diziliminin ve sözcük tercihinin farklı olduğu 3 varyantı daha tespit edilmiştir: Сув келтирар бир киши, экин екар минг киши (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 188). *Suv keltirär bir kişi, ekin ekär ming kişi.* “Su getirir bir kişi, ekin eker bin kişi.”; Сув келтирар мард киши, экин екар ҳар киши (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 188). *Suv keltirär märe kişi, ekin ekär här kişi.* “Su getirir mert kişi, ekin eker her kişi.”; Экин екар ҳар киши, сув келтирар мард киши (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 230). *Ekin ekär här kişi suv keltirär märe kişi.* “Ekin eker her kişi, su getirir mert kişi.”

Söz konusu atasözü ile aynı anlama gelen farklı bir atasözü daha bulunmaktadır: Ekin ekmoq oson, suv keltirmoq qiyin (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 237-238). *Ekin ekmaq asân, suv keltirmaq qiyin.* “Ekin ekmek kolay, su getirmek zor.”

Bilimsiz xalfa ekinsiz dala (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 69). *Bilimsiz xalfü ekinsiz dälü.* “Eğitimsiz kalfa, ekinsiz tarla.”: Özbek Türkçesinde *xalfä* sözcüğünün Türkiye Türkçesinde *kalfa* sözcüğüne karşılık geldiği düşünülebilir.

Kalfanın, “aşaması çırakla usta arasında bulunan zanaatçı ve iptidailerde hoca yardımcısı (GTS, 2022)” anlamları bulunmaktadır. Kalfa ile eğitim, ekin ile tarla ayrılmazları eğitimsizlik ve verimsizlikle eş değer tutulmaktadır. Eğer tarlada ekin olmazsa bu durum da verimsizlik göstergesi sayılmaktadır. Burada eğitimsiz kalfa, ekinsiz yani verimsiz tarlaya benzetilmektedir.

Чигирткалар экин ер, экмай-тикмай текин ер (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 224). Çigirtkälär ekin yer, ekmäy-tikmäy tekin yer. “Çekirgeler ekin yer, ekip dikmeyen bedava yer.”: Çekirgeler, emek verilerek ekilip büyütülen ekini bedavadan yemektedir. Aynı zamanda yaptıkları ile ekine zarar vermiş olurlar. Ekip dikmeyen yani çaba harcamadan bedavaya konan insanlar, istilacı çekirgelere benzetilerek eleştirilmektedir. Ekin kavramı üzerinden bedavacılık ve emek kavramları vurgulanmaktadır.

Экилмаган экиннинг устидан пул олма (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 230)! Ekilmägän ekinning üstidän pul älmä! “Ekilmeyen ekinin üstünden para alma!”: Geleceğe yönelik yapılan planlar bazen elde olmayan sebeplerle yapılamayabilir. Evdeki hesabın çarşıya uymadığı durumlar ortaya çıkar. Bu da insanları çoğu zaman zarara uğratabilmektedir. Yapılan planlarda kaderin etkisini unutmamak gerekmektedir. Schopenhauer kaderin etkisini “Kader, iyi ya da kötü talih, bizi hızla ileri götürmekle ya da çok yana savurmakla bir rüzgâr rolünü oynar; kendi çabalarımız ve çalışmalarımız ise buna karşı çok az etkilidirler (Schopenhauer, 2009, s. 177)” diyerek belirtmektedir.

Tarımda gerçekleşecek herhangi bir olumsuz durum çiftçiye zarara uğratmaktadır. İklimsel faktörler ve bitki hastalıkları vb. durumlar hesaplanmayan sonuçlara yol açmaktadır. Burada atasözüyle ekinler üzerinden anlatılmak istenen hayata karşı tedbirli olunması gerektirir.

Экинни алдаганнинг ўзи алданади (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 230). Ekinini äldägänning özi äldänädi. “Ekinini aldatanın kendi aldanır.”: Ekilen ekinden güzel bir verim alınabilmesi için ekinin ekilme zamanı, gübrelenmesi, sulanması, hastalıklara karşı korunması ve zamanı geldiğinde hasadının yapılması

büyük önem arz etmektedir. Eğer yeterli özen gösterilmeden bu aşamalar gerçekleştirilirse hasat hüsrana ile sonuçlanmaktadır. Çiftçi, ekinin büyümesinden hasat sürecine kadar tüm aşamaları yerine getirdiğini düşünerek mahsulünün çok olacağını zanneder; fakat özensiz davrandığı için istediği sonuca ulaşamaz. Buna dayanarak yukarıdaki atasözünde, yapılan işlerde gerekli özen gösterilip o işe değer verilmediğinde zararın aslında o kişinin kendine dokunacağı mesajı ekin üzerinden verilmektedir.

Экинни эрта эккан ҳосилни эрта ўрап (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 230).

Ekinini ertä ekkän hâsilni ertä örär. “Ekinini erken eken ürününü erken biçer.”:

Erken başlanarak yapılan işlerin getirisi ve sağladığı fayda çoktur. Atalarımız da yaşamları boyunca edindikleri deneyimler sayesinde erken başlanan işlerle ilgili süreç-sonuç neticesinde elde edilen kazanç ile ilgili düşüncelerini sözlü kültüre kazandırmışlardır. Ekin adının atasözüne kattığı anlam hem gerçeği yansıtmakta hem de mecazen erken davranarak hızlı alınan sonuçları anlatmaktadır. Türkiye Türkçesinde de benzer durumları ifade etmek için “Erken kalkan yol alır, er evlenen döl alır.” atasözü kullanılmaktadır. Morfolojik açıdan farklılık içeren varyantı ve aynı anlama sahip olan başka bir varyant vardır: Ekinni erta ekkan, hosilni erta o’rar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 210). *Ekinni ertä ekkän, hâsilni ertä örär. “Ekinini erken eken mahsulünü erken biçer.”; Ekinni erta yiqqan xirmon qılar, kech qolgan armon qılar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 210). Ekinni ertä yiqqan xirmân qılär, keç qâlgän ärmân qılär. “Ekinini erken yıkan harman döver, geç kalan ukte döver.”*

Экинни эркаласанг, эрта пишар (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 230). Ekinni

erkäläsäng, ertä pişär. “Ekinini şımartırsan erken olgunlaşır.”:

Bazı atasözlerinde bahsettiğimiz gibi ekinin ekilmesinden hasada kadar olan sürecinde ekine gerekli özenin gösterilmesi gerekmektedir. Vaktinde yapılan sulama, gübreleme, yabancı otların temizlenmesi ve böceklerden koruma işlemleri bol mahsul elde edilmesini sağlamaktadır. Ekine gereken bakım yapılması sonucunda ekin çabuk olgunlaşır. Böylece hasadın başına gelebilecek olumsuz durumların önüne geçilmiş olur. Çiftçi emeğinin karşılığını alır. Ekinler üzerinden insanlara, emekle yapılan işlerin çabuk ve güzel sonuçlar vereceği mesajı iletilmektedir.

Экин эккан текин ўрап (ep) (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 230). *Ekin ekkän tekin örür.* “Ekin eken bedava yer.”: Emek veren bir insan, yaptığı işin sonucunda çektiği zahmetin karşılığını alarak rahat etmektedir. Ekin hem bereketi hem de zenginliği ifade etmektedir. Aynı zamanda yetiştirmek uzun uğraşlar istediğinden zahmet kavramını da akla getirmektedir. Bunlar bir bütün olarak düşünüldüğünde zahmet çeken bedelini önceden ödediği için iş sonuçlandığında başka bir bedel ödemek zorunda kalmamaktadır. Türkiye Türkçesinde de benzer anlamlara gelebilecek “Sefa ile yenen cefa ile kazanılır.”, “Ak akçe kara gün içindir.” gibi atasözlerimiz mevcuttur.

Ҳамал кирди экинларга амал кирди (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 282). *Hümäl kirdi ekinlärğä ämäl kirdi.* “Hemel³³ girdi, ekinlerin iş zamanı geldi.”: Hemel ayının ilk günü, İran Takvimi ya da Celali Takvim olarak bilinen takvime göre “Nevruz, Yeni Gün”dür. Doğanın hayat bulduğu bugün, bitkilerin topraktan çıkış vaktidir. Aynı zamanda kışın geride kalmasıyla birlikte tarım işlerinin tekrar başlamasını ifade etmektedir. Atasözünde *Hamal* ve *amal* sözcükleri kullanılarak kafiye oluşturulmuştur.

Кечки экиннинг хатари кўп (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 124). *Keçki ekinning xatäri köp.* “Geç ekilen ekinin tehlikesi çok.”: İnsanlara yapacaklarını zamanında yapmaları gerektiğini anlatan bir atasözüdür. Atasözüne göre zamanında yapılmayan işler risklidir. Aynı zamanda olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Ekin de geç ekildiğinde gerek iklim koşullarından gerekse başka sebeplerden dolayı ürün sağlıklı bir şekilde alınamayabilir. Gerçeklik üzerinden insanlara işlerini zamanında yapmaları gerektiği mesajı verilmektedir.

Atasözünün kelime sıralamaları, ekleri ve bazı kelimeleri değişerek oluşmuş iki varyantı vardır: *Кеч эккан экиннинг хатоси бор* (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 124). *Keç ekkän ekinning xatâsi bâr.* “Geç ekilen ekinin hatası var.”; *Kechki ekinning*

³³ Güneş yılı hesabında yılın birinci ayı (22 Mart-21 Nisan aralığına denk gelir) (Tuhliyev (ed.), 2008b, s. 497).

xatari ko'p (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 210). *Keçki ekinning xatəri köp*. “Geç ekilen ekinin tehlikesi çok.”

Mehnat qilmay rohat ko'rmas, urug' sepmay ekin o'rmas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 16). *Mehnät qılmäy rāhāt körmäs, uruğ sepmäy ekin örmäs.* “Çalışmayan rahat görmez, tohum ekmeyen ekin biçmez.”: Birçok Özbek atasözünde olduğu gibi burada da emeğin sonuca ulaşmada etkili olduğu vurgulanmaktadır. Bir bitkinin meydana gelebilmesi için önce tohumlarının toprağa düşmesi gerekmektedir. İnsanlar için de durum aynı şekilde gerçekleşmektedir. Hedefe ulaşmak için önce başlamak ve bu süreçte çaba sarfetmek gerekir. Bir insanın ekininin olması varlığı ve rahatlığı simgelemesi sebebiyle atasözünde ekin sözcüğünün kullanıldığı düşünülmektedir. Türkiye Türkçesinde “Emek olmadan yemek olmaz.” atasözü benzer anlamdadır.

Atasözünün 2 varyantı daha bulunmaktadır: Мехнат қилмай, роҳат топмас, тухум сепмай, экин ўрмас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 143). *Mehnät qılmäy, rāhāt tāpmäs, tuxum sepmäy, ekin örmäs.* “Çalışmayan rahat bulmaz; tohum ekmeyen ekin biçmez.”; Urug'u sepmay, ekin o'rmas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 214). *Uruğu sepmäy, ekin örmäs.* “Tohumu serpmeden ekin biçilmez.”

Савр кирди экинларга давр кирди (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 359). *Sävr kirdi ekinlärgä дәvr kirdi.* “Sevr³⁴ girdi, ekin zamanı geldi.”: Sevr ayı, yağmurun çok yağdığı, bitkilerin hızlı bir şekilde büyüdüğü aydır. Atasözünde, ekinlerin hızlıca büyüdüğü, olgunlaşma zamanının az kaldığı kastedilmektedir.

Сув экиннинг қони, меҳнат унинг жони (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 189). *Suv ekinning qoni, mehnät uning canı.* “Su ekinin kanı, emek onun canı.”: Atasözünde, insan vücudundan hareketle su, kana benzetilir, emek ise cana benzetilmektedir. Ekinin su ihtiyacı giderilmediğinde ve ekinin ekilme sürecinden hasada kadar olan döneminde ihtiyaçlarının karşılanmaması durumunda verim düşmektedir. Atasözünün farklı bir varyantı da mevcuttur: Yomg'ir – ekinning joni

³⁴ Güneş yılı hesabında ikinci ayın Arapça adı (22 Nisan-21 Mayıs aralığına denk gelir) (Tuhliyev (ed.), 2007, s. 417).

(Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 247). *Yâmgır – ekinning câni*. “Yağmur, ekinin canı.”

Ekinni kutsang-ekin (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 112). *Ekinni kütsäng ekin*. “**Ekini beklersen ekin.**”: Bazı atasözlerinde olduğu gibi bu atasözünde de ekin ekinin ekinine özen gösterirse, onun için çaba harcarsa ekin olacağı söylenmektedir. Türkiye Türkçesinde “Ne ekersen onu biçersin.” bu atasözü ile benzer anlamdadır.

Dalv kirdi, ekinlarga davr kirdi (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 247). *Dälv kirdi, ekinlürgä dövr kirdi*. “**Delv³⁵ girdi, ekin zamanı geldi.**”: *Dalv* ve *davr* sözcükleri kullanılarak uyum sağlanmaktadır. Tohumların topraktan çıkma döneminin kastedildiği düşünülmektedir.

Ekin yerida ko’karar, er elida (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 6). *Ekin yeridä kökärär, er elidä*. “**Ekin yerinde yeşerir, er memleketinde.**”: (Açıklama için bakınız: 2.10.1 *daraxt dāraxt* “ağaç”: *Dāraxtni* yer kökärtirädi, âdāmni el kökärtirädi.)

Sho’rali yerda ekin bitmas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 237). *Şöräli yerdä ekin bitmä*s. “**Çorak yerde ekin bitmez.**”: (Açıklama için bakınız: 2.1.5 *gurunch/guruch gurunç/guruç* “pirinç”: *Guruç* sub kötärgän yerdä ösädi.)

2.10.3 *alaf äläf* “ot”

Türkiye Türkçesi ağızlarında “saman, kuru ot, mısır sapı” anlamına gelen *äläf* sözcüğünün Arapça *‘alaf* sözcüğünden geldiği belirtilmektedir (Eren, 1999, s. 7). Fonetik ve semantik bakımdan düşünüldüğünde Özbek Türkçesindeki *äläf* sözcüğünün de Arapçadan geçtiği düşünülebilir. Ar. *‘alaf* > Öz. T. *äläf* “ot”. *Äläf* sözcüğünün geçtiği iki Özbek atasözü tespit edilmiştir ve bu atasözlerinde, *äläf* ile birlikte *gül* sözcüğü de yer almaktadır. Atasözlerinin açıklaması gülün yer aldığı

³⁵ Güneş yılı hesabında birinci ayın Arapça adı (22 Ocak 22 Şubat aralığına denk gelir.) (O’zbek Tilining İzoxli Lug’ati, Jild 2, s. 61).

atasözleri bölümünde (Açıklama için bakınız: 2.5.2 gul *gül* “gül, çiçek”) yapıldığı için bu bölümde sadece atasözleri verilmiştir:

Денгиз садафсиз бўлмас, гул алафсиз (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 79). *Dengiz sādāfsiz bolmās, gül ālāfsiz*. “Deniz sedefsiz olmaz, çiçek otsuz.”

Гул бўлиб туғилиб, сассиқ алаф бўлиб яшама (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 83). *Gül bolib tuğilib, sāssıq ālāf bolib yāšāmā*. “Çiçek olarak doğup sası ot olup yaşama.”

2.10.4 *giyoh giyāh* “ot”

Özbek Türkçesine Farsçadan geçmiştir: Far. *kiyoh* (Kanar, 2016, s. 342) > Öz. T. *giyāh* “ot”. *Giyāh* sözcüğü, sekiz atasözünde geçmektedir.

Cho’lda o’sgan giyoh ham cho’lga husn (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 91). *Çöldä ösgän giyāh hām çölgä hüsn*. “Çölde yetişen ot bile çöle güzellik.”: Çöl, yeşillikten yoksun olduğu için orada büyüyen ot bile güzel görünmektedir. Güzelliği ile ünlü olan gül, lale gibi bitkilerin yerini çölde ot almıştır. Güzel görünmeyen bir yerde en ufak şey dahi süsüdür.

Деворда унган гиёҳнинг бир шамоллик ҳоли бор (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 91). *Devārdä üngän giyāhning bir şāmāllik hāli bār*. “Duvarda yetişen otun bir rüzgârlık ömrü var.”: Duvarda yetişen otun kökü sağlam değildir. Buradan hareketle atasözünde ilimsiz insan duvarda yetişen ota benzetilmektedir (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 91).

Kitob ko’rmagan kalla giyoh unmagan dala (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 70). *Kitāb körmägän källä giyāh ünmägän dälä*. “Kitap görmeyen kafa, ot büyümeyen tarla.”: İlimsizliği eleştiren bir atasözüdür. İlimsiz baş, ot bitmeyen tarlaya benzetilmektedir.

Олов сўнса совийди, гиёҳ сўлиса қурийди (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 297). *Ālāv sōnsā sāviydi, giyāh solisā quriydi*. “Ateş sönerse soğur, ot solarsa

kurur.”: Başlanılan bir işin ara verilmeden yapılması gerektiği mesajını veren bir sözdür. Yarım bırakılan işin sonucunun kötü olacağını, tekrar yapılmaya başlanılsa bile geç kalınmış olduğunu ifade etmektedir.

Осмондан ҳам тушмаса, ерда гиёҳ унмас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 163). *Āsmāndān hām tūshmāsā, yerdā giyāh ūnmās.* “Gökten de düşmezse yerde ot büyümez.”: Her canlının suya olan ihtiyacını anlatan bir sözdür.

Atasözünün bir varyantı daha bulunmaktadır: Osmondan ham tushmasa, giyoh unmas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 176). *Āsmāndān hām tūshmāsā, giyāh ūnmās.* “Gökten de düşmezse ot bitmez.”

Yolg’onchining shahrida shoh bo’lguncha, Rostgo’yning chorbog’ida giyoh bol (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 107). *Yālgānchining šāhridū šāh bolgünçā, Rāstgoyning çārbāğidū giyāh bāl.* “Yalancının şehrinde şah olacağına, doğru söyleyenin çarbağında ot ol.”: Bu atasözü ota değersizlik anlamı vermektedir. Doğruluk ve dürüstlüğü yanında yer almanın şah olmaktan bile daha kıymetli olduğu vurgulanmaktadır.

Хасис ҳаёсиз бўлар, ери гиёҳсиз бўлар (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 220). *Xasis hāyāsiz bolār, yeri giyāhsiz bolār.* “Cimri hayâsız olur, yeri otsuz olur.”: (Açıklama için bakınız: 2.5.5 sunbul *sünbül* “sümbül”: Bāxılning yeridā sümbül kökarmās.)

2.10.5 ko’chat koçāt “fidan”

Bir tohumdan ya da başka bir yerden nakledilen yeni yetişen ağaç bitkisidir. Özbekçede *kök* ad tabanından {+ä} addan eylem yapım eki ile yapılan *koçā-* eylemine {-t} eylemden ad yapım eki eklenerek oluşmuş Türkçe bir sözcüktür (Rahmatullayev, 2000, 232). *Koçāt* sözcüğü üç atasözünde geçmektedir.

Hasad ko’chatini ekkan, balo mevasini yer (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 89). *Häsād koçātini ekkān, bālā mevāsini yer.* “Haset fidanını

eken kişinin çocuğu meyvesini yer.”: Atasözünde, insanın yaptığı kıskançlıkların zararı kendisine olmazsa çocuklarına yansıtacağı anlatılmaktadır.

Ko’chatni o’tqazmasang ko’karmas, maqsadni istamasang topilmas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 16). *Koçätni otqazmäsäng kökärmas, maqsädni istämäsäng tåpilmäs.* “Fidanı dikmezsen yeşermez, amaca istemeden erişilmez.”: Atasözünde, bir işi gerçekleştirmek, bir amaca ulaşmak için çaba ve emek harcanması gerektiği anlatılmaktadır.

Тошсиз тоғ бўлиас, кўчатсиз боғ бўлмас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 203). *Taşsiz tâğ bālmäs, köçätsiz bâğ bolmäs.* “Taşsız dağ olmaz, fidansız bağ olmaz.”: (Açıklama için bakınız: 2.6.10 rayhon *räyhân* “reyhan”: Çöl yāntāqsiz bolmäs, bâğ räyhānsiz.)

2.10.6 novda *nāvdä* “filiz”

Filiz, tohumdan veya tomurcuktan çıkan körpe ve küçük daldır (GTS, 2022). Tacikçeden Özbek Türkçesine geçmiştir: Tac. *navda* (Kalontarov, 2008, s. 185) > Öz. T. *nāvdä* “filiz”. *Nāvdä* sözcüğü dört atasözünde geçmektedir.

Илдиз озик берса, новда кўкарап (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 107). *İldiz āziq bersä, nāvdä kökärär.* “Kök gıda verirse filiz yeşerir.”: Atasözünde, insanların başarılarına ulaşmasında çevresindeki kişilerin katkıları olması gerektiği ifade edilmektedir.

Новдани ёшлигида эг (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 149)! *Nāvdāni yāşligidä eg!* “Filizi yaşken eğ!”: Atasözünde, insanların çocukken daha kolay eğitilebilecekleri, bu sebeple insanlara iyiyi, doğruyu, güzeli bu yaşlarda öğretmek gerektiği öğütlenmektedir. Türkiye Türkçesinde “Ağaç yaşken eğilir.” atasözü benzer anlamdadır.

Ўғил-қизнинг савдоси, кетга тегди новдаси (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 475). *Oğıl-qızning sävdäsi, ketğa tegdi nāvdäsi.* “Oğlanın, kızın sevdası,

arkaya dokundu filizi.”: Çocuk yetiştirmenin zorlu evrelerini belirtmek için kullanılan atasözlerinden biridir.

Қуруқ ёғоч эгилмас, қуриган новда тугилмас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 274). *Quruq yâğâç egilmäs, qurigän nâvdä tügilmäs.* “Kuru ağaç eğilmez, kuruyan filiz yeşermez.”: Atasözünde, geri dönüşü olmayan ve değişmesi mümkün olmayan durumlar için kullanılan bir sözdür.

2.10.7 o’t ot “ot”

Toprak üstündeki bölümleri odunlaşmayıp yumuşak kalan, ilkbaharda bitip bir iki mevsim sonra kuruyan küçük bitkilerdir (GTS, 2022). *Ot* sözcüğü Türkçe kökenlidir (Clauson, 1972, s. 34-35; Eren, 1999, s. 310-311; Gülensoy, 2007, s. 634). *Ot* sözünün yer aldığı on bir atasözü tespit edilmiştir.

Илоннинг суймаган ўти инининг оғазида битади (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 158). *Îlânning süymägän oti inining âgazidä bitädi.* “Yılanın sevmediği ot, ininin ağzında biter.”: Hoşa gitmeyen durumlarla sürekli karşı karşıya kalmayı anlatan bir sözdür. Türkiye Türkçesinde de “Yılanın sevmediği ot, deliğinin ağzında biter.” sözü mevcuttur.

Atasözünün bir varyantı daha vardır: *Îlonning suymas o’ti inining og’zida bitar* (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 224). *Îlânning süymäs oti inining âgzidä bitär.* “Yılanın sevmediği ot, ininin ağzında biter.”

Қўзи туғилса, яйловда бир ўт ўсап (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 276). *Qozi tuğilsä, yäylâvdä bir ârtıq ösär.* “Kuzu doğarsa otlakta bir ot fazla büyür.”: Atasözünde, Tanrı’nın doğan her canlının rızkını verdiği ifade edilmektedir.

Atasözünün bir varyantı daha tespit edilmiştir: *Молхонада бузоғ тугилса, ариқ ёқасида ўт чиқади (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 146). *Mâlxânädä buzâq tuğilsä, âriq yâqasidä ot çıqädi.* “Ahırda danan doğarsa ark kenarında ot çıkar.”*

Odam gap bilan, hayvon o't bilan (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 40). *Ādām gāp bilān, hāyvān ot bilān.* “İnsan söz ile, hayvan ot ile.”: Kötü sözlerle konuşan insanlara karşı söylenen bir atasözüdür.

Otdan bo'lgan o't yeydi, itdan bo'lgan et yeydi (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 44). *Ātdān bolgān ot yeydi, itdān bolgān et yeydi.* “Attan olan ot yer, itten olan et yer.”: Atasözünde, insanın karakterini aileden aldığı vurgulanmaktadır.

Yemas yerga o't bitar, ichmas yerga suv bitar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 87). *Yemās yergū ot bitār, içmās yergū suv bitār.* “Yenmeyen yerde ot biter, içilmeyen yerde su biter.”: Cimrilik ve cömertlik ile ilgili atasözlerinden biridir. Atasözünde, cimri insanların ot ve su gibi her yerde bulunabilecek şeyleri dahi paylaşmayacakları anlatılmaktadır.

Yomon buqa o'z boshiga o't yer (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 28). *Yāmān buqa ōz bāshigū ot yer.* “Kötü boğa, kendi başına ot yer.”: Atasözünde, kötü insanların toplum tarafından dışlanacağı ifade edilmektedir.

Yomg'irdan o't-o'lan o'sar, qo'shiqdan – ko'ngil (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 239). *Yāmğirdān ot-ōlān ōsār, qo'shiqdān-kōngil.* “Yağmurdan ot büyür, şarkıdan gönül.”: Mutluluk ve sevinç hakkındaki atasözlerden biridir. Atasözünün ilk kısmında doğadaki bitkilerin gıdası olan yağmurun canlandırıcı özelliğinden bahsedilir. Atasözünün ikinci kısmında kullanılan koşuk sözcüğü ile Türkiye Türkçesinde “Müzik ruhun gıdasıdır.” sözü akla gelmektedir.

Саҳрода гул бўлиб очилгандан чаманда ўт бўлиб унган яхши (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 183). *Sāhrādā gūl bolib āçilgāndān çāmāndā ot bolib üngān yaxshi.* “Sahrada çiçek olup açılmaktan çiçek bahçesinde ot olup büyüme daha iyi.”: (Açıklama için bakınız: 2.5.2 gul gūl “gül, çiçek”)

Қуруқ ердан ўт чиқмас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 274). *Quruq yerdān ot çiqmās.* “Kuru yerden ot çıkmaz.”: (Açıklama için bakınız: 2.10.2 ekin ekin “ekin”: Şörali yerdä ekin bitmäs.)

2.10.8 yog'och/og'och yâğâç/âğâç “ağaç”

Özbek atasözlerinde hem Türkçe kökenli *yâğâç/âğâç* sözünün hem de Farsça kökenli *dāraxt* sözünün kullanılması ilgi çekicidir. Meyve verebilen, gövdesi odun veya kereste olmaya elverişli bulunan ve uzun yıllar yaşayabilen bitkidir (GTS, 2022). *Yâğâç/âğâç* sözcüğü otuz iki atasözünde tespit edilmiştir.

Болта тегмаган ёғоч бўлмас (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 61). *Bâltä tegmâgân yâğâç bolmäs.* “Balta değmeyen ağaç olmaz.”: Söylenen bir söze kalbi kırılıp üzülen insanları teselli etmek amacıyla kullanılmaktadır.

Бир жойда ётган ёғоч чирийди (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 46). *Bir jâydä yâtgân yâğâç çiriydi.* “Yerde yatan ağaç çürür.”: Gerçek ve mecaz anlamı bulunmaktadır. Gerçek anlamda, kökünden ayrılıp yere yıkılan ağacın zamanla çürüyüp yok olacağı ifade edilmektedir. Mecaz anlamda ise ailesinden, yakınlarından, dostlarından ya da yurdundan kopan insanın gün geçtikçe unutulacağı ve sonunda hafızalardan silineceği anlatılmaktadır.

G'isht masjidge yog'och mezana (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 60). *G'ışt mäscidgü yâğâç mezänä.* “Kerpiç camiye ağaç minare.”: Her şeyin ya da herkesin bir layığının olduğu ifade edilmektedir.

Ho'l yog'ochni egmagin, tegmaganga tegmagin (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 83). *Hol yâğâçni egmâgin, tegmâgângä tegmâgin.* “Yeşil ağacı eğme, değmeyene değme.”: Edep ve edepsizlik hakkındaki atasözlerinden biridir. Atasözünde, çevreye zarar verilmemesi gerektiği ifade edilmektedir.

Atasözünün bir varyantı daha bulunmaktadır: *Хўл ёғочни эгмагил, тегмаганга тегмагил (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 287). *Hol yâğâçni egmâgil, tegmâgângä tegmâgil.* “Yeşil ağacı eğme, değmeyene değme.”*

Қийсанг шойи, кимхоб, охир тушкунг ёғоч товут (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 212). *Kiysāng şāyi, kimxâb, âxir tüşküng yâğâç tâvüt.* “İpek giyersen kaftan, sonunda düşeceğin ağaç tabut.”: Atasözünde, dünya malının dünyada kalacağı, insanların dünya malına tamah etmemeleri gerektiği öğütlenmektedir.

Темир кессанг калта кес: Чўзса бўлур: Ёғоч кессанг узун кес, йўнса бўлур (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 196). *Temir kessāng kältä kes: Çözsä bolur: Yâğâç kessāng uzun kes: yönsä bolur.* “Demir kesersen kısa kes, uzatılır; ağaç kesersen uzun kes, yontulur.”: Atasözünde, bazı durumların telafisi olmayacağının göz önüne alınması ve buna göre hareket edilmesi gerektiği öğütlenmektedir.

Atasözünün başka varyantları da bulunmaktadır: Ёғоч кессанг узун кес, йўнса бўлур: Темир кессанг калта кес: Чўзса бўлур (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 101). *Yâğâç kessāng uzun kes: yönsä bolur, temir kessāng qısqa kes: çözsä bolur.* “Ağaç kesersen uzun kes, yontulur; demir kesersen kısa kes, uzatılır.”; Ёғочни узун кес, темирни қисқа кес (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 101)! *Yâğâçni uzun kes, temirni qısqa kes!* “Ağacı uzun kes, demiri kısa kes!”

Тузокдан бир марта қўрққан қуш қирқ йилгача айри ёғочга қўнмайди (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 205). *Tuzâqdän bir märtä qorqqan quş qırq yilgäçä äyri yâğâçgä qonmäydi.* “Tuzaktan bir kez korkan kuş, kırk yıl kadar tek başına ağaca konmaz.”: Atasözünde, insanların yaşadığı bazı olumsuz olaylardan ders çıkararak daha sonraki süreçte tedbirli davrandıkları ifade edilmektedir. Türkiye Türkçesinde bu durum “Sütten ağzı yanan yoğurdu üfleyerek yer.” sözüyle ifade edilmektedir.

Atasözünün bir varyantı daha bulunmaktadır: Tuzoqdan bir marta qo’rqqa qush qırq yilgacha ayri yog’ochga qo’nmas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 227). *Tüzâqdän bir märtä qorqqan quş qırq yilgäçä äyri yâğâçgä qonmä.* “Tuzaktan bir kez korkan kuş, kırk yıl boyunca diğerlerinden ayrı ağaca konmaz.”

Ёғоч ичига ел тегар, ёмшоқ кишига сўз тегар (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 101). *Yâğâç içigä yel tegär, yâmşâq kişigä söz tegär.* “Ağaç içine yel değer, yumuşak

kişiye söz değer.”: Atasözünde, kırılğan insanların kendilerine söylenen sözlerden kolayca etkilenebilecekleri ifade edilmektedir.

Ёғоч йўқ ерда қамиш ҳам ёғоч (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 101). Yâğâç yâq yerdä qamış hām yâğâç. “Ağaç olmayan yerde kamış da ağaç.”: (Açıklama için bakınız: 2.6.8 qamish qamış “kamış”)

Ёғочни ўз ичидаги қурти ейди (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 101). Yâğâçni ōz içidägi qurti yeydi. “Ağacı kendi içindeki kurt yer.”: Atasözünde, insanın değer, zaman ve emek verdiği şeylerin ya da kimselerin gün geldiğinde insana zarar verebileceği belirtilmektedir.

Bo’sh yog’ochni qurt yer (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 198). Boş yâğâçni qurt yer. “Boş ağacı kurt yer.”: Atasözünde, kendisine ve çevresine faydası olmayan şeyin ya da kimsenin küçük bir canlı ya da olay ile yok olabileceği anlatılmaktadır.

Yaxshilik yog’och boshida, yomonlik oyoq ostida (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 120). Yaxshilik yâğâç başidä, yāmānlik āyâq āstidä. “İyilik ağaç başında, kötülük ayak altında.”: Atasözünde, iyiliğin ve iyi insanların baş tacı edilmesi; kötülüğün ve kötü insanların ise değer görmemesi ifade edilmektedir.

Оғочнинг ёмони сўқи, одамнинг ёмони сўфи (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 176). Ağâçning yāmāni soqi, ādāmning yāmāni sofi. “Ağacın kötüsü yakılmaya yaramayan, adamın kötüsü müezzin.”: Atasözünde, odun olarak kullanılamayan ağacın hiçbir işe yaramayacağı için kötü olduğu vurgulanmaktadır.

Atasözünün başka varyantları da bulunmaktadır: **Одамнинг ёмони сўфи, оғочнинг ёмони сўқи (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 153). Ādāmning yāmāni sofi, âğâçning yāmāni soqi. “Adamın kötüsü müezzin, ağacın kötüsü yakılmaya yaramayan.”;** **Yog’ochning yomoni – so’qi, odamning yomoni – sofi (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 254). Yâğâçning yāmāni – soqi, ādāmning yāmāni – sāfi. “Ağacın kötüsü yakılmaya yaramayan, insanın kötüsü müezzin.”**

Yog'ochning ponasi o'zidan (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 133).
Yâğâçning pânâsi ôzidân. “Ağacın pane³⁶si kendinden.”: Atasözünde, insana zarar veren şeyin yine kendi içinden ya da yakınından olabileceği belirtilmektedir.

Yog'och suvdan to'ymas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 191).
Yâğâç suvdân toymäs. “Ağaç suya doymaz.”: Atasözünde, insanın sevdiği ya da muhtaç olduğu şeyden bıkmayacağı anlatılmaktadır.

Beparvo do'stdan yog'och yaxshi (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 205). ***Bepärvâ dostdân yâğâç yaxşi. “Pervasız dosttan ağaç daha iyi.”:*** Atasözünde, insana destek olmayan dosttan hareketsiz duran ağacın daha iyi olacağı anlatılmakta ve böyle dostlardan uzak durulması öğütlenmektedir.

Olma og'ochidan osh tushmas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 176). ***Älmä âğâçidân aş tüşmäs. “Elma ağacından aş düşmez.”:*** Atasözünde, her neticenin bir sebebi, bahanesi olduğu ve bazı sonuçları almak için yanlış şeyden ya da kimseden beklenti içine girilmemesi tavsiye edilmektedir.

Quruq yog'och yonar, so'nar, ho'l yog'ochdan hosil unar (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 238). ***Quruq yâğâç yânär, sönär, höl yâğâçdân hâsil ünär. “Kuru ağaç yanar, söner; yaş ağaçtan mahsul büyür.”:*** Atasözünde, kuru ağacın bir kez, taze ağacın ise daima fayda sağlayacağı ifade edilmektedir.

Yolg'iz yog'och uy bo'lmas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 8).
Yâlgız yâğâç üy bolmäs. “Tek ağaç ev olmaz.”: (Açıklama için bakınız: 2.10.1 daraxt *däraxt* “ağaç”: Bir *däraxt* orman bolmäs.)

Atasözünün bir varyantı daha bulunmaktadır: Ёлғиз ёғоч пана бўлмас, ёлғиз бияга сава тўлмас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 91). *Yâlgız yâğâç pänä bolmäs, yâlgız biyägä sävä tolmäs. “Tek ağaç barınak olmaz; tek kısırağa deri kap dolmaz.”*

³⁶ Bir ucu keskin, bir veya iki kenarı eğimli, düzgün görünüşlü basit bir ağaç ya da metal silah (Özbekiston Milliy Ensiklopediyasi P Harfi, s. 342).

Ёғочнинг бўшини қурт ейди (Şamaksudov ve Şarahmedov, 1990, s. 136). *Yâğâçning başını qurt yeydi. “Ağacın başını kurt yer.”*: (Açıklama için bakınız: 2.10.1 daraxt *dâraxt* “ağaç”: Dâraxtning boşini qurt yeydi.)

Atasözünün bir varyantı daha tespit edilmiştir: Ёғочнинг бошига қурт тушади (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 101). *Yâğâçning başigä qurt tüşädi. “Ağacın başına kurt düşer.”*

Қуруқ ёғоч эгилмас, қуриган новда тугилмас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 274). *Quruq yâğâç egilmäs, qurigän nâvdä tügilmäs. “Kuru ağaç eğilmez, kuruyan filiz yeşermez.”*: (Açıklama için bakınız: 2.10.6 novda *nâvdä* “filiz”)

Atasözünün iki varyantı daha bulunmaktadır: Quruq yog’och egilmas (Mirzayev, Musakulov ve Sarımsakov, 2005, s. 97). *Quruq yâğâç egilmäs. “Kuru ağaç eğilmez.”*; Қуруқ ёғочга япроқ битмас (Berdiyarov ve Resulov, 1984, s. 274). *Quruq yâğâç yapraq bitmäs. “Kuru ağaçta yaprak bitmez.”*

3. ÖZBEK ATASÖZLERİNDEKİ BİTKİ ADLARININ KÖKEN BİLİM BAKIMINDAN İNCELEMESİ

Çalışmamızın bu bölümünde Özbek atasözlerindeki bitki adlarının kökenleri tespit edilmiştir. Özbek atasözlerinde yer alan bitki adları Türkçe, Farsça, Arapça, Tacikçe, Urduca, Yunanca ve Çince menşelidir.

3.1 Özbek Atasözlerindeki Türkçe Kökenli Bitki Adları

Özbek atasözlerinde otuz dört adet Türkçe kökenli bitki adı tespit edilmiştir. Özbek atasözlerinde tespit edilen Türkçe bitki adlarının listesi şu şekildedir:

archa <i>ärçä</i> “çam”	ko’kcha <i>kökçe</i> “kökçe”
ajriq <i>ajriq</i> “ayrık otu”	oqbosh <i>aqbâş</i> “akbaş”
andiz <i>ändiz</i> “andız”	o’t ot “ot”
arpa <i>ärpä</i> “arpa”	olma <i>älmä</i> “elma”
boshoq <i>bâşâq</i> “başak”	o’rik <i>örik</i> “kayısı”
bug’doy/bug’doy <i>bugdây/bugdây</i> “bugday”	qamish <i>qamış</i> “kamış”
cheshak <i>çeçäk</i> “çiçek”	qoramig/qoramug’ <i>qärämig/qärämug</i> “karamuk”
chigit <i>çigit</i> “çiğit”	qayin <i>qayin</i> “kayın”
ekin <i>ekin</i> “ekin”	qovoq <i>qâvâq</i> “kabak”
isiriq <i>isiriq</i> “üzerlik otu”	qovun <i>qâvun</i> “kavun”
it uzumi <i>it üzümi</i> “it üzümü”	sarimsoq <i>särimsâq</i> “sarımsak”
iyir <i>iyir</i> “iyir”	so’g’on <i>sogân</i> “soğan”
jiyda <i>ciydä</i> “iğde”	tariq <i>tariq</i> “darı”
ko’chat <i>koçät</i> “fıdan”	terak <i>teräk</i> “kavak”

tok <i>tāk</i> “asma”	yantoq/yontoq/yantog’
tol <i>tāl</i> “söğüt”	<i>yāntāq/yāntāq/yāntāg</i> “deve diken”
uzum <i>üzüm</i> “üzüm”	yog’och/og’och <i>yāğāç/āğāç</i> “ağaç”
	yong’oq <i>yāngāq</i> “ceviz”

3.2 Özbek Atasözlerindeki Yabancı Kökenli Bitki Adları

Özbek atasözlerinde otuz üç Farsça, altı Arapça, dört Tacikçe, iki Urduca, bir Yunanca ve bir Çince olmak üzere toplamda kırk yedi adet bitki adının yabancı dillerden alıntı olduğu tespit edilmiştir.

Özbek atasözlerinde tespit edilen Farsça kökenli bitki adlarının listesi şu şekildedir:

anjir <i>āncir</i> “incir”	javdar <i>cāvdār</i> “çavdar”
anor <i>ānār</i> “nar”	jo’xori <i>coxārī</i> “mısır”
beda <i>bedā</i> “yonca”	karam <i>kārām</i> “lahana”
bodom <i>bādām</i> “badem”	kishmish <i>kışmīş</i> “kişmiş”
buta <i>butā</i> “çalı”	kuchala <i>küçälā</i> “yılan yastığı”
chinor <i>çinār</i> “çınar”	lola <i>lālā</i> “lale”
daraxt <i>dāraxt</i> “ağaç”	loviya <i>lāviyā</i> “fasulye”
g’o’za <i>g’ozā</i> “koza”	kunjut <i>kuncut</i> “susam”
gilos <i>gilās</i> “kiraz”	mosh <i>māş</i> “maş fasulyesi”
giyoh <i>giyāh</i> “ot”	murch <i>murç</i> “karabiber”
gul <i>gūl</i> “gül, çiçek”	pista <i>pistā</i> “ay çekirdeği”
gurunch/guruch <i>gurunç/guruç</i> “pirinç”	piyoz <i>piyāz</i> “soğan”
jangal/changal <i>cāngāl/çāngāl</i> “dikenli çalı”	sada <i>sādā</i> “sede”
	shaftoli <i>şāftālī</i> “şeftali”

sholg'om *şalgām* “şalgam”

turp *turp* “turp”

sholi *şāli* “çeltik”

tut *tut* “dut”

sunbul *sünbül* “sümbül”

zardoli *zārdāli* “zerdali”

Özbek atasözlerinde tespit edilen Arapça kökenli bitki adlarının listesi şu şekildedir:

alaf *ālāf* “ot”

makka *mākkā* “mısır”

g'alla *gallā* “buğday”

rayhon *rāyhān* “reyhan”

xina *xinā* “kına

zaqqum *zaqqum* “zakkum”

Özbek atasözlerinde tespit edilen Tacikçe kökenli bitki adlarının listesi şu şekildedir:

qalampir *qalāmpir* “biber”

novda *nāvdā* “filiz”

paxta *paxtā* “pamuk”

sabzi *sābzi* “havuç”

Özbek atasözlerinde tespit edilen Urduca kökenli bitki adlarının listesi şu şekildedir:

nashvati *nāşvāti* “armut”

tarvuz *tārvuz* “karpuz”

Özbek atasözlerinde tespit edilen Yunanca kökenli bitki adlarının listesi şu şekildedir:

eman *emān* “meşe”

Özbek atasözlerinde tespit edilen Çince kökenli bitki adlarının listesi şu şekildedir:

choy *çāy* “çay”

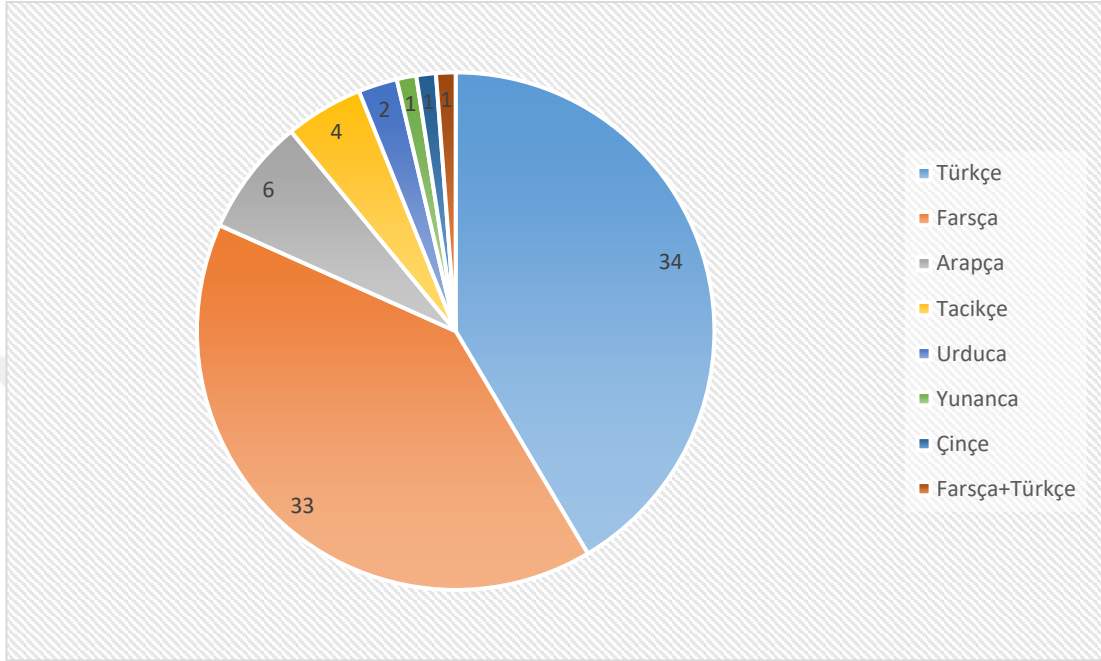
3.3 Özbek Atasözlerindeki Karışık Dilli Bitki Adları

Özbek atasözlerinde, Farsça kökenli *lālā* ve Türkçe kökenli *qızgaldāq* sözcüklerinin birleşmesinden oluşan bir bitki adı tespit edilmiştir:

lolaqizg'aldoq *lālāqızgaldāq* “gelincik”

3.4 Özbek Atasözlerindeki Bitki Adlarının Kökenleri Bakımından Dağılımı

Özbek atasözlerinde geçen bitki adlarının kökenleri bakımından dağılımı aşağıdaki grafikte gösterilmektedir.

Grafik 1: Özbek atasözlerindeki bitki adlarının kökenleri bakımından dağılımı.

4. SONUÇ

Çalışmada, Özbek atasözlerindeki bitki adları tespit edilip bitki adlarının atasözlerine kattığı anlamlar kısaca açıklanarak bitki adları köken bilimi bakımından incelenmiştir.

Özbek atasözlerinde toplamda seksen iki adet bitki adı tespit edilmiştir. Bu bitki adlarının yetmiş bir tanesi birbirinden farklı bitkileri ifade etmektedir. Bunun yanında buğday anlamında iki, mısır anlamında iki, soğan anlamında iki, ağaç anlamında iki ve ot anlamında üç farklı bitki adı geçmektedir. Atasözlerinde, aynı anlama gelen Türkçe ve yabancı kökenli sözcüklerin kullanılması, bir bitki için birden çok sözcüğün yer almasına sebep olmuştur. Aynı anlamı veren farklı bitki adları ve onların kökenleri şöyledir: Tr. *buğdây/buğdây* ~ Ar. *gällä* “buğday”; Tr. *yâğâç/âğâç* ~ Far. *däraxt* “ağaç”; Far. *coxârî* ~ Ar. *mäkkä* ‘mısır; Tr. *sogân* ~ Far. *piyâz* “soğan”; Tr. *ot* ~ Far. *giyâh* ~ Ar. *äläf* “ot”.

Özbek atasözlerinde köken bakımından en çok Türkçe bitki adları bulunmaktadır. Tespit edilen seksen iki bitki adının köken bilimi bakımından dağılımı şu şekildedir: otuz dört Türkçe, otuz üç Farsça, altı Arapça, dört Tacikçe, iki Urduca, bir Yunanca, bir Çince, bir Farsça+Türkçe.

Özbek atasözlerinde kullanım sıklığı bakımından en çok geçen bitki adı *güldür*. *Gül*, Özbek atasözlerinde yüz kırk sekiz kez geçmektedir. *Gül* adının atasözlerinde sıklıkla kullanılmasının en önemli sebebi, Özbek Türkçesinde gülün müstakil anlamda “gül”, genel manada “çiçek” olarak kullanılmasıdır.

Özbek atasözlerinde, *däraxt-yâğâç/âğâç*, *äläf-giyâh-ot*, *piyâz-sogân*, *gällä-buğdây/buğdây* gibi aynı anlama gelen farklı kökende sözcüklerin geçtiği tespit edilmiştir. Bu sözcüklerin kullanım sıklığıyla ilgili ulaşılan sonuçlar şöyledir:

- Ağaç manasında kullanılan Farsça *däraxt* sözcüğü seksen kez; Türkçe *yâğâç/âğâç* sözcüğü otuz iki kez geçmektedir.
- Ot anlamında kullanılan Farsça *giyâh* sözcüğü sekiz kez; Arapça *äläf* sözcüğü bir kez; Türkçe *ot* sözcüğü on bir kez geçmektedir.
- Soğan anlamında kullanılan Farsça *piyâz* sözcüğü on bir kez; Türkçe *sogân* sözcüğü bir kez geçmektedir.

- Buğday manasında kullanılan Arapça *gallä* sözcüğü iki kez; Türkçe *buğdây/buğdây* sözcüğü elli iki kez geçmektedir.

Farsça-Özbekçe temasının neticesinde Özbek Türkçesinde Farsça kökenli sözcükler oldukça fazladır. Özbek Türkçesine Farsçadan geçen *däraxt* ve *piyâz* sözcüğünün, atasözlerinde aynı anlama gelen Türkçe kökenli *yâğâç/âğâç* ve *sogân* sözcüğünden daha fazla kullanılıyor olması dil temasının sözcük alışverişi boyutundan öteye geçtiğini göstermektedir. Özbek atasözlerinde ana dildeki sözcüklerin yerine farklı dillerden alınan sözcüklerin kullanılıyor olması dil teması bakımından oldukça ilgi çekicidir. Dillerin birbirlerinden sözcük alışverişleri son derece olağan bir durumdur; ancak geleneksel ve kalıplaşmış sözler halinde olan atasözlerinde alıntı sözcüklerin ana dildeki sözcükler yerine kullanılması diller arası temasın neticesinin boyutlarını göstermektedir.

Atasözleri, bünyesinde eski sözcükleri ve aynı sözcüğün farklı varyantlarını barındırdığı için söz varlığı çalışmaları bakımından oldukça önemlidir. Özbek atasözlerindeki altı bitki adının farklı varyantları tespit edilmiştir: *buğdây/buğdây* “buğday”; *gurunç/guruç* “pirinç”; *cängäl/çängäl* “dikenli çalı”; *qârämig/qârämuğ* “karamuk”; *yäntâq/yäntâq/yäntâğ* “deve diken”; *yâğâç/âğâç* “ağaç”. Özbek atasözlerinde, günümüzde kullanılmayan sözcükler de geçmektedir. Örneğin çağdaş Özbek Türkçesinde armut anlamında *nâk* ve *âlmurut* sözcükleri kullanılırken, Özbek atasözlerinde *nâşvâti* sözcüğü geçmektedir.

Özbek atasözlerinde bitki türleri açısından en çok meyvelerden, en az çalılardan ve baklagillerden bitki adlarının geçtiği tespit edilmiştir. Özbekistan’ın meyve ağaçları bakımından zenginliği atasözlerindeki kullanıma da yansımıştır.

Bademin yer aldığı Özbek atasözlerinde dostluk, güzellik ve güven; it üzümünün yer aldığı Özbek atasözlerinde değersizlik; kökçenin, kayısının ve karpuzun yer aldığı Özbek atasözlerinde lezzetinden dolayı değer; kavunun yer aldığı Özbek atasözlerinde değer, eşitlik, adalet, dürüstlük ve gerçeklik; elmanın yer aldığı Özbek atasözlerinde değer, değersizlik ve tembellik kavramları; şeftalinin yer aldığı Özbek atasözlerinde yavaşlık, dürüstlük, cimrilik, emek ve hayalperestlik; dutun yer aldığı Özbek atasözlerinde dayanıklılık ve verimlilik; cevizin yer aldığı Özbek atasözlerinde güvensizlik, emek ve fayda; lahananın yer aldığı Özbek atasözlerinde cimrilik ve emek

kavramları; üzümün yer aldığı Özbek atasözlerinde planlı olmanın önemi; karabiberin ve soğanın birlikte yer aldığı Özbek atasözlerinde çıkar ilişkisi; kışmışın yer aldığı Özbek atasözlerinde emek harcanırsa rahatlığa erileşilebileceği ifade edilmektedir. İncir ve kiraz cümle içindeki kafiyei sağlamak; nar ise hastalıklara iyi geldiği için kullanılmaktadır.

Kabağın geçtiği Özbek atasözlerinde değersizlik; soğanın geçtiği Özbek atasözlerinde cimrilik, çalışkanlık, cesurluk ve sabır; havucun geçtiği Özbek atasözlerinde yararlılık; şalgamın geçtiği Özbek atasözlerinde cimrilik ve cömertlik anlatılmaktadır. Özbek atasözlerinde sarımsağın sağlık açısından faydasına dikkat çekilmektedir.

Lalenin yer aldığı Özbek atasözlerinde arkadaşlık, huzur, mutluluk ve güzellik; sümbülün yer aldığı Özbek atasözlerinde cimrilik ve güzellik; gülün yer aldığı Özbek atasözlerinde güzellik, huzur, iyilik, değer ve sevgi kavramlarına vurgu yapılmaktadır. Gelinciğin geçtiği Özbek atasözlerinde gelinciğin rengi ve güzelliği ile her ortamda dikkat çekmesi üzerinden çalışkan, başarılı ve iyi insanların her yerde fark edilecekleri anlatılmaktadır.

Andızın ve iyirin geçtiği Özbek atasözlerinde güven; otun geçtiği Özbek atasözlerinde değersizlik ve ilimsizlik; kamışın geçtiği Özbek atasözlerinde doyumsuzluk, cimrilik ve hayalperestlik; deve dikeninin geçtiği Özbek atasözlerinde açgözlülük ve değersizlik kavramları; akbaş otunun geçtiği Özbek atasözlerinde niteliğin ve karakterin önemi belirtilmektedir. Üzerlik otu ise sağlık açısından faydalı bir bitki olduğu için kullanılmaktadır.

Meşenin yer aldığı Özbek atasözlerinde ar ve namus; asmanın yer aldığı Özbek atasözlerinde arsızlık ve değer; kavağın yer aldığı Özbek atasözlerinde hayalperestlik, böbürlenme, değer, acizlik ve aile kavramlarına; çamın yer aldığı Özbek atasözlerinde çamın kokusunun güzelliğine, suyunun faydasına ve uzun ömürlü olmasına; kayının yer aldığı Özbek atasözlerinde kayının yapısına, sertliğine ve faydasına; çınarın yer aldığı Özbek atasözlerinde çınarın gençliği ve eşi ifade etmesine; söğüdün yer aldığı Özbek atasözlerinde tecrübeye, güzelliğe ve planlı olmaya vurgu yapılmaktadır.

Endüstri bitkilerinin yer aldığı Özbek atasözlerinde Özbekistan ekonomisi için önemli olan pamuğun atasözlerinde oldukça fazla geçtiği ve çiğit, koza ile birlikte zenginlik,

bolluk kavramlarını ifade ettiği görülmektedir. Çayın yer aldığı Özbek atasözlerinde ise herkesin kendi işini yapması gerektiği belirtilmektedir.

Tahılların yer aldığı Özbek atasözlerinde en çok buğday geçmektedir. Özbekistan'ın Orta Asya ülkeleri arasında buğday üretimi bakımından ikinci sırada yer alması ve buğdayın temel gıda ürünlerinin ham maddesi olması buğdayın hem ekonomi hem de gıda sektörü bakımından oldukça değerli olduğunu göstermektedir. Özbek atasözlerinde değer ve değersizlik kavramları genellikle buğday ve arpa üzerinden vurgulanmaktadır. Atasözlerinde, buğdayın arpa karşısındaki değeri ön plana çıkarılmaktadır. Buğday atasözlerinde bolluk ve bereket anlamlarını da vermektedir. Başağın geçtiği Özbek atasözlerinde tutumluluk; mısırın ve pirincin geçtiği Özbek atasözlerinde değer; darının geçtiği Özbek atasözlerinde yokluk, açgözlülük ve bereket kavramları ifade edilmektedir.

Baklagillerin geçtiği Özbek atasözlerinde Maş fasulyesinin ve fasulyenin birlikte geçtiği bir atasözü tespit edilmiştir. Bu atasözünde Maş fasulyesinin diğer fasulyeden daha değerli olduğu belirtilmektedir. Bu değerın sebebi ise özellikle Taşkent'te Maş fasulyesi yemeğinin çok yapılması ve sevilmesi olarak gösterilebilir.

Ağacın yer aldığı Özbek atasözlerinde şans, soy, uygunluk, çaba, iyilik, karakter, olgunluk, alçakgönüllülük, planlı olma, gerçeklik, acizlik, güçlülük ve çıkar; fidanın yer aldığı Özbek atasözlerinde kıskançlık; ekinin yer aldığı Özbek atasözlerinde çalışkanlık ve cesaret kavramları belirtilmektedir. Filizin yer aldığı Özbek atasözlerinde genellikle çocukluk çağındaki eğitimin önemi vurgulanmaktadır.

Çalının yer aldığı Özbek atasözlerinde güven; dikenli çalının yer aldığı Özbek atasözlerinde değersizlik kavramı ifade edilmektedir.

5. ÖZBEK ATASÖZLERİNDE TESPİT EDİLEN BİTKİ ADLARININ SÖZLÜĞÜ

ajriq ajriq (Tr.): Ayrık otu.

choy çây (Çi.): Çay.

alaf ülâf (Ar.): Ot. Bkz. giyoh, o't.

daraxt dūraxt (Far.): Ağaç. Bkz.
yog'och/og'och.

andiz āndiz (Tr.): Andız.

ekin ekin (Tr.): Ekin.

anjir āncir (Far.): İncir.

eman emān (Yu.): Meşe.

anor ānār (Far.): Nar.

g'alla gāllā (Ar.): Buğday. Bkz.
bug'doy/bug'day.

archa ārçā (Tr.): Çam.

g'o'za gōzā (Far.): Koza.

arpa ārpā (Tr.): Arpa.

gilos gilās (Far.): Kiraz.

beda bedā (Far.): Yonca.

giyoh giyāh (Far.): Ot. Bkz. alaf, o't.

bodom bādām (Far.): Badem.

gul gūl (Far.): Gül, çiçek.

boshog bāşāq (Tr.): Başak.

gurunch/guruch gurunç/guruç (Far.): Pirinç.

bug'doy/bug'day buğdāy/buğdāy (Tr.):
Buğday. Bkz. g'alla.

isiriq isiriq (Tr.): Üzerlik otu.

buta butā (Far.): Çalı.

it uzumi it ūzūmi (Tr.): İt üzümü.

chechak çeçāk (Tr.): Çiçek.

iyir iyir (Tr.): İyir.

chigit çigit (Tr.): Çiğit.

jangal cāngāl (Far.): Dikenli çalı.

chinor çinār (Far.): Çınar.

javdar cävdür (Far.): Çavdar.

jiyda ciydä (Tr.): İğde.

jo'xori coxârı (Far.): Mısır. Bkz. makka.

karam kâräm (Far.): Lahana.

kishmish kışmîş (Far.): Kışmış.

ko'chat koçât (Tr.): Fidan.

ko'kcha kökçe (Tr.): Kökçe.

kuchala küçülä (Far.): Yılan yastığı.

kunjut kuncut (Far.): Susam.

qalampir qalämpir (Tac.): Biber.

qamish qamiş (Tr.): Kamış.

qayin qayin (Tr.): Kayın.

qoramig/qoramug' qârämig/qârämuğ (Tr.):
Karamuk.

qovoq qāvâq (Tr.): Kabak.

qovun qāvun (Tr.): Kavun.

lola lâlä (Far.): Lale.

lolaqizg'aldoq lâläqizğaldâq (Far.+Tr.):
Gelincik.

loviya lâviyâ (Far.): Fasulye.

makka mäkkä (Ar.): Mısır. Bkz. jo'xori.

mosh mâş (Far.): Maş fasulyesi.

murch murç (Far.): Karabiber.

nashvati näşvâti (Urd.): Armut.

novda nâvdä (Tac.): Filiz.

o'rik örik (Tr.): Kayısı.

o't ot (Tr.): Ot. Bkz. alaf, گیوه.

olma âlmä (Tr.): Elma.

oqbosh âqbâş (Tr.): Akbaş.

paxta paxtâ (Tac.): Pamuk.

pista pistä (Far.): Ay çekirdeği.

piyoz piyâz (Far.): Soğan. Bkz. so'g'on.

rayhon râyhân (Ar.): Reyhan.

sabzi säbzi (Tac.): Havuç.

sada sādā (Far.): Sede.

tol tāl (Tr.): Söğüt.

sarimsoq sārimsāq (Tr.): Sarımsak.

turp turp (Far.): Turp.

so'g'on soġān (Tr.): Soğan. Bkz. piyoz.

tut tut (Far.): Dut.

sunbul sūnbūl (Far.): Sümbül.

uzum üzüm (Tr.): Üzüm.

shaftoli şāftāli (Far.): Şeftali.

xina xīnā (Ar.): Kına.

sholg'om şālgām (Far.): Şalgam.

**yantoq/yontoq/yantog'
yāntāq/yāntāq/yāntāg (Tr.):** Deve diken.

sholi şāli (Far.): Çeltik.

yog'och/og'och yāġāç/āġāç (Tr.): Ağaç. Bkz. darax.

tariq tarīq (Tr.): Darı.

yong'oq yāngāq (Tr.): Ceviz.

tarvuz tārūz (Urd.): Karpuz.

zaqqum zaqqum (Ar.): Zakkum.

terak terāk (Tr.): Kavak.

zardoli zārdāli (Far.): Zerdali.

tok tāk (Tr.): Asma.

KAYNAKLAR

- Abrurrahmanov, G. ve Metellibavler, S. (1967). *Devanu Lugatit Türk indeks-lugat*. Özbekistan SSR Fen Neşriyeti.
- Aktan, B. (2011). Cümle yapısı bakımından Özbek atasözleri. *Turkish Studies*, Volume 6/2 (İlkbahar 2011), 163-176.
- Aktan, B. (2011). Manzum Özbek atasözlerinde ahenk. *Turkish Studies*, Volume 6/3 (Yaz 2011), 137-153.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III indeks*. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Arslan, M. S. (2020). Vatan ile ilgili Özbek atasözleri. *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. Sayı 8. 225-235.
- Başimov, G. (2021). Orta Asya ülkelerinde buğday üretiminin ekonomik gelişim seyri. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*. Sayı 7(1). 66-75.
- Berdireyov, H. ve Resulov, R. (1984). *Özbek Tilining Paremiologik Lugati*. Ukitivçi.
- Beşimov, G. (2015). Özbekistan pamuk sektörünün rekabet gücünün belirlenmesi. *Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 2(1), s. 99-104.
- Bulduk, T.B. (2020). Divânu Lugâti't Türk'ten Özbek Türkçesine geçen atasözleri. *Kesit Akademi Dergisi*. Sayı 22, (Mart 2020), 90-100.
- Boratav, P. N. (1969). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. Gerçek Yayınevi: İstanbul.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteen-century Turkish*. Oxford at the Clarendon Press.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ceylan, M. (2001). *Özbek halk makalları (transkripsiyon, aktarma, gramer, index)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Çelik, B. (1998). *Özbek halk masalları (Metin-Gramer-İndeks)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Çetin, M. (2014). Türkiye Türkçesi'nde ve Özbek Türkçesi'nde nasihat biçimindeki buyurgan atasözleri üzerine. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*. 7(13), 37-57.

- Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk dünyası ortak atasözleri*. Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Düzgün, O. (2020). *Türkçe-Arapça / Arapça-Türkçe karşılıklar klavuzu*. TDK Yayınları.
- Dybo, S. A., Starostin, S. A. ve Mudrak, O. A. (2003). *An etymological dictionary of Altaic languages*. Brill.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2020). *Dîvânu Lugâti't-Türk*. TDK Yayınları.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Bizim Büro Basım Evi (2. Baskı).
- Eyüpoğlu, A. (2017). *Kazan-Tatar Türkçesi ile Özbek Türkçesinde hayvan adları ile kurulan atasözlerinin karşılaştırmalı incelemesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Ordu Üniversitesi.
- Güerer, N. (1997). *Özbek halk masalları (metnin çeviri yazısı, dil incelemesi, sözlük)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. TDK Yayınları.
- Gültekin, M. (2013). Özbek atasözlerinin cümle yapısı üzerine bir inceleme. *The Journal of Academic Social Science Studies*. Cilt 6. Sayı 4, (Nisan 2013), 483-500.
- İskenderova, Ş. (2013). *Özbek halk makallerining semantik hususiyetleri*. [Magistirlik Dissertatsiyası]. Fergana Devlet Üniversitesi.
- Kalontarov, Y. (2008). *Noviy Taciksko-Russkiy slovar*. Duşanbe.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. TDK Yayınları.
- Karadeniz, Y. (2021). Özbek atasözlerinde kullanım kalıpları. *International Journal of Languages' Education and Teaching*. Cilt 9, Sayı 2, (Haziran 2021), 380-401.
- Kasimov, A. İ., Nebiyev, M. M. (1990). *Botanikadan kıskaçça izahli lugat*. Okıtvıçı.
- Magrufova, Z. M. (1981). *Özbek tilining izahli lugati*. Rus Tili Neşriyatı.
- Maqsudı, A. K. (2018). *Afganistan Özbeklerinin akrabalıkla ilgili atasözlerinin Türkiye'de kullanılan atasözler ile karşılaştırmalı olarak incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.

- Mirzayev, T., Musakulov, A. ve Sarımsakov, B. (2005). *Özbek halk makalları*. “Şark” Neşriyat-Matbaa Aksiyadarlık Karapaniyasi Baş Tahririyeti.
- Muhamadhanov, S., Cangurazov F. (1989). *Ösimlikşunaslikka aid Rusça-Özbekçe izahli lugat*. Mehnat Neşriyeti.
- Muhsinovna, J. B. (2019). *Özbek halk makalleri şekllenışining lingvistik esasleri ve pragmatik husisietleri*. [Doktora Tezi]. Semerkand Devlet Üniversitesi.
- Norrick, N. R. (1985). *How adverbs mean*. Mouton Publishers.
- Onan, B. (1997). *Özbek atasözleri a maddesi (metin-çeviri-açıklama)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Önen, H. (2010). *Bitkiler alemi*. (Ed. Serin Y.). Küresel iklim değişimine bağlı sürdürülebilir tarım, Cilt II YİBO Eğitimi. Erciyes Üniversitesi.
- Öz, A. (2000). Hayvanlarla ilgili özbek atasözleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. Sayı 9, 114-160.
- Öz Özcan, A. (2009). *Kadınlarla ilgili Özbek atasözleri*. Grafiker Yayıncılık.
- Öz Özcan, A. (2011). Başaklı bitkilerle ilgili Özbek atasözleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. Cilt 8, Sayı 2, (Haziran 2011), 98-109.
- Öz Özcan, A. (2015). Çiçeklerle ilgili Özbek atasözleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. Cilt 12, sayı 1, (Mart 2015), 7-17.
- Öz Özcan, A. (2016). Özbek ve Türk atasözlerinde bir sözünün kullanımı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. Cilt 13. Sayı 3, 123-137.
- Rahmatullayev, Ş. (1984). *Özbek tili omonimlarining izahli lugati*. Ukitivçi.
- Rahmatullayev, Ş. (2000). *Özbek tilining etimologik lugati*. Üniversit Neşriyeti.
- Sabir, M. (1968). *Türkçe-Urdüca lûgat*. Library Promotion Bureau.
- Sadikova, M. U. (2013). Ali Şir Nevai eserlerinde bitki adları. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*. Sayı 08, (Yaz 2013), 97-102.
- Şahin, İ. (2016). Filoloji ve botanik alanlarının kavşağında yerel fitonimler (bitkiadları) meselesi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. Sayı 56, 775-791.

- Şamaksudov, Ş., Şarahmedov, Ş. (1987). *Özbek makallerining izahli lugati: nege şunday deymiz*. Gafur Gulam Namidegi Edebiyet ve Senget Neşriyeti.
- Şamaksudov, Ş., Şarahmedov, Ş. (1990). *Hikmetname Özbek makallerining izahli lugati*. Özbek Sovet Ensiklopediyasi Baş Redaksiyasi.
- Schopenhauer A. (2009). *Yaşam bilgeliği üzerine* (Çev. Hasan ilhan). Alter yayınları.
- Sobırov, G. (2020). *Divânu Lugâti't-Türk'te yer alan atasözlerinin Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki durumu*. [Yüksek Lisans Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Tenişev, E., R., Nadelyayev, V. M., Nasilov, D. M. ve Şerbak, A. M. (1969). *Drevneturkskiy slovar*. İzdatelstvo Nauka.
- Ticaret Bakanlığı Esnaf, Sanatkârlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü. (2019). *2018 yılı pamuk raporu*. Nisan 2019.
- Tuhliyev, N. (ed.). (2006-2008). *Özbek tilining izahli lugati (5 cilt)*. Devlet Milliy Neşriyeti.
- Uğurtürk, Ş. (2021). *Özbek atasözlerinin konuları açısından sınıflandırılması*. [Yüksek Lisans Tezi]. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi.
- Üşenmez, E., Boltabayev, S. ve Tuğlacı, G. (2016). *Özbekçe-Türkçe sözlük*. Türk Dünyası Vakfı.
- Yatağan, M. (2010). *Özbek halk masalları (Özbek halk atasözleri)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Dumlupınar Üniversitesi.
- Yoldaşev, İ. ve Gümüş, M. (1995). *Türkçe açıklamalı Özbek atasözleri*. Engin Yayınevi.
- Yoldaşev, İ., Öztürk, T. ve Öztürk, Y. (1998). *Özbek ve Türk makalleri ibareleri Özbek-Türk atasözleri ve deyimleri sözlüğü*. Öz-Silm Özbek-Türk Liseleri.
- Yudahin, K. K., (1985). *Kırgızça-Orusça sözdük (I-II)*. Glavnaya Redaktsiya Kirgizkoy Sovetskoy Ensiklopedii.
- Yusupova, N. (2018). *Türkçe-Özbekçe sözlük*. TDK Yayınları.

İnternet Kaynakları

- (2022, 30 Mayıs). *Özbekistan milliy entsiklopediyasi*.
<https://n.ziyouz.com/kutubxona/barcha-kitoblar?start=8>

(2022, 28 Mayıs). *Türk Dil Kurumu sözlükleri*. <https://sozluk.gov.tr/>

